НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ОКРУГУ

Монографія

Харків
«Друкарня Мадрид»
2016

УДК 373.5.048:331.548-021.464
ББК 74.200.536
П 84

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 11 від 24 грудня 2015 р.)

Авторський колектив: Гуцан Л. А. (2.1), Морін О. Л. (1.1, 1.2), Охріменко З. В. (3.2), Пархоменко О. М. (2.2), Гриценок Л. І. (2.3) , Ткачук І. І. (3.1).

Рецензенти:
Комаровська О. А., *завідувач лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник;*
Нежинська О. О., *доцент кафедри психології управління ДВНЗ Університет менеджменту освіти НАПН України, кандидат психологічних наук, доцент.*

Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу : П 84 монографія /Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценок ; І. І. Ткачук , за ред. О. Л. Моріна. – Харків: «Друкарня Мадрид», – 220 с.

ISBN 978-617-7294-97-8

Монографія відображає узагальнені результати, отримані співробітниками лабораторії трудового виховання і профорієнтаційних технологій Інституту проблем виховання НАПН України на організаційно-пошуковому етапі дослідно-експериментальної роботи за темою: "Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу" (2014-2016).

У праці обґрунтовано зміст і педагогічні засоби забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу у процесі урочної, позаурочної і позашкільної предметно-перетворювальної діяльності, допрофільної підготовки, профільного навчання, роботи практичних психологів і соціальних педагогів, а також суб'єктів психологічної служби у взаємодії педагогічного колективу та батьківської громадськості.

Матеріали монографії можуть бути застосовані під час створення і подальшої діяльності ресурсних центрів професійної орієнтації учнівської молоді освітніх округів, розроблення рекомендацій для засідань методичних об'єднань учителів природничо-математичного циклу, класних керівників, у процесі підготовки спецкурсів і спецсемінарів із загальної педагогіки, методики виховної роботи у педагогічних навчальних закладах різних рівнів акредитації; у структурі підвищення фахової підготовки через систему інститутів післядипломної педагогічної освіти тощо.

УДК 373.5.048:331.548-021.464
ББК 74.200.536

ISBN 978-617-7294-97-8

© Інститут проблем виховання НАПН України, 2016
© «Друкарня Мадрид», 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА…….. 4

РОЗДІЛ І. НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ОКРУГУ…… 6

1.2. Теоретичні аспекти забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу …….. 6

1.2. Ресурсний центр професійної орієнтації учнівської молоді освітнього округу ……...….. 26

РОЗДІЛ 2. ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ОКРУГУ ПІД ЧАС УРОЧНОЇ, ПОЗАУРОЧНОЇ І ПОЗАШКІЛЬНОЇ ПРЕДМЕТНО-ПЕРЕТВОРЮВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ……...….. 45

2.1. Забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в процесі позаурочної і позашкільної діяльності ……. 45

2.2. Підготовка старшокласників до професійного самовизначення у сфері сільськогосподарських професій ……..…… 87

2.3. Професійне самовизначення учнівської молоді під час допрофільної підготовки та профільного навчання ……..…… 108

РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ І СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ЗІ СПРИЯННЯ ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННЮ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ОКРУГУ……..….. 140

3.1. Забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді суб’єктами психологічної служби в умовах освітнього округу ……..…. 140

3.2. Професійне консультування учнівської молоді в освітньому окрузі як складник її успішного професійного самовизначення ……..… 180

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..…… 203

ПЕРЕДМОВА

Останніми роками соціально-економічний розвиток країни супроводжується формуванням ринку праці, для якого характерними є зростання безробіття, загострення конкуренції, виникнення нових вимог до рівня підготовки фахівців, які здатні швидко адаптуватися до умов сучасного виробництва.

Вирішення означених проблем тісно пов'язано з активізацією процесу професійного самовизначення особистості ще під час шкільного навчання, забезпеченням допомоги у побудові та подальшому супроводі розвитку професійної кар'єри випускників загальноосвітніх, професійних і, особливо, вищих навчальних закладів.

Закономірно, що підвищення ефективності процесу професійного самовизначення учнівської молоді лежить у площині відтворення в Україні професійної орієнтації як комплексної науково обґрунтованої системи форм, методів і засобів, спрямованих на активізацію пошуку індивідом свого покликання.

Як свідчить освітня і виховна практика, сучасним дієвим плацдармом для розгортання означеної системи є освітні округи, які мають потужний потенціал для створення цілісної самодостатньої освітньої системи, визначальним елементом функціонування якої постає якісна професійна орієнтація учнівської молоді. В умовах освітніх округів така система дає змогу координувати спільну діяльність і використовувати специфічні можливості закладів дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти, а також закладів культури, фізичної культури і спорту, підприємств і громадських організацій.

Запропонована монографія презентує теоретичні узагальнення, здобуті на організаційно-пошуковому етапі дослідно-експериментальної роботи з теми "Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу" (2014-2016), яку досліджують співробітники лабораторії трудового виховання і профорієнтаційних технологій Інституту проблем виховання НАПН України.

Метою монографії є теоретичне обґрунтування змісту і педагогічних засобів формування професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу під час позаурочної і позашкільної предметно-перетворювальної діяльності, допрофільної підготовки, профільного навчання, роботи практичних психологів і соціальних педагогів, а також суб'єктів психологічної служби при взаємодії педагогічного колективу та батьківської громадськості.

Соціальний ефект від застосування матеріалів монографії полягає в удосконаленні змісту та педагогічних засобів забезпечення особистісно-професійного самовизначення учнівської молоді, що дозволяє збагатити виховну практику провідних суб'єктів освітніх округів, створити профорієнтаційне середовище, яке активізуватиме процеси самопізнання, самоусвідомлення і саморозвитку старшокласників. У майбутньому це забезпечить зростання попиту на конкурентоспроможних і мобільних спеціалістів, здатних ефективно діяти в умовах сучасного ринку праці. Також це створить передумови для зняття соціальної напруженості у вирішенні проблеми регіональної зайнятості безробітного населення.

Запропоновані матеріали монографії можуть бути використані для підготовки спецкурсів і спецсемінарів із загальної педагогіки, методики виховної роботи у педагогічних навчальних закладах різних рівнів акредитації; розроблення рекомендацій для засідань методичних об'єднань класних керівників, у структурі підвищення фахової підготовки через систему інститутів післядипломної педагогічної освіти.

РОЗДІЛ 1.
НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ОКРУГУ

1.2. Теоретичні аспекти забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу

Постановка проблеми. Реформування національної системи освіти України зумовлює необхідність науково обґрунтованих змін у змісті навчально-виховної діяльності загальноосвітньої школи, які, за своєю сутністю і спрямованістю, сприятимуть розвитку здатності особистості до самопізнання, самооцінки та самовдосконалення. Такі зміни дадуть змогу створити сприятливі умови для пошуку учнями старших класів свого професійного шляху з урахуванням, передусім, власних інтересів і можливостей, а лише згодом кон'юнктури ринку праці.

Сьогодення вимагає від суспільства формування свідомого і відповідального ставлення зростаючої особистості до побудови власної освітньої і майбутньої професійної траєкторії. Таку траєкторію слід будувати ще під час шкільного навчання, що потребує активного освоєння сучасної освітньої парадигми, визначальними характеристиками якої є модернізований зміст, нові форми діяльності, інноваційні навчально-виховні технології, а провідним чинником – розроблення і впровадження науково-методичного забезпечення професійного самовизначення особистості, залучення до цього процесу широкого кола зацікавлених осіб і організацій.

Як свідчить освітня і виховна практика, сучасним дієвим плацдармом для розгортання професійної орієнтації учнівської молоді є освітні округи.

Освітній округ – це добровільне об'єднання у межах адміністративно-територіальних одиниць навчальних закладів системи дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти, що спрямовують свою діяльність на створення умов для здобуття громадянами загальної середньої освіти, впровадження допрофільної підготовки і профільного навчання, поглиблене вивчення окремих предметів, забезпечення

всебічного розвитку особистості, а також закладів культури, фізичної культури і спорту, підприємств і громадських організацій (згідно з Положенням про освітній округ (постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 777)).

Метою утворення округу є організація ефективної системи освіти, забезпечення рівного доступу дітей до якісної дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти, допрофесійного навчання незалежно від місця їх проживання, ефективне використання творчого потенціалу педагогічних працівників навчальних закладів, раціональне застосування навчально-методичної, матеріально-технічної бази суб'єктів округу.

Аналіз досліджень. Окреслимо наукові результати, отримані іноземними фахівцями, зокрема: Дж. Голланд (США) створив систему професійної орієнтації молоді; С. Фукуяма (Японія) розробив систему професійних проб для учнів; науковці Німеччини Х. Арімонд, Л. Буссхофф, Е. Ваннак, В. Герцог, С. Декен, Х. Дібберн, А. Лумпе, Б. Майєр, М. Ноєншвандер, Г. Ратчинські, К. Шобер, Ф. Штрук, Й. Шуді та інші обґрунтували і впроваджують систему професійної орієнтації у навчальних закладах різного типу; науковці Російської Федерації Л. Мітіна, М. Пряжніков, М. Чистяков, С. Чистякова, Г. Резапкіна, Н. Родичева, В. Сахарова розробили низку профорієнтаційних методик та запровадили у навчально-виховний процес профорієнтаційні курси.

Неперecічну теоретично-практичну значущість мають дослідження іноземних учених: щодо створення умов для обґрунтованого вибору особистістю професії (А. Адлер, Е. Берн, Л. Бонцорі, Е. Гінзберг, Ф. Парсонс, Д. Сьюпері, К. Хорні та інші); впливу системи ціннісних орієнтацій особистості на професійне самовизначення (Д. Берлінгер, Р. Белл, Б. Бол, Д. Брупер, К. Вальтер, Р. Вільямс, Р. Інглегарт, М. Кон, Н. Кейдас, С. Кейні, А. Маслоу, С. Ньюмен, К. Роджерс, Б. Скіннер, Т. Терман, Э. Торвдайк, Г. Хіпд та інші); форм і методів організації навчального процесу з метою підготовки учня до професійного самовизначення (Д. Адаме, Р. Брунер, А. Дж. Воттс, Дж. Кіллен,

Дж. Конанг, В. Никліс, М. Ритлук, Р. Сліппері, Х. Фукс, В. Цифройнд та інші); стратегії організації професійного самовизначення учнів шляхом розвитку ціннісно-моральної основи (В. Бенетт, Л. Колберг, Т. Лікона, В. Пери, К. Реэн, Д. Френкель та інші).

Визначальними для дослідження проблеми професійного самовизначення особистості є праці К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Л. Анциферової, Г. Балла, А. Голомштока, В. Мясищева, Н. Пряжнікова, К. Платонова (теоретико-методологічні основи професійного самовизначення особистості); Л. Ботякової, О. Колесникової , Д. Костянтинівського, В. Мачуського, А. Мордовської, Є. Павлютенкова , Н. Побірченко, В. Синявського, А. Федоришина, І. Чечель, П. Шавіра та інших (психолого-педагогічні основи формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення); Л. Гуцан, Д. Закатнова, Л. Йовайши, Є. Клімова, Г. Левченка, О. Мельника, С. Осадчого, М. Піддячого, В. Сидоренка, А. Сазонова, В. Симоненка, М. Тименка, Д. Тхоржевського, Н. Шевченко, М. Янцура, О. Ястремської та інші (методи активізації професійного та особистого самовизначення, методичні основи профорієнтації), Т. Бабко, І. Волощук, А. Корсун, О. Моріна, А. Назарчука, М. Шабдінова та інші (психолого-педагогічні аспекти проблеми формування готовності до професійного вибору в умовах допрофільної підготовки і профільного навчання).

Крім того, дослідження інших аспектів професійної орієнтації учнівської молоді та дорослого населення здійснюють такі вітчизняні наукові установи: лабораторія професійної кар'єри Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, відділ професіології та психолого-педагогічної діагностики Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України, відділ технологічної освіти та допрофесійної підготовки Інституту педагогіки НАПН України.

Теоретичні підвалини проблеми формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення, у межах соціально-педагогічних та психолого-педагогічних наук, закладено в наукових дослідженнях самої

сутності поняття “готовність” та процесів її формування стосовно різних видів діяльності.

Першооснову будь-якого поняття становить його лексичне значення, яке розкривається у довідниковій літературі. Сучасний словник української мови (за редакцією д-ра філол. наук, проф. В. Дубічінського) тлумачить поняття готовність як “бажання зробити що-небудь”; Новий тлумачний словник української мови (укладачі В. Яременко, О. Сліпушко) зазначає: “готовий – тобто, по-перше, який зробив необхідне приготування, підготувався до чого-небудь; по-друге, який висловлює згоду, схильний до чого-небудь; який знаходиться в стані, близькому до чого-небудь; по-четверте, який вже склався, набув досвіду, досяг високої майстерності”; “готуватися – здійснювати підготовку до чого-небудь, мати намір щось робити; вивчати що-небудь, працювати над чимось із якою-небудь метою, працювати для підготовки до якоїсь діяльності”.

У психолого-педагогічній літературі велику увагу приділено визначенню поняття готовності людини до виконання певної діяльності. “Готовність” трактується, по-перше, як стійка характеристика особистості, що діє постійно і охоплює позитивне ставлення до діяльності, у тому числі професійні риси характеру, здібності, темперамент, мотивацію, знання, вміння, навички, які сприяють виконанню конкретної діяльності, по-друге, як сукупність факторів, що відображають різні сторони стану людини: фізичну, нейродинамічну, психологічну. У разі виконання конкретної дії провідною може стати одна або кілька цих сторін.

Разом із тим поняття “готовність до професійного самовизначення” можна вважати похідним від поняття “готовність до певного виду діяльності”. Наприклад, С. Максименко визначає готовність до того чи іншого виду діяльності як цілеспрямоване вираження особистості, що містить її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, установки.

К. Платонов, В. Ширінський тлумачать готовність як інтегральну якість;

В. Ананьєв, С. Рубінштейн – як комплекс здібностей; В. Крутецький, С. Дибін – як синтез певних якостей особистості; М. Дяченко, Є. Мілерян, Е. Фарапонова – як стан, обумовлений стійкими особливостями людини. Тобто, готовність до професійного самовизначення і до успішної трудової кар'єри за обраною професією названі автори розглядають як вибіркову активність, яка націлює особистість на майбутню діяльність.

У працях М. Дяченко, Л. Кандибович, О. Ковальова, В. Моляко, Е. Фарапонової готовність визначено як особистісне утворення, що складається з мотиваційних, психічних і характерологічних особливостей людини.

Окремі аспекти формування готовності молоді до свідомого вибору професії розглядаються в роботах С. Богомаза, В. Бондаря, Т. Горюнової, Л. Йовайши, Г. Костюка, В. Куценко, Г. Левченка, В. Мадзігона, В. Мачуського, О. Мельника, Є. Павлютенкова, Р. Пономарьової, А. Сейтешева, О. Тополь, М. Тименка, П. Шавіра, Н. Шевченко, М. Янцура та інших.

На думку М. Левітова, будь-якій діяльності передує специфічний стан готовності, який учений характеризує як здатність чи нездатність людини до виконання певної роботи. О. Асмолов, розглядаючи готовність до діяльності в контексті смислової регуляції поведінки, зауважував, що смислова установка є формою вияву особистісного смислу людини у вигляді готовності до виконання певним чином спрямованої діяльності.

М. Дяченко визначає "готовність" як основну, фундаментальну умову успішного виконання трудової діяльності. На думку дослідника, готовність – це інтегрована якість особистості, що містить у собі знання, вміння, навички, обумовлена стійкістю інтересів і схильностей, характеризується позитивним ставленням до конкретних дій.

Поняття "готовність до професійного самовизначення" С. Чистякова формулює як сукупність морфо-фізіологічних і психологічних особливостей дитини старшого шкільного віку, що забезпечує успішний перехід від шкільного навчання до професійного або до професійної діяльності. Готовність до професійного самовизначення, на думку вченої, зумовлена дозріванням

організму дитини, зокрема її нервової системи, ступенем сформованості особистості, рівнем розвитку психічних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення) тощо.

Як вважає Л. Виготський, Л. Божович, П. Шавір, професійне самовизначення є основою самоствердження людини в суспільстві. Отже, професійне самовизначення особистості є результатом складних психічних процесів: пошуку і сприйняття інформації, роздумів, переживань тощо.

На думку О. Лівітіна, готовність до професійного самовизначення постає єдністю практичного, морального і психофізіологічного компонентів, рівень сформованості яких визначають за такими критеріями: озброєність необхідними знаннями про світ праці, про професії, про себе, загальними та спеціальними вміннями і навичками; емоційно-оцінне ставлення до надбаних знань, умінь і навичок, усвідомленість вибору професії.

Застосування означених вище теоретико-методологічних положень зумовило формування понятійно-термінологічного апарату дослідження, визначення провідних ідей і методів їх теоретичного обґрунтування, наукового аналізу досліджуваних фактів і явищ педагогічної дійсності.

Методологічну основу дослідження становлять філософські положення про взаємозв'язок свідомості та діяльності; про соціальну зумовленість процесів формування свідомості і поведінки, ідеї діалектичного розвитку особистості в результаті залучення до різноманітних видів діяльності; особистісно орієнтованого, системного підходів до виховання особистості; методологічні основи компетентнісного підходу в освіті.

Провідним методологічним положенням для представленого дослідження є визнання детермінованості процесу професійного самовизначення внутрішніми можливостями особистості у контексті її цілісного життя. За такого підходу професійна орієнтація трактується як неперервна науково-практична система підготовки до свідомого професійного самовизначення. Особистість у такому процесі стає суб'єктом вибору професії. Займаючи позицію не лише об'єкта професійного самовизначення, вона усвідомлено

сприймає і самостійно вирішує свою майбутню професійну долю. Суспільство покликане в цьому разі створювати умови для науково-пошукової діяльності особистості й не обмежувати цю діяльність вирішенням лише замовленого завдання. За такого визначення професійної орієнтації змінюються підходи до характеристики її структури, змісту та методів. Домінуючою стає спрямованість особистості на самовиявлення, саморозвиток і задоволення власних інтересів та потреб, результати яких не суперечать інтересам і потребам суспільства, а узгоджуються з ними.

Основними методологічними ідеями дослідження стали: ідея взаємодії особистості й суспільства (Л. Виготський); гармонізації особистісних й колективних ліній розвитку (А. Макаренко); ідея про особистісно орієнтовану парадигму виховного процесу (І. Бех). Ці ідеї забезпечують узгодження факторів зовнішнього педагогічного впливу на учнівську молодь, спонукають і мотивують її до самопізнання, самооцінки, самовизначення та самовдосконалення, що особливо важливо саме у цей віковий період. Зі свого боку, перебіг означених процесів утворює індивідуальний вектор майбутнього, визначає особистісні смисли, які детермінують конкретні етапи життєвого шляху особистості, напрями її майбутньої професійної діяльності й життєві орієнтації загалом.

Концептуальним положенням дослідження формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення слугує твердження, що професійне самовизначення особистості є розгорнутим у часі процесом самостійного узгодження досягнутих, але ще не реалізованих нею можливостей і вимог обраної або ж бажаної професії. Результатом цього процесу у старшому шкільному віці є готовність старшокласника до професійного самовизначення, яке супроводжується уточненням соціально-професійного статусу та початковим формуванням професійно важливих якостей за поглибленого вивчення профільних навчальних предметів. Готовність старшокласника до професійного самовизначення є особистісним утворенням, яке формується шляхом цілеспрямованого педагогічного впливу й забезпечує узгодження

учнем знань про зміст і структуру відповідної професії та її вимоги до людини (образ “Я – у світі професій”) зі сформованими й усвідомленими ним у процесі розвитку можливостями та потребами (образ “Я”).

Проміжною ланкою між вимогами майбутньої професії та можливостями старшокласника є його самодіяльність (власні емоційно-вольові зусилля) щодо зрівноваження, через сформоване ставлення до професії та до себе як майбутнього професіонала, об’єктивних вимог професійного простору (об’єктивно задана потреба обрати майбутню професію) та суб’єктивних факторів (майбутні професійні домагання) оволодіння в майбутньому бажаною професією.

Нормативною базою для вирішення окресленої вище проблеми є Закон України “Про освіту”; Закон України “Про загальну середню освіту”; Державна національна програма “Освіта: Україна XXI століття”; Конвенція про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів №142 (ратифіковано Україною 3 травня 1979 р.); Концепція державної системи професійної орієнтації населення (постанова Кабінету Міністрів України від 17.09. 2008 № 842); Концепція професійної орієнтації населення на період до 2010 року (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2008 р. № 842); Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст.; Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (Указ Президента України від 25.06.2013 № 344); Нова редакція Державного стандарту базової і повної середньої освіти; Нова редакція Концепції профільного навчання в старшій школі (наказ МОН України від 11 вересня 2009 р. № 854); Положення про дистанційне навчання (наказ МОН України від 25.04.2013 № 466); Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат; Положення про організацію професійної орієнтації населення (затверджено наказом Кабінету Міністрів України №27/169/79, від 31 травня 1995 року; внесено зміни згідно з наказом Міністерства праці та соціальної політики №375/692 від 10 жовтня 2006 року), Положення про організацію профорієнтації населення (наказ Міністерства праці України, Міністерства

освіти України та Міністерства соціального захисту населення України від 31.05.1995 р. № 27/169/79); Положення про освітній округ (постанова Кабміну України від 27 серпня 2010 р. № 777); Методичні рекомендації щодо складення регіональних планів створення освітніх округів та модернізації мережі професійно-технічних, загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі шкіл-інтернатів (розпорядження Кабінету Міністрів України від 5.09.2012 № 675-р); Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається (наказ Міністерства освіти України, Міністерства праці України і Міністерства у справах молоді і спорту України від 2 червня 1995 року №159/30/1526); Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження плану заходів, спрямованих на реалізацію Концепції професійної орієнтації населення на період до 2013 р." (№ 150 від 27 січня 2010 р.); Програма "Основні орієнтири виховання учнів 1-11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів України" (Наказ МОН України № 1243 від 31.10.2011 р.); Указ Президента України "Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні" від 30.09.2010 № 926.

Зазначені вище нормативні документи продукують прецедент упровадження єдиної системи професійного орієнтування учнівської молоді, яка охоплює заклади дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти, а також заклади культури, фізичної культури і спорту, підприємства і громадські організації. Система має не тільки координувати спільну діяльність означених закладів та застосовувати їх специфічні можливості, а й забезпечувати супровід розвитку професійної кар'єри випускників загальноосвітніх і особливо вищих навчальних закладів.

Метою параграфа є розкриття теоретичних аспектів забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу, уточнення поняття готовності особистості до професійного самовизначення, визначення його складників, формулювання змісту і педагогічних засобів формування означеного психологічного новоутворення особистості.

Уточнення поняття готовності, визначення її складників. Поняття

“готовність учнівської молоді до професійного самовизначення” ми трактуємо як психологічне утворення особистості, що обумовлює довільний, усвідомлений вибір суб’єктом професії, яка за вимогами до людини адекватна його індивідуальним особливостям. Таке психологічне утворення знаходить вияв під час планування, підготовки і здійснення цілеспрямованих і послідовних самозмін особистості в процесі оволодіння нею обраною професією, діалектично поєднуючи залежність від ситуації вибору з узгодженням її безпосередніх впливів.

Структуру поняття готовності учнівської молоді до професійного самовизначення в умовах освітнього округу становлять пізнавально-рефлексивний, мотиваційний, процесуально-результативний критерії (див. рис. 1).

Саме поняття критерій – це підстава для оцінювання, визначення або класифікації чогось [16, с. 588].

Тому ми розуміємо сутність виділених критеріїв “готовності учнівської молоді до професійного самовизначення” як основу для оцінювання цього явища, тобто як певний еталон прояву її окремих визначальних ознак.

Пізнавально-рефлексивний критерій дає змогу оцінити повноту уявлень особистості про світ професій, про майбутній власний професійний шлях, який зумовлено рівнем адекватності самооцінки особистих особливостей.

Мотиваційний критерій дозволяє оцінити обґрунтованість дій, тобто сутність спонукальних чинників розвитку інтересу до конструювання і реалізації майбутньої освітньої та професійної траєкторії.

Процесуально-результативний критерій дає можливість спрогнозувати дієвість сукупності послідовних дій, спрямованих на досягнення результату, заради якого і виконувалася дія.

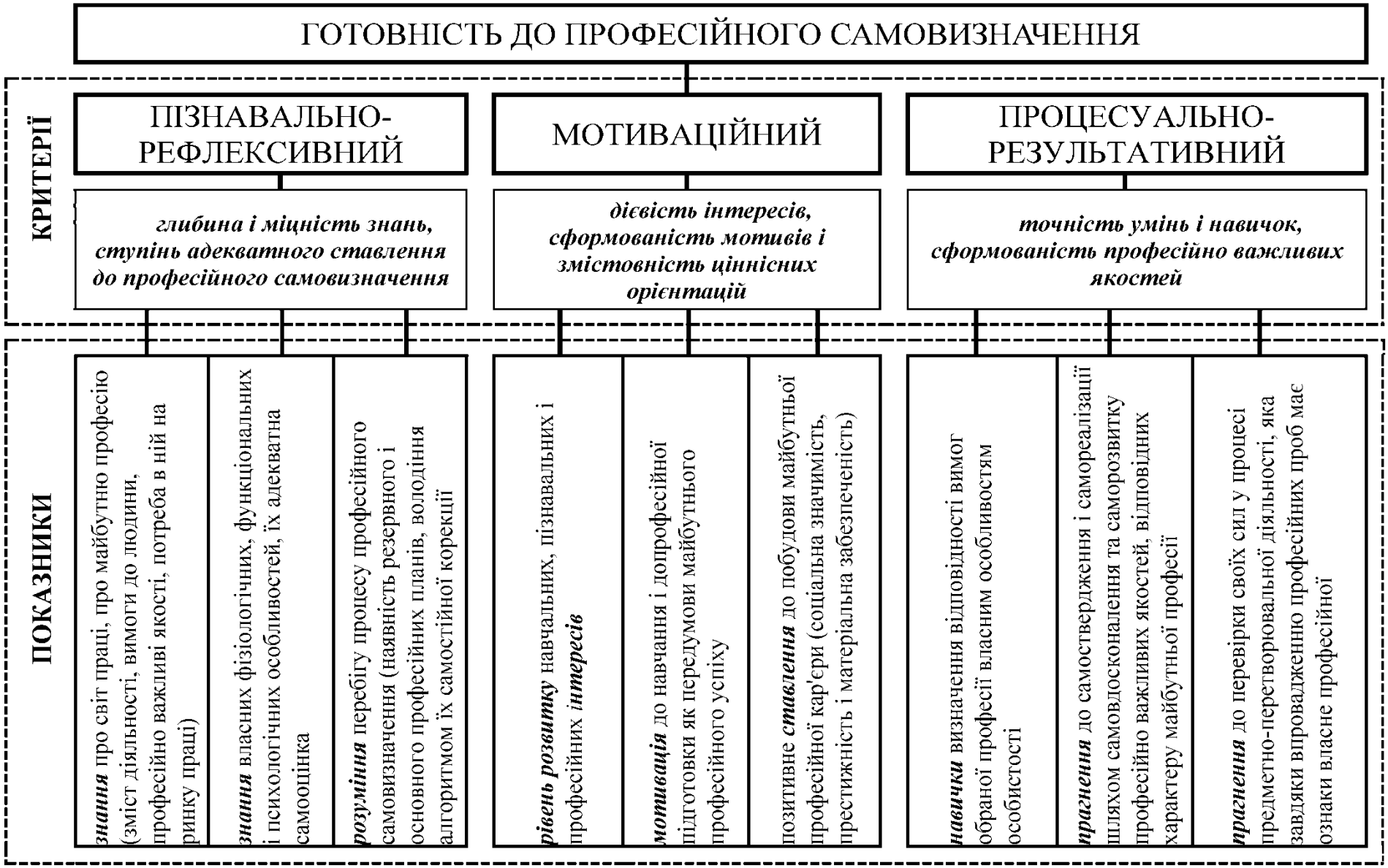

Рис. 1. **Структура поняття "готовність учнівської молоді до професійного самовизначення"**

Визначені нами пізнавально-рефлексивний, мотиваційний, процесуально-результативний критерії розкриваються за допомогою ряду показників, тобто ознак явища, на підставі яких можна зробити висновки про перебіг процесу професійного самовизначення особистості [16, с. 1024].

Будемо розглядати поняття "показник готовності учнівської молоді до професійного самовизначення" як сукупність усіх можливих у конкретних умовах характеристик, які притаманні конкретному явищу, в нашому випадку "готовності".

Показниками означеної "готовності" виступають:

● пізнавально-рефлексивний критерій: рівень знань про світ праці, про майбутню професію (зміст діяльності, вимоги до людини, професійно важливі якості, потреба в ній на ринку праці), знання і адекватна самооцінка власних особливостей; розуміння перебігу процесу професійного самовизначення (наявність резервного і основного професійного плану, володіння алгоритмом їх самостійної корекції);

● мотиваційний критерій: рівень розвитку навчальних, пізнавальних і професійних інтересів, наявність мотивації до навчання і допрофесійної підготовки, позитивне ставлення до побудови майбутньої професійної кар'єри (соціальна значущість, престижність і матеріальна забезпеченість);

● процесуально-результативний критерій: навички визначення відповідності професійних вимог обраної професії власним особливостям; прагнення до самоствердження і самореалізації шляхом саморозвитку професійно важливих якостей, прагнення до перевірки своїх сил у процесі предметно-перетворювальної діяльності, яка має ознаки власне професійної.

Нами встановлено високий, середній та низький рівні сформованості готовності учнівської молоді професійного самовизначення:

Високий рівень: суб'єкт володіє знаннями про світ праці, про майбутню професію, самостійно знаходить джерела інформації та використовує їх відповідно до цілей; адекватно оцінює свої індивідуальні особливості; вміє визначати відповідність вимог обраної професії власним особливостям; розуміє

перебіг процесу професійного самовизначення; має високий рівень розвитку навчальних, пізнавальних і професійних інтересів, стійку мотивацію до навчання і допрофесійної підготовки; вміє самостійно здобувати знання; ставлення до побудови майбутньої професійної кар'єри позитивне; прагне до самоствердження і самореалізації шляхом саморозвитку професійно важливих якостей, прагне до проби сил в процесі предметно-перетворювальної діяльності.

Середній рівень: знання суб’єкта про світ праці несистемні, про майбутню професію неповні, адекватно оцінює власні індивідуальні особливості але не може без сторонньої допомоги визначати відповідність вимог обраної професії власним особливостям; рівні розвитку навчальних, пізнавальних і професійних інтересів розбалансовані, навчальні предмети мають ситуативну емоційну привабливість, мотивація до навчання і допрофесійної підготовки хитка, хоча ставлення до побудови майбутньої професійної кар'єри позитивне; вимагає спонукання до саморозвитку професійно важливих якостей, потребує підтримки батьків і педагогів щодо перевірки своїх сил у процесі предметно-перетворювальної діяльності.

Низький рівень: знання суб’єкта про світ праці часткові, знання про майбутню професію відображають тільки її зовнішній бік, оцінка власних індивідуальних особливостей неадекватна, не має бажання визначати відповідність вимог обраної професії власним особливостям; не розуміє перебігу процесу професійного самовизначення; має низькі рівні розвитку навчальних, пізнавальних і професійних інтересів, мотивація до навчання і допрофесійної підготовки відсутня, нейтрально ставиться до побудови майбутньої професійної кар'єри; не прагне до саморозвитку професійно важливих якостей і перевірки своїх сил у процесі предметно-перетворювальної діяльності.

Для визначення рівнів сформованості готовності учнівської молоді професійного самовизначення нами було відібрано такий діагностичний інструментарій:

● для пізнавально-рефлексивного критерію: адаптований співробітниками лабораторії опитувальник “Професійні наміри” (Е. Зеєра);

● для мотиваційного критерію: методики “ОДАНІ – 2”; “Діагностика навчальної мотивації” (Т. Дубовицької), “Мотивація професійної діяльності” (К. Замфір у модифікації А. Реана);

● для процесуально-результативного критерію: розроблені співробітниками лабораторії експертні оцінки.

Зміст і педагогічні засоби формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення

Сутність поняття “зміст формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення” полягає у такому: зміст визначає сукупність етичних понять, які мають при засвоєнні утворити ціннісні орієнтації особистості. Реалізація змісту повинна сприяти засвоєнню особистістю таких етичних понять, як добро, зло, обов´язок, сумління, честь, гідність, смисл життя, щастя.

При цьому ціннісні орієнтації, що утворюються, задають загальну спрямованість інтересів та прагнень особистості, вибудовують ієрархію індивідуальних мотивів вибору відповідної професійної сфери, визначають рівень домагань та міру рішучості у реалізації особистої освітньої і професійної траєкторії (рис. 2).

Педагогічні засоби – це інструментарій для впровадження відповідним чином організованої урочної, позаурочної та позашкільної предметно-перетворювальної діяльності учнівської молоді, яка завдяки змінам у змісті й організації навчально-виховного процесу створює умови для свідомого і обґрунтованого вибору ними майбутньої професії (див. рис. 3).

Педагогічні засоби, що застосовуються, повинні відповідати таким вимогам:

● з ними має бути пов'язана інформація, необхідна для розвитку

внутрішнього світу особистості як суб’єкта виховного впливу;

● повинні становити собою предмети засвоєння в образній, наочно-дійовій або знаково-сигнальній формі;

● засоби визначають об'єкти, які разом зі своєю інформацією залучені до суб’єкт-суб’єктної виховної взаємодії.

Процес формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення безпосередньо пов’язаний з використанням ідей особистісно орієнтованого виховання, за якого вихованець є суб’єктом суспільно значущої поведінки як істотного складника суспільної практики.

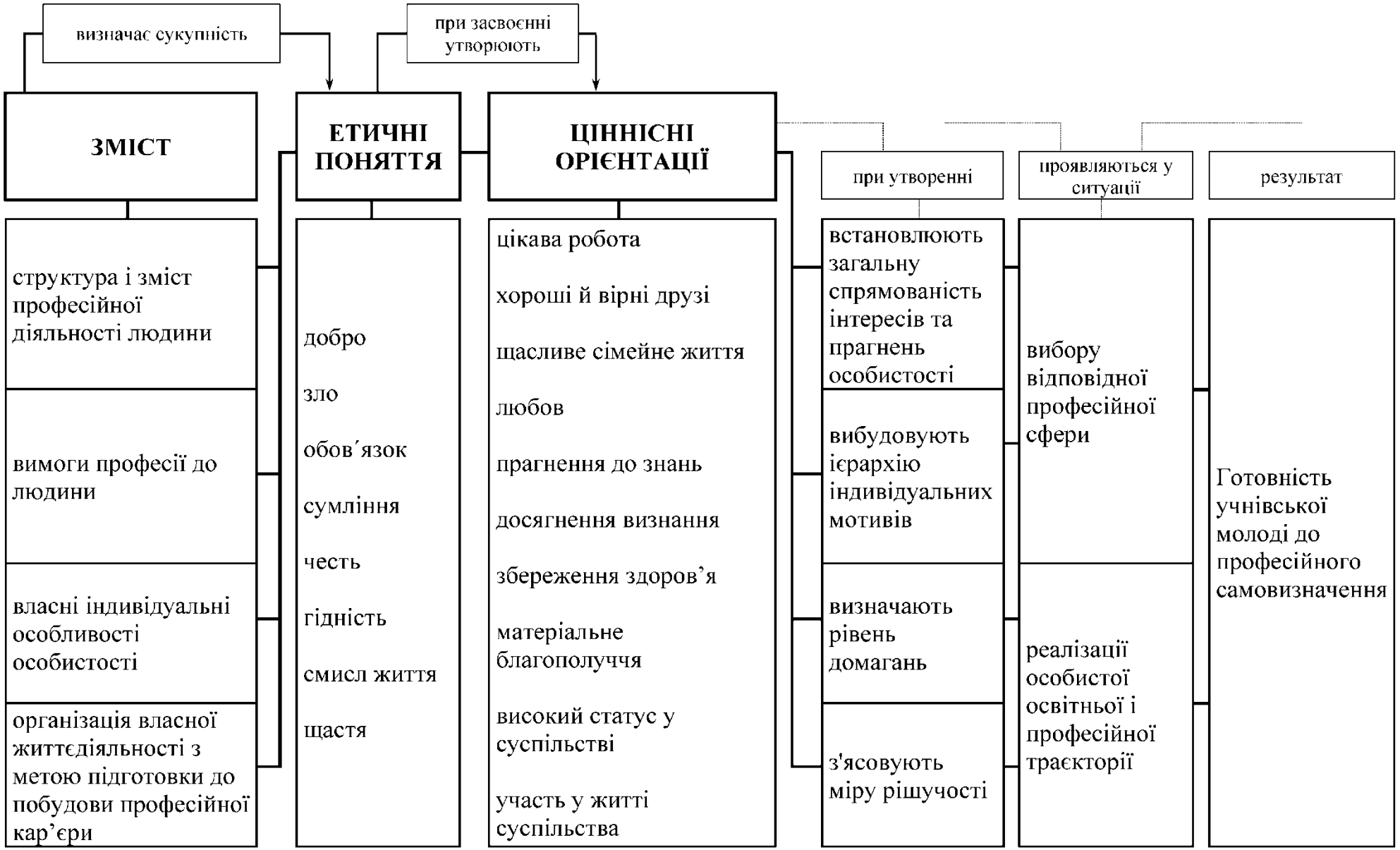

Рис. 2. **Сутність поняття "зміст формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення"**

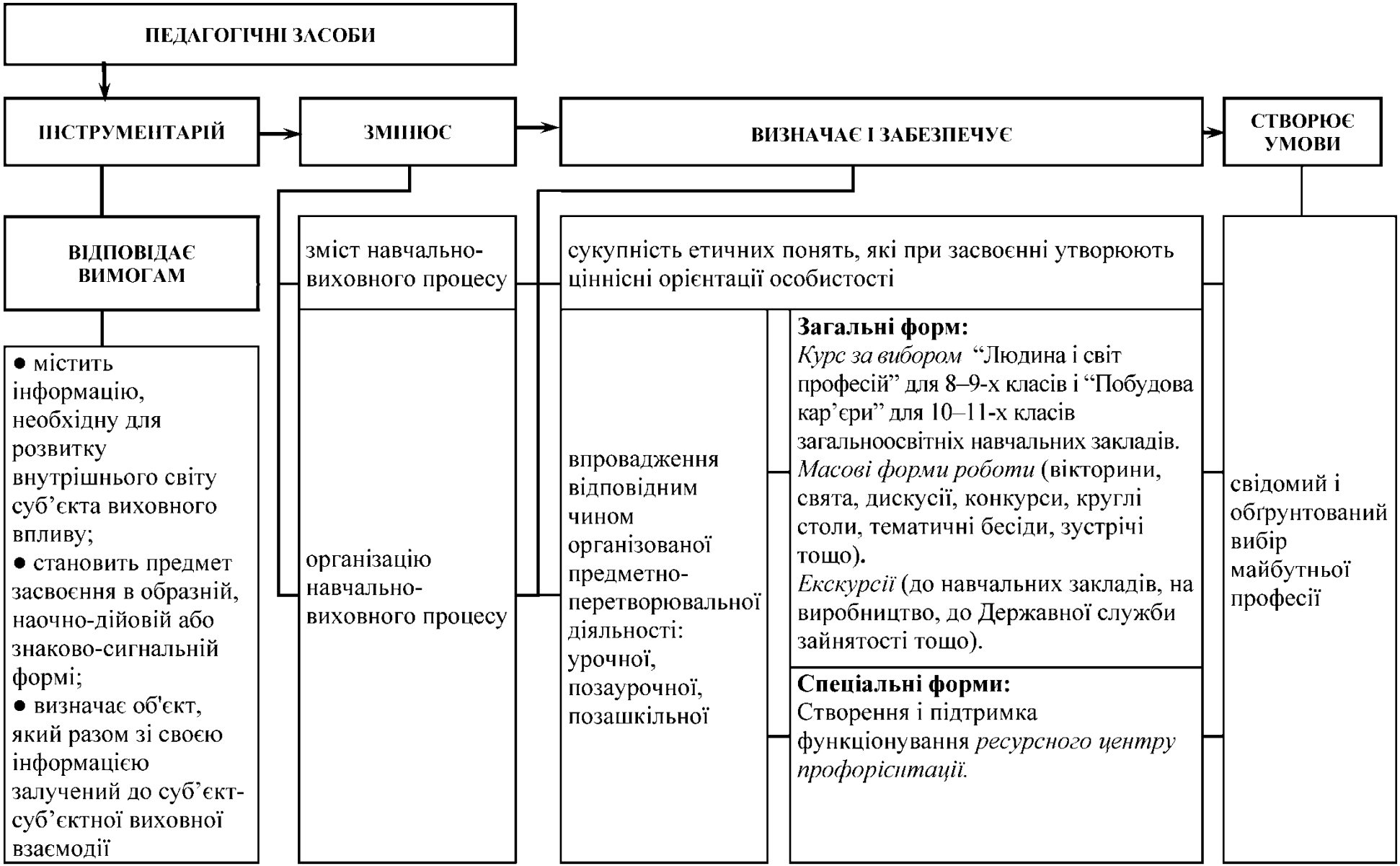

Рис. 3. **Сутність поняття "педагогічні засоби формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення"**

На нашу думку, процес формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення відбувається так: потреба (необхідність суб'єкта пристосовуватись до вимог, які висуває життя, а саме невідворотність вибору майбутнього професійного шляху) сприяє виникненню мотиву (прагнення суб'єкта до самоствердження), який встановлює мету (готовність суб'єкта до професійного самовизначення). Мета ж визначає сутність того, чого необхідно досягти (психологічне утворення особистості) і прояв цього досягнення (дії у ситуації вибору професії), що визначають механізм формування (самореалізація шляхом самовдосконалення та саморозвитку) і засоби цього процесу (засвоєння знань про структуру і зміст професійної діяльності людини; розвиток умінь узгодження та зіставлення вимог професії з власними індивідуальними особливостями; формування інтелектуально-моральної саморегуляції), тобто умінь і навичок підготовки до практичної реалізації майбутньої професійної кар'єри, а результатам процесу виступають безпосередньо дії з розгортання освітньої і професійної траєкторії (рис. 4).

Для визначення поняття "учнівська молодь" ми спираємося на узагальнення, які відображені у монографії Д. Закатнова "Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення". На думку автора, періодизація життєвого шляху завжди містить нормативно-ціннісний момент, вказівку на те, які завдання має вирішувати індивід, що досяг до свого віку, щоб вчасно й успішно перейти в наступну фазу життя та вікову категорію [34].

Під учнівською молоддю розуміють соціально-демографічну групу, сукупність осіб у віці від 15 до 35 років, які здобувають формальну освіту та поступово удосконалюють отримані знання, вміння і навички професійним досвідом.

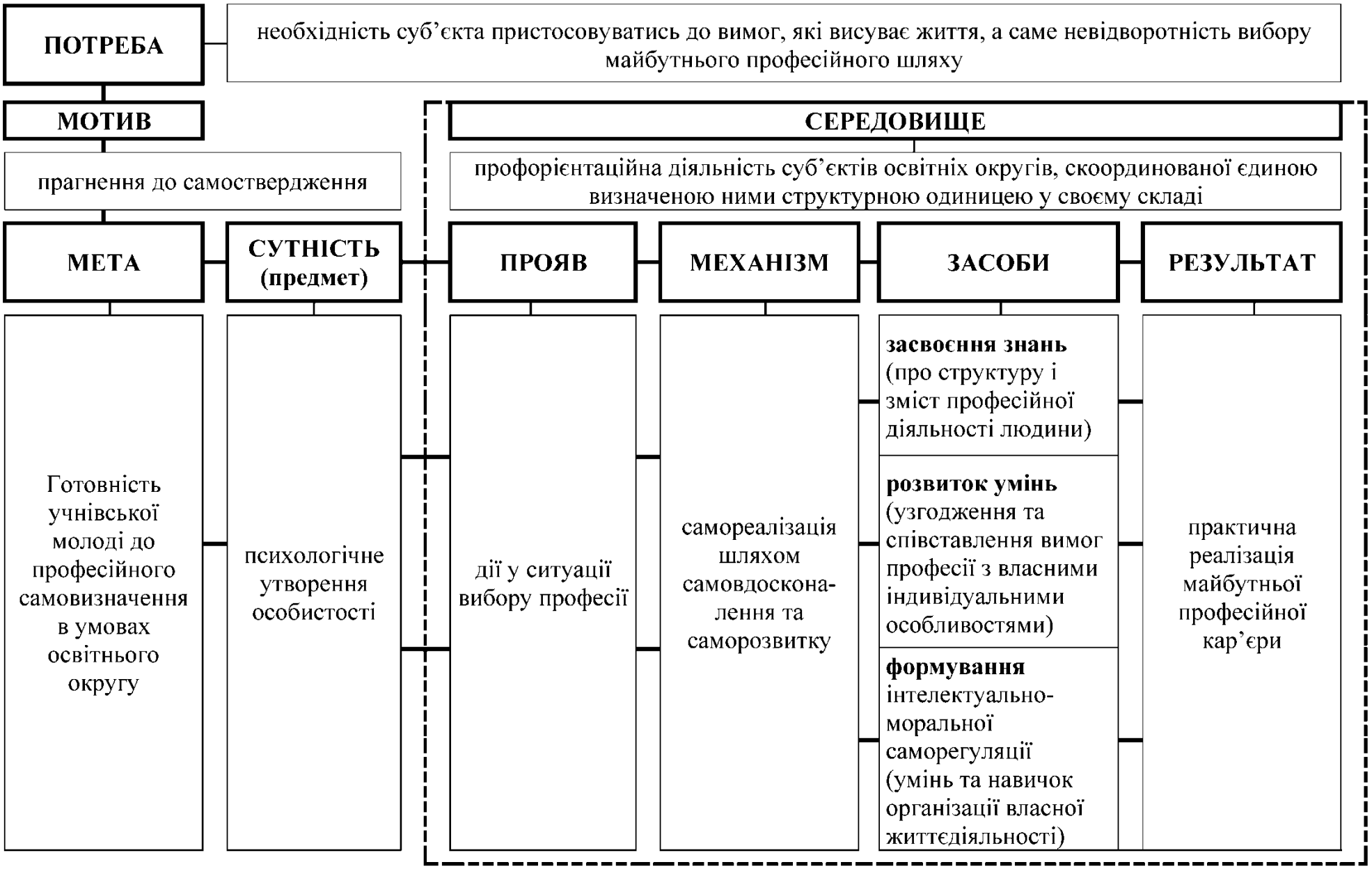

Рис. 4. **Сутність поняття "готовність учнівської молоді до професійного самовизначення"**

Професійне самовизначення особистості містить допрофесійний і професійний періоди. На нашу думку, для опису цього явища необхідно зважати на первинний, чи, точніше кажучи, пропедевтичний етап. Отже, допрофесійний період охоплює пропедевтичний (діти до 14 років) і базовий (рання юність, підлітки від 15 до 17 років) етапи. Професійний період складається з адаптаційного (старший юнацький вік, молоді люди від 18 до 25 років) і фахового (молоді люди від 26 до 35 років) етапів.

Висновок. Важливість формування в учнівської молоді готовності до професійного самовизначення зумовлена тим, що від обґрунтованості й адекватності вибору професії залежить подальше життя молодої людини. Справді, професійне самовизначення – це подія, яка не тільки впливає на професійний складник життєдіяльності, а й може докорінно змінити життєвий шлях загалом. Від цього вчинку залежать сімейні перспективи, матеріальний добробут, психологічна гармонія, самооцінка тощо.

Тому актуальним вважаємо продовження досліджень, спрямованих на модернізацію змісту, пошук нових форм суб'єктів профорієнтаційної діяльності закладів освіти різного рівня, інноваційних виховних технологій забезпечення професійного самовизначення особистості. Вивчення досвіду освітньої і виховної практики свідчить – створені в Україні освітні округи мають потужний потенціал для розгортання професійної орієнтації учнівської молоді.

Фактично, функціонування освітніх округів дозволяє побудувати дієву систему освіти практично усіх рівнів, забезпечити доступ учнівської молоді до якісної освіти, ефективно застосовувати досвід педагогічних працівників, фахівців психологічної служби, залучати широке коло зацікавлених осіб і організацій, раціонально використовувати наявну навчально-методичну і матеріально-технічну базу суб'єктів округу.

У параграфі відображено узагальнення, отримані під час проведення організаційно-пошукового етапу дослідно-експериментальної роботи з теми "Професійне самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу" (2014-2016), яку досліджують співробітники лабораторії трудового виховання і

профорієнтаційних технологій Інституту проблем виховання НАПН України. А саме: уточнено поняття “готовність учнівської молоді до професійного самовизначення”, розкрито його структуру, показники і рівні сформованості означеної якості.

Також визначено зміст і педагогічні засоби формування такої готовності.

1.2. Ресурсний центр професійної орієнтації учнівської молоді освітнього округу

Провідною метою профорієнтації є підготовка підростаючого покоління до свідомого й обґрунтованого вибору професії. Однак, на жаль, констатуємо, що в сьогоднішніх реаліях профорієнтація учнівської молоді має стихійний характер. Часто потенційній цільовій аудиторії надають безсистемну профорієнтаційну інформацію, яка відбиває тільки окремі зовнішні особливості тієї чи іншої професії, у кращому випадку – доповнена періодичним, але безладним тестуванням.

Дієва профорієнтація вимагає планомірного її проведення, із комплексним проектуванням впливів на особистість, координацією роботи всіх зацікавлених сторін: державних органів, загальноосвітньої школи та інших освітніх установ, сім'ї, громадськості, інших соціальних інститутів, за обов'язкового систематичного вивчення особистості на науково обґрунтованій основі. Це дасть молоді змогу максимально проявити свої нахили, здібності, а також скоригувати розвиток саме тих якостей, які найбільше відповідають покликанню. При цьому формуються внутрішні, власне психічні регулятори поведінки і діяльності, які сприяють створенню зовнішніх і внутрішніх умов для соціально цінної активної діяльності особистості у професійному самовизначенні [145].

Професійне самовизначення учнівської молоді можна розглядати як процес розвитку особистості, внутрішнім змістом якого є формування системи знань про світ професій, позитивної трудової спрямованості, практичних умінь і навичок відповідної трудової діяльності, виховання особистісного ставлення

до майбутньої професії, розуміння її значущості і сенсу, потреби в самовихованні, вольової установки на подолання в майбутньому можливих труднощів у процесі трудової діяльності.

Як уже було сказано вище, підвищенню ефективності професійної орієнтації молоді сприяють створені і створювані ресурсні центри профорієнтації.

Метою параграфа є розгляд аспектів функціонування ресурсного центру професійної орієнтації освітнього округу.

Згідно з "Положенням про освітній округ" (затвердженим постановою Кабміну України від 27 серпня 2010 р. №777), за пропозицією ради округу орган управління освіти може приймати рішення про перерозподіл годин у межах навчальних планів суб'єктів округу. При цьому для організації навчально-виховного процесу складається єдиний робочий навчальний план суб'єктів округу та встановлюється режим їх роботи. Означений план ухвалюється колегіально усіма керівниками суб'єктів округу та узгоджується з робочими навчальними планами закладів, що входять до його складу.

Це дає змогу забезпечити кадрові, організаційні і матеріально-технічні умови для запровадження єдиної, комплексної та скоординованої профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю відповідного освітнього округу. Оптимальним варіантом для такої діяльності є створення ресурсного центру професійної орієнтації освітнього округу.

Кожен окремий освітній округ утворює єдиний освітній простір у межах адміністративно-територіальної одиниці, що сприяє підвищенню ефективності навчально-виховного процесу, допрофільної підготовки і профільного навчання, розвитку творчих здібностей, нахилів, обдарувань дітей, упровадженню сучасних освітніх технологій тощо.

Профорієнтаційна діяльність суб'єктів освітніх округів має бути скоординована єдиною визначеною ними структурною одиницею у своєму складі, тобто відповідним опорним закладом.

Означений опорний заклад повинен мати кваліфіковані педагогічні кадри,

сучасну матеріально-технічну і навчально-методичну базу, надавати повну загальну середню освіту, забезпечувати допрофільну підготовку та профільне навчання, а також поглиблене вивчення окремих предметів (рис. 5).

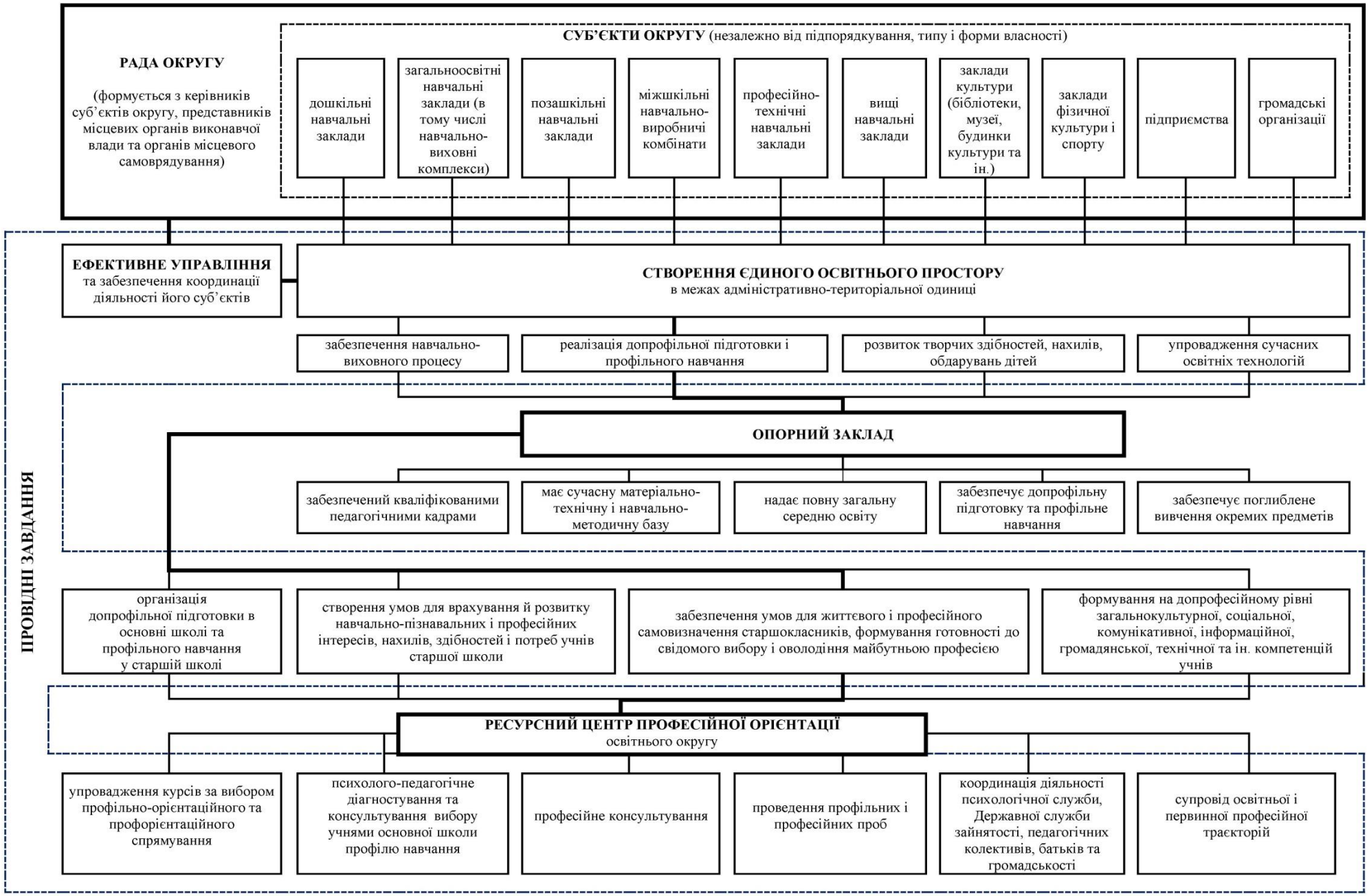

Рис. 5. **Місце ресурсного центру професійної орієнтації учнівської молоді у структурі освітнього округу**

Діяльність фахівців центру має бути спрямовано на ознайомлення учнівської молоді з усім спектром інформації про різні професії, але насамперед про ті, що зазначені у Національному класифікаторі професій ДК 003:2010 (затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 липня 2010 р. № 327), фізичними і психологічними вимогами професій до людини, підготовку до свідомого й обґрунтованого вибору професії з урахуванням індивідуальних особливостей особистості та потреб ринку праці, надання індивідуальних і групових консультацій, проведення факультативних занять тощо.

Основними функціями ресурсного центру професійної орієнтації учнівської молоді освітнього округу визначено такі:

● методична робота з учителями-предметниками, класними керівниками, батьками (лекції, семінари, педагогічні читання, надання допомоги в самоосвіті, ознайомлення з рекомендованим Міністерством освіти і науки України програмно-методичним забезпеченням професійного самовизначення, виховання потреби у самопізнанні й особистій активності як основи вибору професії тощо);

● проведення занять профорієнтаційних курсів та курсів підготовки учнів основної школи до вибору ними напряму профільного навчання у старшій школі;

● організація масових заходів з профорієнтації (тематичних вечорів, диспутів, конференцій, екскурсій, зустрічей із представниками різних професій, особливо з числа випускників школи, різноманітні форми інформування про професії та спеціальності, що мають попит саме на регіональному ринку праці тощо), у тому числі проведення класних годин профорієнтаційного спрямування, батьківських зборів, консультування батьків з питань вибору професії їх дітьми тощо;

● надання індивідуальних інформаційно-довідкових та професійних консультацій з використанням елементів психологічної підтримки, а також поглибленого профдіагностичного обстеження з метою формування вміння

зіставляти свої індивідуальні особливості з вимогами професії до особи, професійного добору і професійного відбору;

● проведення профконсультаційної психодіагностики для визначення професійних інтересів, якостей і професійної придатності із застосуванням отриманих даних при комплектуванні навчальних класів (груп) навчальних закладів;

● надання психологічної підтримки та здійснення корекції професійного самовизначення, сприяння професійній адаптації осіб, які вперше працевлаштувались.

Якщо розглядати аспект застосування факультативних курсів і курсів за вибором, у діяльності ресурсного центру профорієнтації може бути передбачена координація запровадження у навчально-виховну практику загальноосвітніх навчальних закладів програмно-методичних комплексів "Людина і світ професій" для учнів 8–9-х класів та "Побудова кар'єри" для учнів 10–11-х класів, що забезпечить реалізацію сукупності організаційно-педагогічних умов здійснення цілісної системи профільного і професійного орієнтування учнівської молоді.

Програмно-методичний комплекс забезпечення професійного самовизначення учнів основної школи в умовах допрофільної підготовки "Людина і світ професій" для учнів 8–9-х класів схвалено Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (листи ІІТЗО №14.1/12-Г-948-950 від 23.06.2014) і містить програми на 9, 17, 35, 70 годин, та п'ять посібників "Робочий зошит" [29; 62; 63; 125-127].

Комплекс навчальних програм "Людина і світ професій" складається з пояснювальної записки, навчальних програм різної кількості годин (70, 35, 17 і 9 годин), в яких визначено зміст і обсяг знань, умінь і навичок та досвід з основ вибору учнями 8–9-х класів профілю навчання у старшій школі, орієнтовні критерії оцінювання стану підготовленості учня до вибору профілю навчання у старшій школі, та додатків.

Програмно-методичний комплекс забезпечення професійного

самовизначення учнів старшої школи в умовах профільного навчання “Побудова кар’єри” для учнів 10–11-х класів також схвалений Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (листи ІІТЗО №14.1/12-Г-954, №14.1/12-Г-953, №14.1/12-Г-952, №14.1/12-Г-951 від 23.06.2014) і містить навчальні програми на 9, 17, 35, 70 годин, навчально-методичний посібник для педагогічних працівників до цих програм, робочий зошит “Побудова кар’єри” для учнів старших класів та навчально-методичний посібник до робочого зошиту для педагогічних працівників.

Комплекс навчальних програм “Побудова кар’єри” складається з пояснювальної записки, навчальних програм різної кількості годин (70 годин для 10-11-х класів; 9, 17 і 35 годин для 11-х класів), варіативних модулів “Побудова кар’єри” обсягом 9 і 35 годин для 10-х класів, додатку (орієнтовні критерії оцінювання рівня компетентності старшокласника у виборі професії й готовності до реалізації професійної кар’єри), переліку рекомендованої основної та додаткової літератури [99; 100; 122; 123].

Програма передбачає реалізацію змісту в обсязі однієї години на тиждень. Програми обсягом 9, 17, і 35 годин можуть бути внесені до навчальних планів і переліку навчальних програм 10 або ж 11 класу. Програма “Побудова кар’єри” обсягом 70 годин розроблена для загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Змістове доповнення навчальної програми “Побудова кар’єри” варіативним модулем може бути визначене навчальним закладом залежно від особливостей регіону, типу навчального закладу. Зміни у погодинному розподілі вивчення учнями окремих розділів і тем, підсилення теоретичної частини практичними і самостійними роботами, проектними і дослідницькими завданнями здійснюється вчителем з урахуванням індивідуальних освітніх потреб учня у межах 20 %. Варіативні модулі для учнів загальноосвітніх навчальних закладів (9, 17, 35 годин) можуть використовуватися окремо або в поєднанні з програмами “Побудова кар’єри” обсягом 9, 17 і 35 годин в 11 класі. Така диференціація і варіативність розширює межі застосування навчальної

програми в освітніх округах, опорних школах і ресурсних центрах.

Крім того, на базі ресурсного центру професійної орієнтації може бути розгорнуто впровадження створених співробітниками лабораторії трудового виховання і профорієнтаційних технологій Інституту проблем виховання НАПН України у співавторстві з фахівцями Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України програм профорієнтаційних курсів “Моя майбутня професія: правила вибору” (52 год.) [курс за вибором для учнів 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (52 год.)] і “Моя майбутня професія: шлях до успіху” [курс за вибором для учнів 10 (11)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (52 год.), які отримали відповідний гриф (лист ІІТЗО №14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.). Означені програми курсів уже впроваджуються у загальноосвітніх навчальних закладах з 2013/14 н. р. (лист МОН України №1/9-413 від 06.06.2013).

Вимоги до співробітників ресурсного центру та їх основні функціональні обов’язки. Основні функції фахівців, які мають забезпечувати діяльність ресурсного центру професійної орієнтації учнівської молоді освітнього округу:

● створення умов для вільного і свідомого вибору учнівською молоддю професії відповідно до професійних інтересів, нахилів, здібностей, намірів, прагнень, рівня освітньої та професійної підготовки, стану здоров'я;

● формування установки особистості на розвиток здатності до самопізнання, самооцінки та актуалізація потреби у самовдосконаленні, що надасть можливість сформувати особу як суб’єкта професійної діяльності, розвивати уміння співвідносити цей образ з вимогами професій до людини;

● ознайомлення учнівської молоді зі світом професій, сучасним ринком праці, перевірка можливостей самореалізації в різних видах професійної діяльності шляхом професійних проб;

● формування мотивації і психологічної готовності до можливої зміни у майбутньому професії та переорієнтації, зважаючи на потреби ринку праці, до іншого виду трудової діяльності або роду занять;

● створення банку професіографічних матеріалів для цілісної профорієнтації, банку стандартизованих психодіагностичних методик, пакетів прикладних програм і встановлення порядку їх використання, цільове застосування профдіагностичного обладнання та комп'ютерної техніки;

● надання методичних консультацій з питань профорієнтації і психологічної підтримки педагогічним працівникам закладів освіти, практичним психологам, соціальним педагогам, батькам та представникам громадськості;

● організація семінарів і конференцій з проблем профорієнтації;

● вивчення та поширення вітчизняного і зарубіжного досвіду профорієнтаційної роботи, організація обміну досвідом у межах держави і територіальних систем профорієнтації.

Фахівці ресурсного центру профорієнтації мають володіти сучасними виховними технологіями. Як зазначає І. Бех, кожну виховну технологію у її практичному процесуальному розгортанні доцільно розглядати як завдання, що спільно розв’язується учасниками виховного процесу. Тож ці фахівці мають науково правильно створити проект досягнення мети розв’язання окресленого завдання, визначити послідовність дій, які необхідно виконати. Насамперед це стосується розуміння, встановлення і застосування суб’єкт-суб’єктних особистісних зв’язків. Міжособистісні відносини виступають дієвою виховною силою для їх учасників. Причому хоча останні зазнають цього виховного впливу не однаковою мірою, все ж особистісно розвивальне значення цього фактора доцільно постійно нарощувати [10].

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія має ґрунтуватися на системі відповідних закономірностей як наукових конструктів та узгоджуватися з сутністю і з ціннісно-цільовими характеристиками особистісно орієнтованої моделі виховного процесу.

В узагальненій формі, означена взаємодія забезпечується доцільним способом дії фахівців ресурсного центру профорієнтації стосовно “клієнта” (учнів основної школи, учнів старших класів, випускників шкіл, учнів

професійних ліцеїв та ін.) [9].

Провідними принципами такої взаємодії мають бути:

1. Визнання особистості “клієнта” і недоторканності його особистості. Виховна дія у рамках цієї закономірності, по-перше, передбачає повагу до людської природи, по-друге, вимагає такого ставлення до “клієнта”, яке ідеалізує в ньому справжню людину.

2. Культивування розвивально-оптимістичної позиції “клієнта”. Виховні дії фахівців ресурсного центру мають ґрунтуватися на психологічному правилі, згідно з яким переконувати “клієнта” у тому, що він легко може оволодіти певними моральними якостями, означає змінювати у цьому напрямі його моральну систему.

3. Врахування у виховній дії спадкової природи “клієнта”. Відомо, що багато реакцій людини є вродженими. У різних дітей вроджені задатки неоднакові. І якщо фахівець ресурсного центру хоче досягти успіху у виховній роботі з “клієнтом”, він мусить чутливо прислухатися до його основних схильностей і обов’язково враховувати їх, будуючи систему виховних дій.

4. Використання вчинково спрямованої виховної дії. Фахівці ресурсного центру мають постійно організовувати спільну діяльність, в якій знаходить вияв зміст учинку “клієнта”, як позитивного, так і негативного. У дискусії, що неодмінно виникає з цього приводу, обговорюють усі можливі наслідки того чи іншого вчинку “клієнта” і для нього, і для його найближчого оточення.

5. Наукова обґрунтованість дій фахівців ресурсного центру. Будь-яка невмотивована виховна дія має характер випадковості, відбувається під впливом почуттів і тому, звичайно, психологічно груба. Важливо, щоб “клієнт” ясно розумів доцільність дій і вимог фахівця ресурсного центру та був переконаний у їх необхідності.

6. Запобігання міжсуб'єктним ситуаціям особистісної подвійності. Цей внутрішній стан виникає тоді, коли людина намагається здаватися не такою, яка вона є насправді. Найелементарнішим проявом особистісної подвійності є удавання. Виховні дії фахівця ресурсного центру з огляду на це мають стати

відображенням його високоморальної особистісної сутності, в якій немає місця лукавству. Він має демонструвати “клієнту” повну і безумовну правдивість.

7. Диференційованість у заохоченнях. Застосовувати заохочення слід, зважаючи на самооцінку особистості, залежно від її реальної позиції в досягненні позитивного результату, тобто з урахуванням конкретних індивідуальних особливостей. Як свідчить педагогічний досвід, варто більше заохочувати учнів, схильних до недооцінки своїх можливостей, ніж заохочувати за такі самі досягнення тих, хто переоцінює себе, схильний до зарозумілості, хизування своїми “геніальними” здібностями [9].

Ресурсний центр професійної орієнтації учнівської молоді є структурним підрозділом освітнього округу. Діяльність центру підпорядкована цілям державної політики в галузі профорієнтації учнівської молоді, передбачає профорієнтаційне і частково психологічне обслуговування означеної вікової групи, зважаючи на їх професійні інтереси, потреби, можливості, стан здоров'я та беручи до уваги потреби загальнодержавного і регіонального ринків праці.

Доцільним є створення центру на базі міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, тобто таких опорних закладів, які дозволяють інтегрувати і концентрувати матеріально-технічні, педагогічні, інформаційні, інтелектуальні, фінансові та інші ресурси для профорієнтаційної діяльності.

Керівник центру призначається Радою округу, яка формується з керівників суб’єктів округу, представників місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Керівник відповідає за результати діяльності центру, забезпечує його функціонування, надає методичну допомогу, координує діяльність методиста з профорієнтаційної роботи, педагогів, психологів навчальних закладів, представників батьківського комітету та інших осіб, які в рамках діяльності освітнього округу представляють окремі організації, підприємства та установи, організовує зустрічі та круглі столи роботодавців з учнями та випускниками освітніх установ, тобто сприяє створенню єдиного інформаційного простору.

Обладнання ресурсного центру професійної орієнтації учнівської молоді. Оснащення ресурсного центру професійної орієнтації учнівської молоді має містити інформаційні (друковані, аудіовізуальні, електронні), навчально-методичні та нормативно-правові матеріали, інші документи щодо організації профорієнтаційної роботи з учнями. Обов'язковою умовою є наявність засобів інформаційно-комунікаційних технологій, відповідних пакетів прикладних та інформаційних програм, іншого програмного забезпечення, що дає змогу автоматизувати окремі види діяльності і за необхідності упровадити дистанційні технології профорієнтаційної роботи.

Важливою частиною діяльності ресурсного центру є вивчення, узагальнення і особливо – поширення передового вітчизняного та зарубіжного досвіду з профорієнтації учнівської молоді, яке має відбуватися під час проведення тематичних виставок, конференцій, семінарів, лекцій, інших масових заходів.

Не останнє місце має посісти моніторинг, аналіз і узагальнення соціально-демографічної ситуації та особливостей регіону, перспектив розвитку ринку праці країни і регіону. Особливо в площині збору інформаційно-довідкових матеріалів про сучасні види виробництва, зміст і перспективи розвитку масових професій, їх вимоги до людини, професійні навчальні заклади, форми й умови професійної підготовки і перепідготовки, можливості професійно-кваліфікаційного зростання, про потреби підприємств, господарств у кваліфікованих кадрах.

Згодом сукупність накопичених інформаційно-довідкових матеріалів має бути доповнена інформаційним банком стандартизованих методик, професіограм тощо.

За наявності фінансових можливостей може бути розглянуто застосування тестових профорієнтаційних комплексів, які функціонують на комерційній основі. Наприклад, тестовий пакет "Магелано Унверситет" інтегрований у професійну систему "Інтернет-тест", що являє собою ресурс в мережі Інтернет (портал "Профорієнтація").

Однак слід зазначити, що профорієнтаційні тестові пакети, згідно з Положенням про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується у навчальних закладах Міністерства освіти і науки України (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України №330 від 20.04.2001 р.), мають проходити експертизу в Українському науково-методичному центрі практичної психології і соціальної роботи НАПН України.

Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи НАПН України надано дозвіл Товариству з обмеженою відповідальністю "ОС Україна" на використання профорієнтаційного тестового пакету "Магелано університет" (протокол №3 від 07.03.2013 р.).

Для проходження тестування зацікавленим необхідно звернутись до представника "Магелано Университет" і замовити таку послугу.

Функціонування ресурсного центру профорієнтації учнівської молоді технологічно складається з декількох етапів, які розгортаються у такій послідовності: професійне інформування, професійна консультація, професійний добір і відбір.

Професійне інформування має на меті формування адекватного мотивованого ставлення особистості до вибору майбутньої професії. Це вимагає достатньої інформації про світ професій, ознайомлення зі змістом і перспективами розвитку професій, формами та умовами їх здобуття, станом та потребами ринку праці, вимогами професій до особистості, можливостями професійно-кваліфікаційного становлення.

У ресурсному центрі профорієнтації має бути довідкова, науково-популярна та інша література щодо професій, різних галузей матеріального і нематеріального виробництва, навчальних закладів різного типу, інформація з Державної служби зайнятості населення тощо.

Професійна консультація у ресурсному центрі здійснюється з метою надання рекомендації щодо побудови старшокласниками освітньої і професійної траєкторії. Дієвою і дійсно корисною така рекомендація буде лише за умови попереднього всебічного вивчення особистості учня. За певний період

функціонування ресурсного центру означена інформація про особу має накопичуватися і зберігатися у відповідній електронній базі даних чи паперовій документації (журнали чи щоденники спостережень, бесід з батьками, вчителями учня, картотеки протоколів тестувань, анкетувань, інформації про рівень навчальних досягнень за відповідні роки тощо). Доступ до такої інформації має тільки психолог, який її збирав чи буде проводити консультацію.

Професійне консультування слід проводити дуже коректно. Його зміст містить аналіз перспектив набуття певної освіти, роз'яснення позитивних і негативних нахилів особи, її здібностей, стану здоров'я, що у підсумку дозволить визначити оптимальний напрям майбутньої професійної діяльності.

За умови матеріального сприяння ради освітнього округу психолог, який працює у ресурсному центрі профорієнтації може також надавати консультативну, психокорекційну та психотерапевтичну допомогу, а саме здійснювати психологічну підтримку та інші заходи для поліпшення адаптації учнів до сучасних умов життя, проводити соціально-психологічні тренінги, навчання методів психічної саморегуляції, індивідуальні програми зі зміцнення здоров'я, підвищення життєвого тонусу, зняття психоемоційного напруження тощо.

Професійний добір визначають як систему профдіагностичного обстеження особи, спрямовану на надання допомоги щодо прийняття нею рішення про вибір виду професійної діяльності, який найбільше відповідає індивідуально-психологічним особливостям особистості, перспективам її подальшого розвитку та успішної реалізації своїх здібностей у професійній діяльності.

Професійний відбір здійснюється з метою визначення ступеня придатності особи до окремих видів професійної діяльності згідно з нормативними вимогами (зокрема, до професій, зазначених у Національному класифікаторі України "Класифікатор професій" (ДК 003:2010)).

Професійний відбір відрізняється від професійного добору за своїми змістом і метою. У професійному доборі відбувається пошук професії, яка найбільше відповідає інтересам, потребам і професійним домаганням особистості. У професійному відборі – пошук претендентів на опанування певної професії.

Також професійна консультація, добір і відбір можуть надаватися випускникам навчальних закладів, які потребують допомоги у зміні виду професійної діяльності, на основі вже попередньо проведеного вивчення індивідуально-психологічних характеристик, з урахуванням нових життєвих обставин та потреб ринку праці.

Показовим результатом діяльності ресурсного центру профорієнтації є моніторинг вступу випускників до навчальних закладів різного типу чи працевлаштування. Перспективним напрямом діяльності центру є забезпечення супроводу і розвитку професійної кар'єри випускників.

Моніторинг працевлаштування випускників дозволяє визначити не тільки їх конкурентоспроможність на ринку праці, а й засвідчити ефективність діяльності самого навчального закладу. Одразу стає зрозумілим ступінь відповідності потребам ринку праці й економіці країни загалом тієї теоретичної підготовки та практичних умінь і навичок, яких здобули випускники у результаті навчання.

Однак доцільно під час проведення моніторингу визначати не тільки частку випускників, які не знайшли роботу після закінчення закладу відразу; частку випускників, які зовсім не працевлаштувалися; тривалість зайнятості на відповідному робочому місці, розгортання службової кар'єри, державне замовлення на фахівців відповідного профілю, прогноз ситуації на ринку праці, а й суб'єктивні оцінки випускниками особистих шансів на працевлаштування, розуміння власного рівня знань та можливостей їх застосування тощо [57, с. 58–67].

Неодмінною частиною механізму моніторингу працевлаштування випускників має стати координація дій навчальних закладів та роботодавців

щодо досягнення збалансованості інтересів у результативному працевлаштуванні випускників, налагодження тісніших зв'язків між ними. Це дасть змогу суттєво підвищити якість підготовки спеціалістів, поєднати зацікавленість роботодавців та навчальних закладів у підготовці кадрів потрібного профілю та у результаті скоротити кількість незайнятих випускників.

Але ситуація може змінитися тільки за умови безпосередньої зацікавленості роботодавців у підготовці фахівців відповідного рівня кваліфікації, що, своєю чергою, вимагає створення на підприємствах державної та недержавної форм власності робочих місць, організації виробничої практики для учнівської молоді для ознайомлення з виробничим процесом та надання їм можливості майбутнього працевлаштування на цих підприємствах, контролю з боку роботодавців процесу підготовки фахівців відповідного профілю, адаптування знань та навичок, здобутих випускниками навчальних закладів, до потреб виробництва тощо [57, с. 58-67].

Слід зважати на той факт, що навчальні заклади до цього часу планують набір абітурієнтів ґрунтуючись на панівних у суспільстві уявленнях про престижність професій і власних інтересах залучення коштів на контрактні форми навчання без урахування кон'юнктури попиту та пропозиції. Як наслідок – серед молоді поширюється безробіття та виникає напруження на ринку праці [133, с. 146].

Ринково орієнтована економіка України вимагає балансу між підготовкою фахівців та потребою в них ринку праці. Однак варто підкреслити, що за нинішнього економічного спаду та зростання безробіття розширення сфери освіти виступає механізмом пом'якшення негативних тенденцій у працевлаштуванні випускників навчальних закладів. З об'єктивних причин у довгостроковій перспективі ефективність застосування такого механізму зменшиться, оскільки останнім часом загострюються проблеми фінансування освіти.

Як зазначає Л. Лісогор, серед основних причин ускладнення

працевлаштування випускників навчальних закладів:

● наявні диспропорції структури попиту на ринку праці, які поглиблюються внаслідок слабкості координаційних зв'язків між ринком праці та ринком освітніх послуг;

● невідповідність здобутої спеціальності потребам ринку праці;

● відсутність довгострокових економічних прогнозів щодо змін у професійно-кваліфікаційній структурі робочої сили;

● посилення конкуренції на ринку праці професій та спеціальностей, з яких ведеться підготовка в навчальних закладах;

● переважно неусвідомлений підхід до вибору майбутньої професії як результат недосконалості нинішньої системи профорієнтації молоді, спрямованості на отримання престижної (на цей момент) професії, яка може бути незатребувана на ринку праці у перспективі;

● недостатність практичного досвіду чи стажу роботи за спеціальністю;

● розрив між змістом освіти та вимогами з боку роботодавців;

● психологічна неготовність молоді до прийняття самостійних рішень [57, с. 58–67].

У роботі ресурсного центру можуть бути реалізовані основні підходи до здійснення професійної орієнтації як такої та її провідних функцій.

У площині підходів до професійної орієнтації:

Психологічний підхід, який передбачає комплексне вивчення особистості, діагностику та виявлення індивідуальних психологічних і психофізіологічних особливостей, здібностей, інтересів і схильностей особистості до тієї чи іншої професії, формування умінь співвідносити свої особистісні якості з тими вимогами, які висувають до людини професія і спеціальність.

Педагогічний підхід, що має на меті виявлення і розвиток здібностей, інтересів та нахилів особистості, формування важливих для майбутньої трудової діяльності рис характеру, мотивів професійного вибору тощо.

Соціально-економічний підхід, який, з одного боку, передбачає, що доцільний вибір забезпечує швидке оволодіння професією, стимулює до

професійного вдосконалення, дає можливість швидкого повернення матеріальних затрат та економію часу в процесі професійного становлення, а з іншого – передбачає врахування змін, що відбулися в суспільстві, на ринку праці тощо [50].

В аспекті провідних функції професійної орієнтації:

Психолого-педагогічна функція – виявлення і формування інтересів, схильностей, здібностей особистості, надання їй допомоги у пошуку професії за покликанням, яка б відповідала індивідуальним особливостям та потенційним можливостям.

Медико-фізіологічна функція – реалізація вимог до здоров'я і фізіологічних якостей людини, необхідних для виконання тієї чи іншої професійної діяльності.

Економічна функція – задоволення потреб молоді щодо змісту роботи, покращення умов праці, підвищення професійної активності та продуктивності праці, заощадження часу на професійне становлення.

Соціальна функція – засвоєння певної системи знань, норм, цінностей, які дозволять молоді провадити свою соціально-професійну діяльність у ролі повноправного і повноцінного члена суспільства та самовдосконалюватися згідно зі створеними державою й суспільством можливостями [50; 54].

Висновок. Соціально-економічна ситуація в Україні змінює умови, в яких відбувається професійне самовизначення учнівської молоді. Вимога часу – спонукання і підтримка суспільством свідомого і відповідального ставлення зростаючої особистості до побудови власної освітньої і майбутньої професійної траєкторії ще під час шкільного навчання. Це вимагає активного освоєння інноваційної парадигми, визначальними характеристиками якої є модернізований зміст, нові форми діяльності, інноваційні навчально-виховні технології, а провідним чинником – розроблення і впровадження науково-методичного забезпечення професійного самовизначення.

Як свідчить освітня і виховна практика, сучасним дієвим плацдармом для розгортання професійної орієнтації учнівської молоді є освітні округи, для яких

підготовлено до упровадження нове програмно-методичне забезпечення професійного самовизначення особистості.

Освітні округи мають потужний потенціал для створення цілісної самодостатньої освітньої системи, визначальним елементом функціонування якої постає дієва професійна орієнтація учнівської молоді. Забезпечити в освітньому окрузі професійну орієнтацію як комплексну науково обґрунтовану систему форм, методів і засобів, спрямованих на активізацію особи в успішному професійному самовизначенні та трудовому становленні, має ресурсний центр професійної орієнтації.

РОЗДІЛ 2
ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ОКРУГУ ПІД ЧАС УРОЧНОЇ, ПОЗАУРОЧНОЇ І ПОЗАШКІЛЬНОЇ ПРЕДМЕТНО-ПЕРЕТВОРЮВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в процесі позаурочної і позашкільної діяльності

В умовах, коли глобалізація та неоліберальні ринкові механізми створюють сприятливі можливості для швидкого поширення світом нових знань, ідей, технологій та інформації, а також переміщення устаткування, машин, висококваліфікованих спеціалістів, конкурентні позиції тієї чи іншої країни визначаються її здатністю не тільки створювати нові знання і технології, а й упроваджувати інновації у виробництво. Інноваційні переваги дають можливість посісти належне місце у світовому співтоваристві. Іншими словами, для зростання національної конкурентоспроможності країни необхідна постійна спрямованість її економіки на пошук, здійснення і впровадження нововведень. М. Портер, розглядаючи конкурентні переваги, твердив, що національний розквіт не дістається у спадок, не є наслідком наявних природних ресурсів або робочої сили, а утворюється. Конкурентоспроможність залежить від здатності підприємств упроваджувати інновації і модернізуватися. Утримання конкурентних переваг стає можливим завдяки постійному вдосконаленню продукції, засобів її виробництва та всіх інших факторів економіки. Отже, фундаментом конкурентних переваг є процес безперервного стимулювання оновлення і вдосконалення [107; 140].

У сучасному світі, в якому знання і технології оновлюються швидше, ніж життя одного покоління людей, слід розуміти, що сучасному українському суспільству потрібна соціально і професійно активна, висококомпетентна, мобільна і самостійна особистість, яка постійно удосконалює свої професійні навички. Тому підготовка майбутніх спеціалістів має бути спрямована не тільки на засвоєння базових знань, а й на набуття потреби, умінь і навичок самостійно засвоювати нову інформацію протягом усього життя й ефективно використовувати її на практиці.

Традиційна ж освіта як система здобуття знань відстає від реальних потреб сучасного суспільства. Сьогодні потрібна освіта, що постійно оновлюється – знаннями, технологіями, засобами навчання, організаційними та управлінськими підходами. Одним із провідних завдань на сучасному етапі модернізації системи освіти України є пошук форм її інтеграції з наукою і виробництвом.

Безперечно, вимога часу – створити умови для забезпечення якості підготовки фахівців на рівні міжнародних вимог, зокрема подолання розриву між рівнем теоретичних знань майбутнього фахівця і практичними навичками їх застосування в процесі професійної діяльності. Конкурентоспроможні фахівці мають володіти професійними вміннями і навичками, що ґрунтуються на сучасних спеціальних знаннях з певної галузі виробництва, та високим рівнем професійної компетентності, що заснована на критичному мисленні та здатності застосовувати теоретичні надбання на практиці.

З огляду на вище сказане окреслена проблема взаємопов’язана з професійною орієнтацією молоді, професійним самовизначенням підростаючого покоління, оскільки ринок праці вимагає від випускників шкіл уміння зробити правильний вибір професії. Одним із чинників, який сприяє усвідомленому вибору майбутньої професії, побудові та реалізації реалістичних професійних планів на віддалену перспективу, є система специфічних психолого-педагогічних засобів, що визначаються як професійна орієнтація.

Професійну орієнтацію у школі слід розглядати як органічну частину всієї системи навчально-виховної роботи, а не як суму окремих заходів, до того ж пов’язаних лише з випуском учнів зі школи. Вона має якнайтісніше поєднуватися загалом із процесом формування всебічного розвитку особистості, підготовкою учнів до життя, праці і здійснюватися планомірно через навчальну і позакласну роботу. Основне завдання шкільної системи професійної орієнтації – за допомогою педагогічних засобів дієвого впливу на психологічну сферу учня підготувати його до свідомого вибору своєї майбутньої професії.

У шкільні роки виявляються і розвиваються різні інтереси і схильності, закладаються основи загального та професійного розвитку особистості. Необхідність усвідомленого, активного вибору професії саме в підлітковому і юнацькому віці набуває все більшого значення і у зв'язку зі зростанням потреб суспільства в більш кваліфікованих, захоплених своєю справою фахівцях. Саме тому підготовка учнівської молоді до свідомого вибору професії визначена державними документами (Конституція України, Закон України "Про освіту", Закон України "Про позашкільну освіту", Концепція державної системи професійної орієнтації населення (постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1994 № 48), Концепція профільного навчання у старшій загальноосвітній школі від 30.05.2003 року та її нової редакції від 20.08.2013 року, Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається, та ін.) як одна із пріоритетних проблем сучасної освіти.

Звичайно, найважливішим громадським інститутом, який надає дітям систематичну базову освіту, була й залишається школа. Але, як свідчать результати нашого дослідження, школа не завжди вирішує проблеми індивідуалізації виховання та навчання дітей.

Слід зауважити, що незначний життєвий досвід дитини, недостатні знання своїх особистісних якостей становлять певні труднощі для її професійного самовизначення. І тому важливо створити всі умови для того, щоб дитина сама обрала ту професію, яка їй допоможе реалізуватися в майбутньому.

У зв'язку з цим все більше переваг віддається системі профільного навчання, адже це, на думку вчених, вчителів, батьків та старшокласників, не тільки поглиблення наукових знань і підготовка для подальшого навчання, але й набуття трудових умінь, навичок або відповідних життєвих та базових професійних компетенцій.

У вітчизняній і зарубіжній літературі розроблено теоретичне підґрунтя для розв'язання зазначеної проблеми. В різні історичні періоди з позиції філософії, економіки, соціології, психології й педагогіки проблемі

професійного самовизначення учнів та організації профорієнтаційної роботи присвячені наукові дослідження (С. Архангельський, К. Абульханова-Славська, В. Андреєв, В. Бєхтерєв, О. Грішнова, О. Давидова, О. Джура, А. Кларк, Є. Клімов, А. Ковальова, Л. Користильова, Г. Костюк, В. Левін, Є. Павлютенков, К. Платонова, Е. Рутенбург, Б. Теплов та інші). Сучасні підходи до сутності профорієнтації, які склалися у зарубіжній і вітчизняній науці, можна об'єднати у три напрями: структурні теорії (Н. Аксельрод, Е. Гінзберг, Є. Клімов, П. Міллер, В. Моргун, Г. Форш); мотиваційні теорії (М. Келланд, А. Маслоу, Є. Павлютенков, Е. Роу, В. Фрумм, Ф. Херцберг); теорії "індивідуальності" чи "розвитку саморозуміння" (О'Хара, Д. Сьюпер, Л. Тайлер, Д. Тідеман, Б. Федоришин, С. Фукуяма, Дж. Холланд).

У контексті нашого дослідження важливе теоретичне і практичне значення мають праці, присвячені розкриттю особливостей побудови профільної школи, специфіці організації професійної орієнтації учнівської молоді в умовах урочної та позаурочної діяльності (О. Мельник, О. Морін, З. Орхіменко, І. Ткачук, О. Пархоменко, І. Волощук, Д. Закатнов, І. Назімов, Н. Побірченко, Ю. Петренко, М. Піддячий, В. Синявський, Ю. Столяров, А. Стирін, В. Чебишев, Б. Янцур).

Учені у своїх дослідженнях часто зазначають що, сучасному старшокласнику потрібна професійна кваліфікована допомога у вирішенні проблеми вибору майбутньої професійної діяльності, вибору закладу навчання, своєї життєвої перспективи в умовах сьогодення. Зазвичай ознайомлення із майбутньою професією відбувається на основі зовнішньої привабливості, наприклад, за рівнем зарплатні, іміджу установи, престижності професії, за прикладом батьків, друзів тощо. При цьому ігноруються, нехтуються якості власної особистості. Останнє трапляється тому, що людина, як правило, краще знає об'єктивну дійсність (навчальний предмет, робоче місце тощо), ніж свої суб'єктивні психологічні властивості.

Більшість сучасних професій – дуже складні та потребують ретельного глибинного пізнання, до того ж їх кількість сягає тисяч. Найчастіше

“...престижними у нашому суспільстві стають професії, які відповідають потребам нових, що народжуються, форм економіки. Водночас такі традиційні професії, як педагог, лікар, військовий, міліціонер тощо стають малопривабливими. Це призводить до плинності кадрів у відповідних галузях діяльності, дискваліфікації не потрібних для певних галузей народного господарства спеціалістів і їх масового відтоку в інші. Наслідком є нестача висококваліфікованих кадрів у найважливіших для суспільства сферах: охороні здоров'я, освіті, соціальному захисті населення та інші [140, с. 274].

Пошук інноваційних моделей організації навчання актуалізував ідею створення мережі освітніх округів. Створення та функціонування освітніх округів законодавчо унормоване ст. 9 Закону України “Про загальну середню освіту”; постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 777 затверджено Положення про освітній округ [102].

Освітній округ, відповідно до Положення, – це добровільне об’єднання у межах адміністративно-територіальних одиниць навчальних закладів системи дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти, що спрямовують свою діяльність на створення умов для здобуття громадянами загальної середньої освіти, впровадження допрофільної підготовки і профільного навчання, поглиблене вивчення окремих предметів, забезпечення всебічного розвитку особистості, а також закладів культури, фізичної культури і спорту, підприємств і громадських організацій [102].

На нашу думку, формування системи управління освітнім округом у сучасних умовах в Україні доцільно розглядати крізь призму історії та європейського досвіду. Ідея створення освітніх округів як нової альтернативної системи освіти належить Польщі, яка у 1783 році була поділена на 10 округів із метою концентрації матеріальних і фінансових активів, які були на той час у руках держави [140]. Створення системи освітніх округів у Росії (більшість території України входила до її складу) бере свій початок у 1803 році з виходом Указу Міністерства “народного просвещения”.

Процес утворення, а надалі й діяльності освітніх округів на території

сучасної України, регламентувався цим указом. Українські губернії щодо освітніх справ поділялися між шкільними округами, які були тією інституцією, що визначала шляхи й напрями розвитку освіти, насамперед регіональної, формувала підвалини для становлення національної освіти, починаючи з XVIII століття й до 1918 року. Через відсутність спеціалізованих наукових підрозділів освіти в Україні, залежність освіти від керівної партії, належної ролі освітнім округам не відводилось [111]. Зазначені округи як окремий рівень сучасної муніципальної системи освіти пізніше розглядає Н. Сурма, вважаючи, що "освітні округи створюватимуться поряд із проведенням адміністративної реформи" [140].

На потребі створення освітніх округів неодноразово наголошує М. Романенко, стверджуючи, що саме шкільний округ, а не школа стане організаційним осередком освіти на селі, оскільки об'єднує значні території, є також кращим об'єктом для громадської підтримки освіти, ніж окрема сільська школа [129]. Такої ж думки дотримується І. Осадчий, зазначаючи, що незадовільна матеріально-технічна база навчальних закладів, їх недостатнє фінансування, відсутність педагогічних кадрів і зниження їх професійного рівня, занедбаність соціально-культурної сфери сучасного села, низький рівень доходів його жителів негативно впливають на якість освіти у сільській місцевості. Із метою створення повноцінного освітнього простору для розвитку сільських дітей та максимального використання наявних ресурсів і особливостей вже існуючих закладів, науковець пропонує, щоб "суб'єктом гарантій конституційного права громадян на отримання загальної середньої освіти в сільській місцевості виступила система освіти адміністративного району, тобто районний освітній округ, а не окрема сільська школа" [90].

Про те, що освітні округи мають можливість виправити становище, у якому опинилася система освіти як регіонального, так і загальнодержавного рівня, зазначають також О. Гаврилюк В. Проскунін. Розглядаючи освітній округ як ключовий елемент реформування національної системи освіти, І. Осадчий, В. Проскунін підкреслюють, що саме освітні округи сприятимуть

регіональному соціальному, економічному та культурно-освітньому розвитку, створять умови для повнішого врахування інтересів батьків та учнів старшої школи як кінцевих споживачів освіти, додаткові можливості щодо залучення ресурсів бізнесу й територіальної громади для розв'язання проблем та забезпечення розвитку освіти в межах конкретної адміністративно-територіальної одиниці [88; 89; 111]. Сьогодні в країні вже налічується майже дві тисячі освітніх округів, серед них провідними стали освітні округи Сумської області, де функціонує понад 180 округів, Львівської області – 147 округів, Чернігівської області – 115 округів, Житомирської області – 76 округів, Харківської області – 63 округів. Відповідно до Положення, суб'єктами округу є вищі навчальні заклади, підприємства та громадські організації, що, на нашу думку, дозволило закласти підґрунтя для створення багатоступеневої системи надання освітніх послуг, ефективного вирішення проблем у межах певної адміністративно-територіальної одиниці.

Подібна мережева взаємодія суб'єктів освітнього округу спрямована на створення сприятливих умов для надання якісних освітніх послуг та просторової доступності до них, забезпечення ефективного використання освітніх ресурсів, можливості учням реалізувати індивідуальну траєкторію розвитку в межах освітнього округу, активізації участі громадськості в управлінні освітою.

Ми поділяємо думки українських учених про те, що освітні округи повинні стати провідниками нового підходу до надання якісних освітніх послуг, важливими елементами державно-громадської організації освітнього процесу, що дасть змогу ефективно використовувати державні кошти та залучати додаткові надходження, розробляти стратегію розвитку освіти в умовах певної адміністративно-територіальної одиниці з урахуванням інтересів і ресурсів учасників педагогічного процесу, підвищити економічну ефективність роботи навчальних закладів, урізноманітнити варіанти освітніх послуг.

Функціонування різних навчальних закладів в умовах освітнього округу

створює умови для підготовки учнів до адекватного сприймання соціальних норм подальшого дорослого життя, до опановування різних соціокультурних нормативів інтерактивних сфер людської діяльності, до мінливості ринку праці і соціальних трансформацій, до професійного самовизначення. Тому профорієнтаційна робота з учнівською молоддю є основою для вирішення окреслених питань.

Для забезпечення зазначених умов необхідно створити ресурсні центри професійної орієнтації в освітніх округах. Це дасть можливість налагодити співпрацю з психологічною службою, скоординувати профорієнтаційну роботу педагогічних колективів, батьків та громадськості. У своїй діяльності фахівці ресурсного центру профорієнтації мають, крім психолого-педагогічного профільно-орієнтаційного діагностування і консультування учнів основної школи щодо вибору ними напряму профільного навчання, сприяти впровадженню організаційно-педагогічних засобів практичної перевірки рівня сформованості профільного самовизначення учнів основної школи, який забезпечують профільні проби [80, с. 18].

Основними функціями ресурсного центру професійної орієнтації учнівської молоді освітнього округу мають бути:

● здійснення професійного інформування про професії та спеціальності, що мають попит на регіональному ринку праці;

● ознайомлення з рекомендованими Міністерством освіти і науки України технологіями та правилами вибору професії, виховання спрямування на самопізнання й особисту активність як основи професійного самовизначення;

● надання індивідуальних інформаційно-довідкових та професійних консультацій з використанням елементів психологічної підтримки, а також поглибленого профдіагностичного обстеження з метою формування вміння зіставляти свої індивідуальні особливості з вимогами професії до особи, професійного добору і професійного відбору;

● підготовка учнів основної школи до вибору ними напряму профільного

навчання у старшій школі;

● проведення профконсультаційної психодіагностики з метою визначення професійних інтересів, якостей і професійної придатності із застосуванням отриманих даних при комплектуванні навчальних класів (груп) навчальних закладів;

● надання психологічної підтримки та здійснення корекції професійного самовизначення, сприяння професійній адаптації осіб, які вперше працевлаштувались [80, с. 17].

На думку О. Мельника, О. Моріна, Л. Гуцан, З. Орхіменко, І. Ткачук, вирішення проблеми професійного самовизначення в умовах освітнього округу є процесом цілеспрямованих і послідовних самозмін особистості, що відбуваються під впливом профорієнтаційної діяльності суб'єктів освітніх округів, скоординованої єдиною визначеною ними структурною одиницею у своєму складі. Така одиниця створює умови для набуття учнівською молоддю знань про структуру і зміст професійної діяльності людини, формування вмінь узгодження та зіставлення вимог професії з власними індивідуальними особливостями, і забезпечує сформованість умінь та навичок підготовки до практичної реалізації майбутньої професійної кар'єри.

Формування готовності учнівської молоді до професійного самовизначення в умовах освітнього округу має відбуватися комплексно у процесі урочної, позаурочної і позашкільної предметно-перетворювальної діяльності під час допрофільної підготовки та профільного навчання, яке забезпечено усіма наявними ресурсами суб'єктів освітніх округів.

Особливості планування позаурочної профорієнтаційної роботи з учнями в освітніх округах. Професійну орієнтацію в освітньому окрузі слід розглядати як органічну частину всієї системи навчально-виховної роботи. Вона має тісно пов'язуватися з процесом всебічного розвитку особистості, підготовкою учнів до життя, до праці і повинна здійснюватися планомірно через навчальну, позакласну та позашкільну роботу.

Профорієнтаційну роботу з учнями можна умовно поділити на два етапи:

етап допрофільного навчання та етап профільної підготовки. На кожному з цих етапів реалізуються практично всі компоненти професійної орієнтації, а саме профінформування, діагностика, консультування, відбір, виховання, розвиток, адаптація особистості.

Специфіка кожного з етапів визначається насамперед віком індивідів і особливостями навчальних закладів та установ. В освітньому окрузі у закладах освіти профорієнтаційну роботу з учнями покликані проводити методисти з профорієнтації, психологи, соціальні працівники, класні керівники, до цієї роботи можуть бути долучені педагоги-організатори, вчителі-предметники, керівники гуртків, бібліотекарі. Питання профорієнтації слід вносити до планів роботи педагогічних рад, методоб'єднань.

Перед педагогами основної та старшої школи стоять різні завдання. Завдання основної школи:

● розвиток в учнів уміння життєвого цілепокладання, спрямованості на профільне і професійне самовизначення як значущу частину життєвого самовизначення;

● розвиток умінь самопізнання і самооцінки;

● підтримка профільно виражених інтересів школярів;

● розширення знань про світ професій, специфіку регіонального ринку праці, навчальні заклади регіону;

● створення в учня позитивних установок на види діяльності, що цікавлять їх.

Завдання старшої школи:

● розвиток умінь рефлексії, самопізнання і самооцінювання, допомога у формуванні позитивної адекватної самооцінки;

● підтримка активності учнів, спрямованої на розвиток своїх пізнавальних і професійних інтересів, визначення близьких і далеких тимчасових життєвих перспектив, створення індивідуальної освітньої траєкторії, що сприяє професійному самовизначенню, продовження роботи з розширення знань про світ праці і професій, шляхи і форми професійної

підготовки у вибраній сфері діяльності, формуванню професійно значущих якостей.

Безперечно, профорієнтаційну роботу необхідно організовувати з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів, їх нахилів, інтересів, задатків та готовності до певних видів діяльності (див. рис. 6).

Розпочинати таку роботу варто вже з початкових класів, закладаючи надійну основу для наступної професійної орієнтації учнів. І хоча молодші школярі ще далекі від свідомого вибору трудової діяльності, але саме в цьому віці з'являються перші мрії про майбутню професію, саме в цьому віці учні виявляють великий інтерес до праці дорослих, відчувають радість і задоволення від трудових зусиль. Молодший шкільний вік – це період життя дитини, коли вона поєднує в собі риси дошкільного дитинства зі статусом школяра. З одного боку, це все той же дошкільник з потребами грати, рухатися, із наївно-реалістичними уявленнями про навколишню дійсність, а з іншого боку – це людина, яка почала прилучатися до дорослого життя.

І хоча зі вступом до школи акцент провідної діяльності поступово зміщується на навчальну, гра ще довго продовжує залишатися важливим фактором у діяльності дитини, оскільки в ігровій формі вона пізнає навколишній світ, моделює ситуації повсякденного й професійного життя, здобуває первинні трудові навички.

Позакласна профорієнтаційна робота з молодшими школярами має особливий характер і відрізняється від роботи з учнями середніх та старших класів. Її специфіка полягає насамперед у тому, що не ставиться мета безпосередньо підвести до вибору певної професії, а лише підготувати основу для цього вибору.

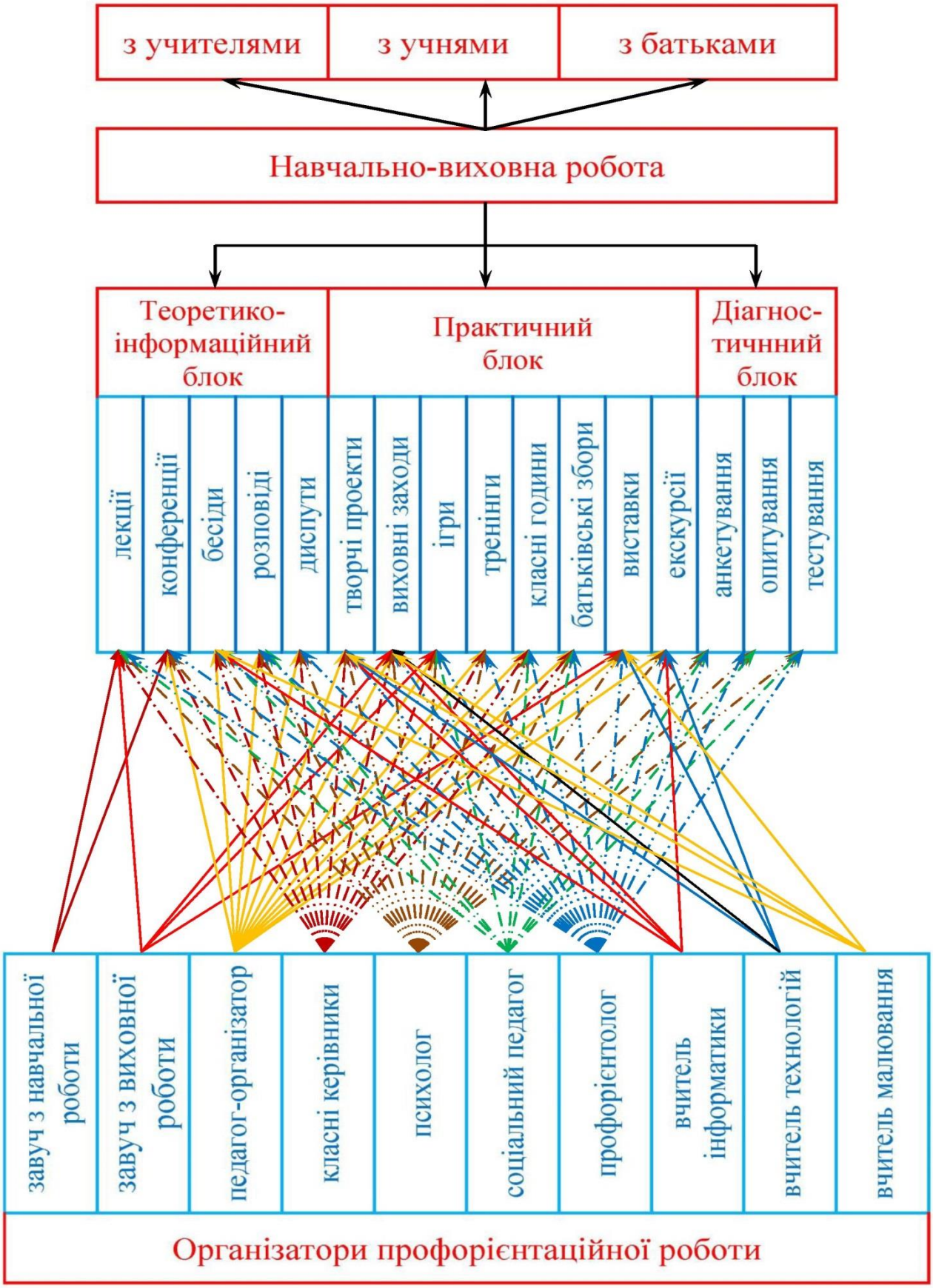

Рис. 6. **Модель профорієнтаційної роботи навчального закладу з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів**

Дітей треба поступово уводити у світ професій, надавати їм різнобічну інформацію про трудову обрядовість українського народу, про умови праці в основних сферах трудової діяльності людини. Відповідно, профорієнтаційна робота в молодших класах передбачає переважно професійну просвіту. Особливі можливості для профорієнтаційної роботи відкривають уроки трудового навчання, на яких відбувається ознайомлення учнів з різними сферами трудової діяльності, виховання у них професійно важливих якостей, вивчення педагогами особистості кожного школяра. Також широкі можливості для провадження профорієнтаційної роботи простежуються на уроках читання, трудового навчання, образотворчого мистецтва та інших. Протягом останнього десятиріччя розроблено комплекти експериментальних програм з економічної підготовки “Абетка економіки”, “Багатство та люди”, “Шкільна економіка” тощо, які не лише спрямовані на формування у молодших школярів елементарних знань з економіки, а й дають змогу дітям уже в початкових класах ознайомитись із професіями економічного спрямування. В молодшому шкільному віці можна успішно формувати почуття любові та сумлінне ставлення до праці, розуміння її ролі в житті людини та суспільства, інтерес до професій батьків, близького оточення. Пізніше, у старшій школі, це, безумовно, допоможе школярам визначитись зі сферою трудової діяльності, у виборі конкретної професії.

Теоретичне ознайомлення учнів старшого шкільного віку з професіями здійснюється за допомогою професіограми. Для молодших же школярів більш прийнятні розповіді, бесіди, зустрічі з представниками професій, перегляд діафільмів, мультфільмів, кінофільмів, альбомів, проведення екскурсій. При цьому вчитель повинен не лише давати знання про професії, але й отримувати зворотну інформацію про те, як вона засвоюється дітьми. Для цього під час повторення пройденого матеріалу слід ставити запитання для перевірки рівня засвоєння учнями профорієнтаційних відомостей. А саме: відгадування назви професії за її словесним описом, адекватний вибір назв специфічних трудових дій до поданих професій, власна розповідь про якусь із професій, правильні

зв’язні відповіді на запитання підручника.

Найбільш поширеним методом профорієнтації у молодших класах є бесіда. Важливо, щоб вона була логічно пов’язана із навчальним матеріалом і проходила за активної участі дітей. Використовуючи цей метод під час викладу нового матеріалу, вчитель може спиратися на життєвий досвід учнів, для цього можна попередньо дати їм нескладні завдання, що відповідають темі бесіди. Адже профорієнтаційна бесіда не є відокремленим методом, її використовують у поєднанні з іншими методами профорієнтації. Наприклад, під час проведення бесіди з дітьми молодшого шкільного віку щодо конкретної професії бажано використовувати технічні засоби (телебачення, діафільми, кінофільми).

У молодшому віці навчальна діяльність є провідною, проте велике значення має й ігрова діяльність. Молодші школярі постійно відчувають потребу в грі, ігровому спілкуванні. Тому гру ми розглядаємо як ефективну форму і водночас, як метод пропедевтичної роботи з молодшими школярами в навчально-виховному процесі. Ігрові методи поділяються на: дидактичні ігри, ігри-вправи, сюжетно-рольові, імітаційні ігри, операційні, ігри-змагання. Усі вони дають змогу вирішувати не тільки навчальні та виховні, а й профорієнтаційні завдання.

Для дитини молодшого шкільного віку профорієнтаційна гра дає поштовх фантазії і творчій уяві. Її можна використовувати для пізнання дитиною “дорослого” світу, формування культури емоцій, розвитку творчої інтуїції, вивчення навчального матеріалу, емоційного розвантаження, набуття соціальних навичок, зняття втоми, покращення настрою тощо. Можна з упевненістю стверджувати, що нездібних дітей немає. Кожен здатний до творчості і має певні задатки, які за сприятливих умов розвиваються у здібності. Від них залежить успішне виконання обраного виду діяльності. Нині в навчально-виховній роботі з дітьми особлива увага приділяється розвитку креативності – вмінню творчо розв’язувати проблемні ситуації. Один з показників креативності – здатність створити продукт, якій вирізняється оригінальністю.

Профорієнтаційні сюжетно-рольові ігри зазвичай поділяються на імітаційні та операційні. Під час імітаційної гри імітується діяльність будь-якої організації, установи, її підрозділів (кабінет лікаря, учительська, їдальня тощо), операційні ігри допомагають відпрацьовувати виконання конкретних, специфічних операцій, що стосуються різних професій. Граючись у позаурочний час, діти відображають свої мрії, думки, почуття, які володіють ними саме в цей період. Тобто, гра – це завжди імпровізація. Складність організації творчої профорієнтаційної гри полягає в тому, що не можна наперед передбачити, що придумають діти і як вони поведуть себе під час гри. Тому для успішного керівництва іграми важливо вміти завоювати довіру вихованців. Це можливо в тому разі, коли педагог ставиться до гри серйозно, з інтересом, розуміє задуми дітей, їх переживання, дає простір дитячій ініціативі, творчості.

Отже, ранню пропедевтичну профорієнтаційну роботу з молодшими школярами слід розглядати як спеціально організоване інформування дітей про світ професій за допомогою ігрової діяльності, що створює в них певний досвід професійних дій, професійного поводження. За допомогою ефективно підібраних профорієнтаційних ігор можливо спроектувати у молодших школярів професійний складник образу “Я”. Дуже важливо, щоб профорієнтаційні ігри супроводжувались позитивним емоційним фоном та зацікавленістю дітей. Будь-яка підтримка або схвалення дій дитини з боку вчителя стимулюють активність і бажання бути корисним, що в кінцевому підсумку сприяє формуванню позитивного ставлення до трудової діяльності

У процесі позакласної профорієнтаційної роботи відбувається розширення, поглиблення і закріплення основних профорієнтаційних понять та ідей. Відбір змісту профорієнтаційної позакласної роботи спрямований на створення можливостей для прояву самостійності та творчості учнів у різних сферах діяльності (пізнавальній, трудовій, художній, суспільній та ін.). Ми вважаємо, що всі види позакласної роботи сприяють активному застосуванню наявних знань і стимулюють учнів до засвоєння нових знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Отже, можна зробити

висновок, що пропедевтична профорієнтаційна робота в початковій школі є основою, на якій будується вся наступна робота із професійного самовизначення школярів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Орієнтовний план профорієнтаційної роботи

з учнями молодших класів

№ з/п	Тема	Професія	Зміст	Термін виконання
1 клас				
1	Краса врятує світ	Садівник, дизайнер, художник	Екскурсія в ботанічний сад, відвідування виставки квітів. Виставка малюнків дітей	Вересень
2	Культура поведінки за столом “Сіють розумне, добре, вічне”	Кухар, офіціант, вчитель письменник, поет	Практичне заняття “За обіднім столом” Концерт вчителя. Інсценізація казки “Ріпка”. Поетична композиція “Вам, дорогі вчителі”	Жовтень
3	Здоров’я природи – здоров’я людини	Спортсмен, лікар, тренер	Спортивні змагання “Сильні, спритні та сміливі”	Листопад
4	Школа Світлофора-Моргайка	Полі-цейський	Гра-подорож “У країні дорожніх знаків”	Грудень
5	Природа навколо нас	Географ, метеоролог, краєзнавець.	Дискусія-гра “День зимуючих птахів”	Січень
6	Мова – чисте джерело	Літератор, мовознавець	Конкурс віршів ‘Найчистіша мова світу”. Конкурс знавців української мови	Лютий
7	Подих весни	Актор, драматург, критик	Усний твір-інсценізація “Поява першого зеленого листочка” Концерт до Дня 8 Березня. Інсценізація пісні ‘Несе	Березень

№ з/п	Тема	Професія	Зміст	Термін виконання
			Галя воду”	
8	День Землі	Пожежник, хімік, еколог, художник, космонавт	Бесіда “Запалимо свічку скорботи”. Конкурс малюнків “Зоряний світ”	Квітень
9	Казкові будинки	Архітектор, конструктор, дизайнер	Конструювання моделей будинків	Травень
2 клас				
1	Свято краси	Дизайнер, квітникар	Трудова операція з облаштування, оформлення та озеленення класу	Вересень
2	Знання – велика сила і найцінніший скарб. День художника “Олівець – малювець”	Учитель, викладач. Художник	Бесіда вчителя з учнями. Екскурсія в музей школи. Конкурс малюнків	Жовтень
3	Як виросту – збудую дім	Будівельник, дизайнер	Інтелектуально-розважальна гра. Практичне заняття (робота у шкільному саду)	Листопад
4	Абетка безпеки життя “Як поводитись на замерзлих водоймах”	Священик, рятівник	Розповідь вчителя і розв’язування ситуаційних завдань	Грудень
5	Чарівний світ казок	Письменник, поет	Бесіда, виставка книжок, конкурс малюнків	Січень
6	Книга – наш найкращий друг. Школа Світлофора-Моргайка “Ти пішохід”	Бібліотекар, водій, регулю-вальник	Екскурсія в шкільну бібліотеку. Розповідь бібліотекаря. Вікторина	Лютий
7	Будь природі другом. Школа здоров’я	Лісник, садівник, квітникар.	Розповідь учителя. Зустріч із медсестрою школи	Березень

№ з/п	Тема	Професія	Зміст	Термін виконання
		Лікар, медсестра		
8	Правила поведінки під час надзвичайних ситуацій. Нам без книг ніяк не можна	Пожежник, рятівник, бібліотекар, друкар, редактор	Бесіда, показ малюнків, практичне заняття. Екскурсія в бібліотеку, самостійне створення казок	Квітень
9	День Матері. Професія моєї мами	Ознайомлення з професіями мам учнів	Конкурс малюнків	Травень
3 клас				
1	Дорога від дому до школи	Водій, поліцейський	Практичне заняття “Ми вміємо переходити дорогу за світлофором”	Вересень
2	Свято Урожаю і веселого Короваю	Хлібороб, пекар, кондитер	Вікторина “Хлібороб, пекар, кондитер – найкращі професії”. Виставка малюнків	Жовтень
3	Ми малі художники рідної Землі. Конкурс “Най-розумніший”	Художник-дизайнер. Учений, учитель, інженер	Виставка дитячих робіт, дитячі пейзажі. Конкурс між учнями класу	Листопад
4	Бабусина скриня	Гончар, художник, швачка, вишивальниця	Виставка старовинних речей	Грудень
5	Книга – твоє обличчя. Дамо книзі нове життя	Письменник, поет, художник, поліграфіст	Колективна робота з ремонту книг класної бібліотеки	Січень
6	У сніговому містечку	Скульптор, художник	Конкурс на кращу снігову бабу	Лютий
7	Зустріч із книгою	Бібліотекар, книгознавець	Екскурсія у бібліотеку	Березень
8	День Землі	Квітникар, садівник, біолог	Конкурс садово-ландшафтного дизайну квітників школи	Квітень

№ з/п	Тема	Професія	Зміст	Термін виконання
4 клас				
1	Свято квітів	Ланд-шафтний дизайнер	Похід на шкільну садову ділянку. Садіння квітів на зиму	Вересень
2	День Збройних Сил України	Капітан судна, моряк, прикордон-ник	Конкурс малюнків, присвячених Збройним Силам України	Жовтень
3	Конкурс “Малий винахідник”	Винахідник	Виставка дитячих робіт. Конкурс робіт-роботів з Лего	Листопад
4	Фестиваль професій “Професія моїх батьків”	Водій, лікар, дизайнер, банкір, агроном	Конкурси, ігри, презентація костюмів різних професій, зустрічі з представниками різних професій	Грудень
5	Роботящі руки гори вернуть	Будівельник, токар, пекар	Екскурсія на будівельний майданчик, на завод	Січень
6	Перевозить машиніст пасажирів з різних міст	Машиніст потяга, електрички, метро	Екскурсія на вокзал	Лютий
7	Піднімає кранівник вантажі, мов чарівник	Кранівник	Конкурс на конструювання крана	Березень
8	Зі ста доріг – одна твоя	Лікар, космонавт, інженер	Бесіда на тему “Жіночі та чоловічі професії”	Квітень
9	Обережно, вогонь!	Пожежник	Бесіда з учнями “Небезпека вогню в лісі, у полі	Травень

У середніх класах, на другому етапі підготовки учнів до вибору професії, триває робота з формування в школярів позитивного ставлення до усіх видів

трудової діяльності. Основним змістом профінформаційної роботи на цьому етапі є ознайомлення учнів з якомога ширшим колом провідних професій різних галузей господарства. При цьому до VII класу школярі повинні сформувати уявлення про систему господарства країни загалом. Увага вчителя, що веде профорієнтаційну роботу з учнями, спрямована на вивчення динаміки інтересів у підлітків, на їх зміну і розвиток. Планування профорієнтаційної роботи на цьому етапі шкільної освіти має слугувати розширенню і поглибленню пізнавальних інтересів учнів. Заплановані заходи (екскурсії, зустрічі з фахівцями тощо) уже глибше, ніж на першому, пропедевтичному, етапі, ознайомлюють учнів зі світом професій. Описуючи певну галузь господарства, вчитель розкриває перед учнями характерні риси основних масових професій цієї галузі.

У плануванні профорієнтаційних заходів для середніх класів особливе місце варто відвести вивченню школярами структури найближчих до школи навчальних освітніх закладів, у яких можна здобути професійну освіту, підприємств (підприємства села, району, найбільші підприємства області) та визначити, в яких кадрах є постійна потреба. Крім бесід, екскурсій, зустрічей з фахівцями для розширення кола інтересів учнів цього віку, у процесі позакласної роботи можуть плануватися: демонстрування фільмів про професії, обговорення шкільних радіопередач про професії, обговорення телепередач профорієнтаційної тематики, проведення вікторин, тренінгів, захист проектів профорієнтаційного спрямування.

Робота учителів-предметників має бути також спрямована на розширення і поглиблення інтересів учнів, систематичне виявлення і фіксацію їх потреб та схильностей, на підставі чого їм даються поради про доцільність вибору того чи іншого факультативу, гуртка. Під час викладання навчальних дисциплін варто давати дітям завдання з трудової підготовки, ознайомлення їх з основами сучасного промислового та сільськогосподарського виробництва, будівництва, транспорту, сфери обслуговування; формувати в них трудові уміння і навички, спонукати до свідомого вибору професії. Кожний навчальний предмет сприяє

профорієнтації різними засобами і може інформувати учнів про різну професійну діяльність.

Успіх роботи з профорієнтації багато в чому залежить від знань учителя, його методичної майстерності, уміння пов’язати матеріал профорієнтації з програмним, сформувати позитивне ставлення у школярів до того чи іншого роду занять (див. табл. 2).

Таблиця 2

Орієнтовний план профорієнтаційної роботи з учнями середніх класів

№ з/п	Зміст роботи	Термін виконання
1	Діагностування учнів з метою виявлення їх інтересів до певної професії	Протягом року
2	Психологічні консультації учнів за результатами анкетування і тестування	Протягом року
3	Опитування з виявлення проблем учнів щодо профорієнтації	Протягом року
4	Бесіди: “Професії мужніх людей” “Професії настрою” “Цікавий світ професій” “Професій тисяча – твоя одна” “Моя професія – моє майбутнє” “Країна професій” “Здоров’я і вибір професії” ”Калейдоскоп професій” “Усі професії потрібні, усі професії важливі” “Професії здоров’я”	Протягом року
5	Класні години: “На порозі дорослого життя”	Протягом року

№ з/п	Зміст роботи	Термін виконання
	“Калейдоскоп професій” “Професійна відповідність” “На шляху до успіху”	
6	Консультації: “Інтереси, здібності, покликання і вибір професії” “Умови прийняття в навчальні заклади” “Потреби ринку праці у спеціалістах”	Вересень – жовтень
7	Відеоконференція “Твоя кар’єра починається сьогодні”	Листопад
8	Круглі столи: “Що означає знайти себе?” “Трудова біографія моєї родини” “Історія речей, які тебе оточують”	Грудень – січень
9	Тренінги: “Твій професійний маршрут” “Стратегії правильного вибору професії” “Помилки при виборі професії”	Лютий
10	Конкурси творів: “Щастя людини в праці” “Сто професій, сто доріг”	Березень
11	Профорієнтаційні ігри: “Знавці професій” “Усі професії потрібні, усі професії важливі”	Протягом року
12	Конкурси малюнків: “Моя майбутня професія” “Усі професії чудові – усі роботи до вподоби” “Сучасні професії” Конкурс плакатів:	Протягом року

№ з/п	Зміст роботи	Термін виконання
	“Профорієнтаційні забави. Ребуси, загадки, кросворди” “Ми працю любимо, що в творчість перейшла…”	
13	Захист проектів, презентацій на теми: “Мій вибір професійної діяльності і реалізація професійного плану” “Мої життєві плани, перспективи і можливості” “Мій вибір – життєвий успіх” “Я обираю своє майбутнє” “Дороги, які ми обираємо” “Успішний вибір” “Найпопулярніші та найпрестижніші професії” “Складники успішного вибору” Співбесіда з працевлаштування” “Я обираю своє майбутнє!” “Як бути затребуваним у своїй професії” “Риси та якості майбутнього фахівця” “Позашкільна освіта – крок до вибору майбутньої професії” “Професії нашого часу”	Протягом року
14	Екскурсії: на підприємства до Державної служби зайнятості до навчальних закладів до органів влади	Протягом року
15	Фестиваль професій	Протягом року

У старших класах, на третьому, останньому етапі профорієнтаційної підготовки прагнення школярів готуватися до життя та праці, бачити себе в новій суспільній ролі, розвивати у себе якості, необхідні в майбутньому для

фахової діяльності, набирають особливої ваги в умовах ринку праці, коли вимоги до людини зростають. Старшокласники вже чітко усвідомлюють, що тільки високий професіоналізм може гарантувати значні досягнення в різних сферах трудової діяльності, конкурентоздатність на ринку праці, слугувати надійним захистом від безробіття.

Тому кінцевою метою підготовки учнівської молоді до праці в сучасних умовах є готовність до якісної професійної діяльності. Зміст профорієнтаційної роботи в сучасній старшій школі повинен забезпечувати самостійне формування юнаками і дівчатами ставлення до себе як майбутнього фахівця та до професійного середовища, в якому норми, правила і приписи задають соціально-професійні стандарти діяльності людини-професіонала. При цьому активність особистості, через яку вона розвивається, не означає відірваності від навчального і виховного процесу. Адже педагог цілеспрямовано проектує такий розвиток і, за допомогою педагогічних засобів, а у сфері професійного самовизначення – засобів професійної орієнтації, керує становленням і розвитком у старшокласників образу "Я-майбутній професіонал" як домінантного конструкту їх професійного майбутнього.

Для досягнення такої мети профорієнтаційна активність старшокласника має охоплювати, передусім, оволодіння ним технологією вибору майбутньої професії, в якій він зможе досягнути професійної майстерності.

Останнім десятиліттям Міністерство освіти і науки України рекомендує до використання у загальноосвітніх навчальних закладах профорієнтаційні програми курсів за вибором, спецкурси профорієнтаційного спрямування та факультативи, які можна проводити в урочний та позаурочний час (див. табл. 3).

Таблиця 3

Перелік програм, рекомендованих МОН України для застосування у загальноосвітніх навчальних закладах

№ з/п	Назва	Автор	Клас
1	Програма факультативного курсу для спеціальної школи-інтернату “Корисні навички молодших школярів”	Л. І. Черноусова	1-4
2	Програма спецкурсу “Обираю професію”	М. В. Лемак, В. Ю. Петрище	8-10
3	Програма факультативного курсу “Швидка самодопомога”	З. Г.Вітульська, В. І. Денисенко	8
4	Програма факультативного курсу “Настає час вибору”	Т. В. Сідляр, Н. В. Свірчкова	8-11
5	Програма курсу за вибором “Моя майбутня професія: шлях до успіху”	В. Г. Панок, О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук	9-11
6	Програма спецкурсу “Я і моя професія”	Л. М. Журомська	11
7	Комплекс навчальних програм “Побудова кар’єри”	О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук, О. М. Пархоменко, З. В. Охріменко, М. В. Лузан	10-11
8	Комплекс навчальних програм “Людина і світ професій”	О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан,	8-9

		І. І. Ткачук, О. М. Пархоменко, З. В. Охріменко, М. В. Лузан	

Найефективнішим, на нашу думку, є програмно-методичний комплекс “Побудова кар’єри” для учнів 10–11-х класів, схвалений Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (листи ІІТЗО №14.1/12-Г-954, №14.1/12-Г-953, №14.1/12-Г-952, №14.1/12-Г-951 від 23.06.2014).

Програма передбачає реалізацію змісту в обсязі однієї години на тиждень. Програми обсягом 9, 17, і 35 годин можуть бути внесені до навчальних планів і переліку навчальних програм 10 або ж 11 класу. Програма “Побудова кар’єри” обсягом 70 годин розроблена для загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Змістове доповнення навчальної програми “Побудова кар’єри” варіативним модулем може бути визначене навчальним закладом залежно від особливостей регіону, типу навчального закладу. Зміни у погодинному розподілі вивчення учнями окремих розділів і тем, підсилення теоретичної частини практичними і самостійними роботами, проектними і дослідницькими завданнями здійснюється вчителем з урахуванням індивідуальних освітніх потреб учня у межах 20%. Варіативні модулі для учнів загальноосвітніх навчальних закладів (9, 17, 35 годин) можуть використовуватися окремо, або в поєднанні з програмами “Побудова кар’єри” обсягом 9, 17 і 35 годин в 11 класі. Така диференціація і варіативність розширює межі застосування навчальної програми в освітніх округах, опорних школах і ресурсних центрах.

Головною метою цього курсу є формування компетентності старшокласника у виборі й реалізації професійної кар’єри. Ця мета досягається вирішенням таких навчальних і виховних завдань: виховання в учнів ставлення до себе як суб’єкта майбутньої професійної діяльності; усвідомлення своєї індивідуальної неповторності, відповідальності та впевненості у досягненні

майбутнього професійного успіху; активізація процесів самопізнання, самооцінки та актуалізація потреби у самовдосконаленні; формування системи знань учнів про зміст та структуру світу професій, сучасні вимоги соціального середовища до фахівців на ринку праці, стратегію і тактику реалізації визначених напрямів власного кар'єрного зростання у майбутньому; ознайомлення учнів зі способами і прийомами прийняття обґрунтованих рішень про вибір майбутньої професії, забезпечення їх практичним досвідом пошуку необхідної інформації для розроблення або ж удосконалення стратегії професійного зростання у майбутньому (див. табл. 4).

Таблиця 4

Орієнтовний план профорієнтаційної роботи з учнями старших класів

№ з/п	Зміст роботи	Термін виконання
1	Діагностування щодо виявлення інтересів старшокласників. Психологічні консультації учнів за результатами анкетування і тестування	Протягом року
2	Предметні тижні. Презентація професій за обраним предметом (хімік, біолог, історик, фізик та ін.)	Протягом року
3	Диспути, круглі столи: "Життєві цінності особистості – основа правильного вибору професії" "Основні помилки при виборі майбутньої професії" "Основні ситуації вибору професії" "Мої індивідуальні особливості у процесі побудови кар'єри" "Професійне становлення особистості" "Здібності особистості і вимоги професії"	Протягом року
4	Флеш-моби "Професіонали мого краю"	Протягом року
5	Відеоконференції з молоддю інших країн щодо працевлаштування за кордоном	Протягом року
6	Зустрічі учнів із представниками професійних навчальних закладів	Протягом року
7	Зустрічі учнів та батьків із психологом	
8	Зустрічі учнів з керівниками українських компаній та громадських організацій, які досягли успіху	Протягом року

№ з/п	Зміст роботи	Термін виконання
9	Участь учнів у професійних пробах	Протягом року
10	Захист проектів, презентацій на теми: “Корпоративні традиції. Уміння працювати в команді” “Трудова дисципліна та трудова етика” “Формула успіху. Уміння розставляти пріоритети” “Трудова міграція” “Робоче місце та сучасні технології” “Мікроклімат у команді та кар’єрні перспективи” “Резюме”	Протягом року
11	Тренінги: “Професійна особистість в умовах сучасного ринку праці” “Твій професійний маршрут” “Стратегії правильного вибору професії” “Помилки при виборі професії та їх наслідки. Формула “хочу”, “можу”, “потрібно”” “Стратегія і тактика побудови кар’єри” “Моя готовність до зміни професії” “Побудова власного професійного плану. Основний і резервний професійні плани” “Професійний успіх” “Побудова власної формули професійного успіху” “Образ професіонала третього тисячоліття. Основні критерії професіоналізму” “Основи самопрезентації при виборі професії”	Протягом року
12	Відвідування міжнародних спеціалізованих виставок “Освіта та кар'єра”, “Сучасна освіта в Україні”, ярмарків професій. Участь у майстер-класах, на яких учні дізнаються про можливості навчання за межами своєї країни	Протягом року

Ефективні профорієнтаційні технології підготовки учнівської молоді до вибору професії. Педагогічні працівники постійно працюють над пошуком нових педагогічних технологій, форм і методів профорієнтаційної роботи з учнями старшого шкільного віку. Термін “педагогічна технологія” у педагогічній науці з’явився наприкінці 40-х років XX століття. Перші дослідження були проведені Т. Ільїною, А. Космодем’янською. Учені вважали, що головним завданням педагогічної технології є визначення корисних для практики, найбільш раціональних і ефективних методів досягнення

поставлених педагогічних цілей, а сама вона є теоретичним підґрунтям педагогічної практики, оскільки містить систему науково обґрунтованих рекомендацій, що використовуються у навчально-виховному процесі. Вагомий внесок в розробку сучасних, ефективних педагогічних технологій зробили Ю. Бабанський, І. Бех, І. Лернер, О. Падалка, І. Прокопенко, В. Питюк. Зміст зазначеного поняття вони розглядають залежно від уявлень про структуру та складники навчально-виховного процесу.

Поняття "педагогічна технологія" найчастіше тлумачать як "засіб для навчального процесу" (В. Бухвалов, В. Паламарчук, С. Смирнов та інші); як процес комунікації (спосіб, модель, техніка виконання завдань), заснований на певному алгоритмі, програмі, системі взаємодії учасників педагогічного процесу (В. Безпалько, Н. Волкова, І. Зязюн, В. Сластьонін та інші); як широку галузь знань, що спирається на дані соціальних, управлінських та природознавчих наук (В. Гузєєв, П. Підкасистий тощо); як багатомірний процес (В. Давидов, М. Кларін, Г. Селевко та інші). Ми ж у нашому дослідженні під "педагогічною технологією" будемо розуміти сукупність психолого-педагогічних установок, які визначають спеціальний набір форм і методів, способів та прийомів навчально-виховних формувальних засобів .

З огляду на це педагогічна технологія в межах нашого дослідження розглядатиметься як організаційно-методичний інструментарій досліджуваного процесу. Іншими словами, описуючи особливості використання ряду провідних педагогічних технологій для формування професійної готовності учнів основної школи до вибору професії в процесі позаурочної діяльності, ми даємо відповіді на запитання: "Як зробити цей процес результативнішим?", "Якими методологічними принципами і підходами найдоцільніше скористатись для того, щоб досягти бажаного результату?". Йдеться про технології ще й тому, що кожна з них має повну логічну структуру, чітку послідовність дій і кроків, повторюваність, відтворюваність, націленість на отримання конкретного результату та досягнення основної мети професійної орієнтації сьогодення, яка полягає у формуванні людини, здатної здобувати професію, зважаючи на свою

майбутню конкурентоспроможність.

Тому в межах поданого розділу визначимо коло діючих педагогічних технологій, що є найефективнішими для реалізації досліджуваного процесу, а також зупинимося детальніше на особливостях їх використання у позакласній профорієнтаційній роботі.

За сучасних умов педагоги найчастіше використовують традиційні форми і методи профорієнтації:

1. Позаурочна і позакласна робота:

● факультативи та курси за вибором профорієнтаційного змісту;

● класні години;

● конкурси, виставки, фестивалі та ярмарки професій, круглі столи, ток-шоу, усні журнали;

● професійні ігри, тренінги, інтерактивні лекції, бесіди, диспути;

● система професійних проб;

● МАН, наукові товариства, проекти. гуртки, секції;

● дні відкритих дверей, предметні тижні і тижні профорієнтації;

● співбесіди;

● виробнича практика і виробниче навчання на базових підприємствах;

● суспільно корисна праця;

● екскурсії на підприємства та в організації;

● зустрічі з представниками ПТНЗ, ВНЗ;

● професіографічні зустрічі.

2. Робота з батьками учнів:

● батьківські збори;

● лекторії для батьків;

● індивідуальні бесіди;

● виступи батьків як представників професій;

● анкетування.

3. Зовнішні інформаційні ресурси навчальних закладів:

● інтерактивні довідкові методичні посібники, професіограми;

● мультимедійні презентації, відеоуроки тощо;

● комп'ютеризовані профдіагностичні методики вивчення інтересів, нахилів, здібностей тощо;

● спеціальна і популярна література, брошури, буклети про професії;

● стенди, куточок з профорієнтації;

● сторінка на шкільному сайті.

Організовуючи профорієнтаційну роботу, педагогам варто основну увагу приділяти розробленню технологій пошукової діяльності, орієнтованої на глибоке вивчення випускником самого себе, свого соціального оточення, сучасного ринку праці, що сприятиме мобілізації його розумових здібностей і самостійному прийняттю рішення про вибір майбутньої професії. Важливим у справі профорієнтації є залучення учнів до оволодіння способами конкретної діяльності, а не формальними знаннями. Вміння результативно працювати – обов’язкова умова для майбутнього фахівця будь-якого профілю, який прагне зробити кар’єру, адже відомо, що оплачують лише реальні види якісно завершених робіт, а не наявні у фахівця знання про те, як їх виконувати. Спосіб застосування своїх знань на ринку праці визначає компетентність фахівця у тій чи іншій галузі виробництва матеріальних благ.

Важливе місце у профорієнтації учнівської молоді посідає компетентність педагогів, які її забезпечують. Якість виконання ними цієї роботи великою мірою залежить від рівня їх знань та вміння за необхідності доводити учням значущість чи помилковість поглядів на здійснення вибору професії. Л. Буркова підтверджує це таким формулюванням: “…компетентності відповідають здатності фахівця до здійснення професійних дій та діяльності. Здійснення професійних дій передбачає розв’язання професійних завдань, тому професійні компетентності можна визначати як здатність фахівця розв’язувати професійні завдання, застосовуючи способи професійних дій та способи професійної діяльності в межах професійних компетенцій” [15, с. 139].

Реалізації зазначених принципів має сприяти застосування педагогами найбільш ефективних апробованих методів профорієнтаційної діяльності,

зокрема тих, що вирізняються зовнішніми формами прояву: словесні (бесіда, дискусія, розповідь, тренінг, диспут, інструктаж), наочні (самостійне спостереження, ілюстрація, демонстрація), практичні (метод проекту, метод вправ, лабораторний метод, навчально-виробнича праця).

Розглянемо окремі з них щодо застосування у підготовці випускників до вибору майбутньої професії. Розповідь – це метод усного викладу педагогом інформації про суть професії, яка аналізується або цікавить особистість, необхідні для її отримання знання і навички, важливість освоєння цієї професії тощо. Пояснення визначають як словесне тлумачення змісту потрібної або бажаної інформації профорієнтаційного змісту. Інструктаж – ознайомлення зі способами виконання певних профорієнтаційних завдань, дотримання при цьому техніки безпеки. Бесіда – метод, побудований на продуманих запитаннях профорієнтаційного змісту та отриманні відповідей на них. Дискусія – вільне висловлення думок усіх її учасників щодо конкретного спірного питання, позиції стосовно обрання тієї чи іншої професії. Диспут розглядаємо як метод висловлення думок на заявлену тему профорієнтаційного спрямування. Ілюстрацію – як метод використання фотографій, схем, плакатів, карт, картин, рисунків на дошці для популяризації чи розкриття суті тієї чи іншої професії, інформування про потреби сучасного ринку праці в ній. Демонстрація – ознайомлення учнів з приладами, технічними установками, наочними зображеннями та іншим забезпеченням профорієнтаційних заходів. Демонстрація найяскравіше представлена під час екскурсій для ознайомлення учнів із професійною діяльністю представників науки, освіти, мистецтва, виробництва тощо.

Рольові профорієнтаційні ігри зі старшокласниками суттєво відрізняються від ігор, які ми проводимо з учнями молодшого та середнього шкільного віку. У старшій школі профорієнтаційна гра – це своєрідна імпровізована театральна вистава для розширення досвіду учнів шляхом програвання себе в певній професії.

Під час імпровізації учневі пропонують прийняти позицію (роль) когось

із учасників, а потім напрацювати спосіб, який дозволить привести цю історію до логічного завершення (гра). Щоб отримати максимальну користь від рольової гри, запропоновані ігрові ситуації мають бути максимально наближені до реального життя. Інструкція до рольової гри детально описує усі аспекти ігрової ситуації. Разом із тим вона не ставить жорстких умов, які б перешкоджали учасникам групи у висловленні свого ставлення стосовно того, як потрібно діяти в певній ситуації. Використання рольової гри в інтегративному курсі має на меті створення моделей поведінки, характерних для повсякденного життя, для цілком реальних осіб.

Слід підкреслити, що саме поведінка, а не вияв творчих здібностей та талантів учасників є основою для подальшої дискусії. Ті учасники групи, які не беруть безпосередньої участі у розігруванні ситуації, виконують функції спостерігачів.

Психолого-педагогогічний ефект рольової гри зумовлений її життєвістю та новизною переживань. Рольова гра дає розуміння того, як відчувають себе інші люди, потрапляючи у певні ситуації. Це розуміння може стати цінним досвідом навчання: розвиває вміння оцінювати передумови поведінки інших; надає можливість учням засвоїти та закріпити різноманітні моделі поведінки. Разом із тим рольова гра допомагає педагогам на практиці закріпити основні теоретичні принципи, подані у формі інформаційного повідомлення.

Під час підготовки та проведення рольової гри можливі такі моменти: на гру може бути витрачено більше часу, ніж заплановано педагогом; можуть спостерігатися неконтрольовані емоційні реакції серед учасників; під час розподілу ролей можливі конфлікти між “акторами”. Завершуючи цей вид роботи, необхідно “вивести учасників з ролі”, наголосивши, що вони вже не є її виконавцями. Аби подолати штучність та легковажне ставлення учасників, у методичних посібниках для педагогів подано як детальний опис проведення рольової гри, так і запитання для обговорення та дискусії.

Методика проведення тренінгу. Тренінг – це специфічна форма групового навчання, яка чинить вплив на розвиток емоційної, комунікативної,

інтелектуальної, естетичної сфер особистості; є поєднанням багатьох методів впливу, серед них найважливіші: групова дискусія, ігрові методи, методи розвитку соціальної перцепції (уміння сприймати, розуміти й оцінювати інших людей, самих себе), метод тілесно орієнтованої психотерапії, медитативні техніки тощо. Тренінг має за мету надання інформації, формування як стереотипних поведінкових умінь, так і вмінь та навичок свідомого вибору варіантів доцільної поведінки; сприяє розвитку установок, усвідомленню особистістю своїх потреб і мотивів.

Методика проведення тренінгового заняття має зазвичай такий вигляд: подання достовірної інформації або постановка проблеми, створення належних умов переходу цієї інформації в особистісний досвід, формування навичок прийняття рішень. Задля цього використовуються: низка спеціально підібраних вправ – вступних, рефлексивних, діагностичних, тренувальних, інтерактивних; форм організації учнів – колективних, парних, групових. Як і елементи арт-терапії, тренінг також вимагає ретельної фахової підготовки від учителів, для яких останнім часом розроблено багато методик тренінгових занять. Слід тільки пам’ятати, що всі відібрані вправи є необхідними, навіть якщо на перший погляд здається навпаки. Кожна з них несе своє навантаження й має забезпечити ефективність виховного впливу на свідомість учнів.

Найчастіше на тренінгових заняттях застосовуються кейси (проблемні ситуації), які нині достатньо популярні. Їх використання дає старшокласникам можливість ознайомитись із ситуаціями та проблемами, в основі яких лежать реальні чи уявні події. Разом із тим учасники мають змогу діагностувати одну чи декілька проблем, напрацювати конкретні дії з їх вирішення й усунення їх негативних наслідків. У кожному із наведених варіантів навчання відбувається через подання інформації у вигляді проблеми чи серії проблем. Ця інформація подається у документальній формі: за допомогою вербальних та візуальних засобів (таких, як відео чи показ слайдів). Наприкінці вправи група представляє свої напрацювання, які стають підґрунтям для дискусії. Ілюстративний матеріал має бути переконливим та зрозумілим для старшокласників. Наприклад, якщо

йдеться про нагальні життєві проблеми, то це мають бути проблеми, з якими учні стикаються у реальному житті. Ситуації, навколо яких відбувається обговорення, є достатньо різноманітними і налічують декілька елементів вирішення. Кейси дають унікальну можливість вивчати складні чи емоційно значущі питання у безпечній атмосфері тренінгу, під супроводом педагога та однолітків, а не у реальному житті з реальними загрозами та ризиком у разі хибного рішення. Комунікативна природа методу надає можливість швидкого, але достатньо важливого оцінювання обговорюваних питань та запропонованих рішень. Можливість виявляти, аналізувати та прораховувати кожний крок, який наблизить розв'язання проблеми, є однією з переваг кейсів, але водночас одним із його недоліків та обмежень. Саме тому перед педагогом стоїть надзвичайно важливе завдання детально проаналізувати кожну із запропонованих під час занять ситуацій та відпрацювати разом із старшокласниками елементи поведінки, які необхідні у реальному житті, щоб уникнути можливих розчарувань.

У світовій практиці використання дискусій набули поширення різні варіанти організації обміну думок між учасниками, різні технології проведення дискусії, опрацювання дискусійних питань. За формою дискусії поділяються на структуровані та неструктуровані. У структурованих дискусіях тему для обговорення пропонує педагог. У неструктурованих дискусіях тему ініціюють самі учасники, час дискусії при цьому не обмежується. Загалом організація дискусії передбачає такі основні етапи (за О. Пометун):

1. Планування дискусії.

2. Хід дискусії.

3. Завершальна частина (підбиття підсумків).

У педагогічній науці відомі різні варіанти проведення дискусійних технологій: дискусія в стилі телевізійного ток-шоу, оцінювальна дискусія, дебати, технологія "обери позицію" тощо. Кожна з них має свої особливості, але може вважатися доцільною для використання зі старшокласниками під час позакласної профорієнтаційної роботи.

Дискусія – це вільний вербальний обмін знаннями, ідеями чи думками між педагогом та учасниками групи, обмежений одним запитанням чи темою, та побудований у певній послідовності. Дискусія зачіпає здебільшого емоційну сферу учасників групи, однак вона не повинна перетворюватись на гарячу суперечку. Важливим елементом дискусії є висловлення своїх поглядів на те чи інше питання. Під час дискусії заборонено перебивати один одного: говорить один – решта слухають. Правила, які педагог повідомляє старшокласникам заздалегідь, забезпечують умови, за яких досягається розуміння теми, що обговорюється. Такий підхід дає учасникам змогу перевірити свої судження і установки стосовно винесених на обговорення питань.

Роль педагога у проведенні дискусії наближена до ролі посередника. Він стежить за активністю учасників. Наприкінці дискусії узагальнює основні пункти, висловлені групою, та підсумовує досягнуті висновки. Дискусія дозволяє прояснити (можливо, змінити) думки, позиції та установки учасників групи під час безпосереднього спілкування. На заняттях курсу цей метод може бути використаний як із метою надання можливості учасникам побачити проблему з різних боків, що уточнює взаємні позиції, так і для групової рефлексії через аналіз індивідуальних переживань, що згуртовує групу й одночасно полегшує саморозкриття учасників.

Мозковий штурм (брейнстормінг) є найвільнішою формою дискусії. Його головна функція – генерування ідей, але в жодному разі не аналіз та обговорення запропонованих учасниками рішень. Успіх мозкового штурму залежить від двох основних принципів. Перший із них спирається на теорію синергетики: група може напрацювати за спільної роботи ідей вищого класу більше, аніж при індивідуальній роботі тих самих учасників. Так трапляється завдяки груповій взаємодії та осмисленню. Наступний постулат спирається на креативність мислення в момент генерування ідей. На користь використання мозкового штурму під час занять курсу свідчить той факт, що під час роботи старшокласники мають можливість оволодіти такими навичками, як формування ідеї, а також її оцінки та аналізу. Окрім того, під час проведення

мозкового штурму створюється своєрідне середовище, у якому старшокласники навчаються спілкуватись, вільно висловлювати свої думки без критичних зауважень. Критика у цьому випадку може розцінюватись як неприйняття не стільки ідей, скільки особи, яка цю ідею висуває. Атмосфера, у якій проходить мозковий штурм, дозволяє уникати домінування одного чи кількох членів групи; задля цього педагог встановлює схему, згідно з якою учасники висловлюють свої думки по черзі. Ця процедура може призвести до затримки процесу, зробивши його більш формалізованим, однак такий недолік можна компенсувати, залучивши до роботи усіх членів групи. Разом із тим, письмове фіксування ідей та пропозицій надихає учасників на подальші роздуми. Загалом, мозковий штурм є одним із небагатьох способів генерування ідей із застосуванням структурованої процедури. Існування правил брейнстормінгу зумовлює його високу ефективність. У процесі колективної роботи зменшується ймовірність втратити продуктивну ідею. Брейнстормінг не вимагає високотехнологічного обладнання чи довготривалої підготовки, а його результати можна швидко оцінити.

Під час використання такого засобу, як “робота в колі” усі учасники групи висловлюють по черзі свої міркування щодо певної ідеї, події чи проблеми. Якщо хтось не готовий висловити свою думку, то педагог пропонує йому подумати, і робота по колу триває далі. Коли учасники висловились, педагог пропонує тим, хто пропустив свою чергу, поділитися своїми міркуваннями з групою. Коло має бути обов’язково замкненим, тобто всі учасники повинні висловитись. Такий підхід дозволяє задіяти усіх без винятку, а, зважаючи на індивідуальні особливості кожного із учасників групи, оволодіти необхідними навичками спілкування тим, хто відчуває у цьому прогалини, та вдосконалити вже наявні.

Робота у групах є одним із провідних засобів позакласної профорієнтаційної роботи. Він дає можливість за короткий час усім учасникам групи висловити свої думки і сприяє формуванню у старшокласників таких важливих якостей та умінь, як-от: вироблення спільного рішення;

аргументування своїх поглядів; терпимість до думок та позицій інших. Щоб об’єднати учасників у групи, педагог використовує різні методичні прийоми, наприклад: учитель пропонує школярам дати відповіді на питання, які під час основної частини були не достатньо висвітлені; визначити наскільки учасники групи результативно засвоїли запропонований матеріал (теоретичну інформацію, практичні навички); виявити, чи справдились очікування учасників групи; окреслити перспективи застосування здобутих знань та вмінь у реальному житті учасників.

Не менш ефективною може стати робота в парах, коли діти висловлюють свої думки спочатку з напарником, і лише потім озвучують їх перед класом. Робота в парах сприяє розвитку навичок спілкування, уміння аргументувати, критично мислити, переконувати і вести дискусію. Беручи участь у такому виді співпраці, учні не мають можливості ухилитися від виконання завдання.

Під час роботи в парах можна виконати вправи, які за інших умов потребують великої затрати часу. Серед них:

● узяти професійне інтерв’ю в іншого, перевірити якість власноруч складених питань;

● зробити критичний аналіз чи рецензування (редагування) роботи один одного;

● розробити разом запитання до викладача або інших учнів;

● протестувати чи оцінити один одного.

Організовуючи профорієнтаційну позакласну роботу зі школярами не можна не закцентувати увагу на професійних пробах.

Методика проведення професійних проб. Професійна проба – це завершений вид навчально-трудової, пізнавальної діяльності учнів, що має професійну спрямованість. Основні завдання програм професійних проб – ознайомлення учнів із групою родинних чи суміжних професій, змістом, характером і умовами праці працівників різних галузей народного господарства; формування допрофесійних знань, умінь, навичок, досвіду практичної роботи в конкретній професійній діяльності, надання школярам

допомоги у професійному самовизначенні.

Під час професійних проб у старшокласників розвивається інтерес до конкретної професійної діяльності, перевіряється готовність до самостійного, свідомого й обґрунтованого вибору професії.

Практичний етап професійних проб охоплює проби трьох рівнів складності. Проби першого рівні рекомендовані учням, що не мають практичного досвіду в конкретній сфері діяльності, схильні до виконавської роботи. Проби другого рівня рекомендовані учням, які виявляють інтерес до конкретної сфери професійної діяльності, схильні до творчої роботи. Проби третього рівня виконують учні з яскраво вираженою спрямованістю на творчу працю, що мають стійкі професійні інтереси.

Професійні проби можуть проводитися індивідуально, фронтально, у складі визначеної групи. Зміст професійних груп залежить від матеріально-технічного оснащення, яке має освітній округ, його установи МНВК, НВЦ та інші. Тому за необхідності учитель може вносити свої уточнення, зміни, а також видозмінювати форми організації професійних проб, варіювати їх зміст. У процесі виконання професійних проб викладач (майстер виробничого навчання) вивчає учнів, спостерігає за їх роботою, оцінює самостійність, активність, прагнення досягти окреслених професійних результатів. Спостереження варто сполучити з бесідами, цільовою рекомендацією щодо вибору професії, удосконаленням знань та вмінь у визначеній сфері діяльності, корегуванням професійних планів учнів, зважаючи на індивідуальні особливості кожної дитини.

Методика проведення тижня профорієнтації. Тематичний тиждень є масовою формою організації конкретної навчально-виховної діяльності. Він передбачає активну участь усіх учнів школи у заходах певної тематики відповідно до їх віку та рівня розвитку. Мета тижня профорієнтації: ознайомити дітей з різноманітними видами професій, допомогти у виборі майбутньої професії, виховувати повагу до людей праці, до продуктів праці, до суспільного та особистого майна. Тиждень профорієнтації може містити в собі: знайомство

з викладачами (працівниками чи випускниками) різних навчальних закладів, із працівниками підприємств, екскурсії на підприємства, у МНВК, університети, інститути, показ кінофільмів про ті чи інші професії, ярмарки праць шкільних гуртків, різноманітні ігри, конкурси. Перебіг тижня профорієнтації залежить здебільшого від його підготовки. Як і про будь-який інший захід, учні повинні знати, коли проходитиме Тиждень профорієнтації, тому напередодні має бути вивішено відповідне оголошення, а також розклад заходів, присвячених ознайомленню з професіями. Виховні заходи плануються як під час проведення класних годин, так і на перервах. Варто враховувати тематику тижня й на уроках та приділяти їй окремий фрагмент навчального заняття, розповідаючи про професії, які потребують знання з певних галузей чи технологій, упровадження яких можливе лише за наявності певних фахівців.

Методика проведення профорієнтаційних вечорів. Профорієнтаційний вечір – одна з масових форм позакласної роботи, що сприяє всебічному розвитку учнів, розширює їх кругозір, стимулює самостійність думки, прагнення до знань та є водночас засобом організації розумного дозвілля старшокласників. Основна мета вечора – створення умов для ефективного, корисного і цікавого відпочинку. Своєрідність цієї форми становить атмосфера невимушеного спілкування, а отже, слід створювати певний настрій вечора, його емоційну установку. Під час заходу можна провести ряд цікавих ігор. Успіх ігрової програми значною мірою залежить від яскравого, барвистого оформлення та реквізиту. Про це, звичайно, треба подбати заздалегідь, підібравши помічників із числа активу класу, які допомагатимуть також у проведенні програми вечора.

Методика проведення професіографічної екскурсії. Професіографічна екскурсія – це форма організації пізнавальної діяльності учнів, спрямована на одержання й аналіз професіографічної інформації безпосередньо в конкретних умовах професійної діяльності. Організація такої екскурсії має посісти належне місце в системі підготовки молоді до свідомого вибору професії, оскільки дає можливість у порівняно короткий термін за допомогою безпосереднього

спостереження, що супроводжується необхідним поясненням, ознайомити учнів з основними структурними елементами аналізу певної професійної діяльності. Екскурсія допомагає учням набути уміння самостійно аналізувати професії і співвідносити свої особисті якості з вимогами, які та чи інша професія висуває до психологічної сфери особистості. Проведенню професіографічної екскурсії передує ретельна підготовча робота, у тому числі планування. По суті, вся організаційна і методична підготовка до екскурсії здійснюється вчителем, класним керівником, практичним психологом.

Методика проведення професіографічної екскурсії охоплює такі етапи: підготовчий, змістово-організаційний, підсумковий.

На першому етапі, до початку проведення екскурсії вчителю слід добре вивчити її об'єкт, ознайомитись зі спеціальною літературою з обраної теми, детально спланувати перебіг заходу. Напередодні екскурсії вчитель має також ознайомити дітей з її метою, планом проведення, поставити низку запитань, відповіді на які учні отримають безпосередньо під час проведення екскурсії. З метою підвищення зацікавленості дітей, сприяння в них розвитку ініціативи та самостійності можна запропонувати індивідуальні та групові завдання щодо вивчення окремих об'єктів. Обов'язковою умовою цього етапу є проведення цільового інструктажу з техніки безпеки, правил переходу і загалом проїзду до місця екскурсії.

На другому, змістовно-організаційному, етапі відбувається навчальна діяльність, що передбачена планом екскурсії. Учні оглядають екскурсійний об'єкт, вчаться спостерігати, записують необхідні відомості, розв'язують поставлені завдання тощо.

На третьому, підсумковому, етапі підбиваються підсумки проведеної екскурсії, залежно від віку школярів у різних формах: бесіди, під час яких з'ясовується враження від заходу, обговорюються всі етапи екскурсії; диспути, у процесі яких учні висловлюють власну думку; конференції, на яких школярі звітують щодо виконання запропонованих завдань.

В основу розробки змісту професіографічної екскурсії покладається

професіограма конкретної професії. Оскільки професіограма є систематизованою інформацією про професію, то її можна використати також як основу для розроблення плану і методики проведення професіографічної екскурсії.

У професіограмі об'єктивні особливості трудового процесу, його технічні, технологічні, організаційні та інші характеристики мимоволі перекладаються мовою психологічних, психофізіологічних і соціально-психологічних понять. Це необхідно для того, аби створити єдине підґрунтя для зіставлення особистості й вимог професії.

Варто наголосити ще на одному надзвичайно осучасненому методі роботи зі старшокласниками – методі проектів. Цей метод не є новим у педагогіці. Його появу пов'язують з філософом і педагогом Дж. Дьюї та його учнем В. Кілпатриком. Німецькі вчені запропонували будувати навчання на активній основі, шляхом цілеспрямованої діяльності учня, зважаючи на його особистісну зацікавленість саме в цьому знанні. Метод проекту передбачає постановку певної проблеми і наступне її розкриття, розв'язання, з обов'язковим формулюванням ідеї та гіпотези вирішення проблеми, чітким плануванням дій, розподілом (якщо розглядається групова робота) ролей, тобто наявністю завдань для кожного учасника за умов їх тісної взаємодії, відповідальності за свою частину роботи, регулярного обговорення проміжних кроків та результатів. Метод проектів є ефективним у тому випадку, коли поставлено певне дослідницьке, творче завдання, для розв'язання якого потрібні інтегровані знання з різних галузей, а також застосування дослідницьких методик.

Підсумовуючи викладене, варто відмітити, що вибір різноманітних технологій, методів, засобів, прийомів профорієнтаційної роботи зі старшокласниками в умовах освітнього округу залежить від навчальних, виховних, профорієнтаційних завдань, від вікових особливостей учнів та від рівня їх профорієнтаційної готовності. Лише системний підхід у проведенні цієї роботи, а саме активізація пізнавальної діяльності учнів, професіографічний

характер профорієнтаційних заходів, індивідуальний підхід щодо підготовки до професійного самовизначення, залучення учнів до суспільно необхідної праці і виду діяльності, що відповідає їх нахилам та здібностям, приведе старшокласників до успішного вибору професії.

2.2. Підготовка старшокласників до професійного самовизначення у сфері сільськогосподарських професій

Якість трудового виховання і навчання школярів старшого підліткового віку залежить від ступеня їх переорієнтації на особистісний розвиток, від чіткості визначення цільових орієнтирів початкової професійної підготовки на діагностичній основі та урахування відповідних соціально-економічних потреб держави, зовнішніх і внутрішніх факторів розбудови агропромислового комплексу. Ефективність сільськогосподарського виробництва країни пов’язана з рівнями науково-методичного, матеріального, кадрового й інших видів ресурсного забезпечення початкової підготовки школярів до професійної діяльності, зокрема до фермерської праці.

В умовах ринкових відносин одним із провідних чинників розвитку сільського господарства України виступає особистість фахівця-фермера, його моральні якості, ступінь психологічної й практичної готовності організувати і провадити власне виробництво. Підготовка майбутніх фермерів вимагає оновлення змісту, методів і форм трудового виховання, економічної освіти, профільного професійного навчання, позаурочної діяльності школярів. Цільові орієнтири формування в учнів готовності до фермерської праці мають бути зумовлені такою моделлю фахівця-фермера, який здатний не тільки “нагодувати” людей, а й забезпечити подальший розвиток сільськогосподарського виробництва в Україні, інтегрування її економіки до європейського та світового економічних просторів. Розроблення, організація та здійснення ефективної практичної підготовки учнів загальноосвітніх шкіл до фермерської діяльності неможливі без глибокого аналізу її теоретичних основ, планування відповідної практичної діяльності та проведення педагогічних

досліджень у цьому напрямі.

Потреба у самовизначенні виникає на певному етапі онтогенезу, на межі старшого підліткового та молодшого юнацького віку, і зумовлена логікою особистісного та соціального розвитку підлітка. Перехід до профільної школи створив як внутрішні передумови для опредметнення цієї потреби на мотив вибору профілю навчання, так і можливість переходу від випадкової, ситуативної профорієнтаційної діяльності освітнього закладу до системи забезпечення професійного самовизначення не тільки традиційно – у старшій школі, а й на допрофільному етапі – у вигляді усвідомленого вибору профілю навчання.

Ще однією відмітною рисою сьогоднішнього освітнього простору стало створення освітніх округів, які розглядаються як науково обґрунтована структура, що забезпечує раціональне використання ресурсної бази, інноваційних технологій, використання специфіки діяльності закладу, яка корелює з потребами та вимогами суспільства. Освітні округи мають сприяти задоволенню освітніх потреб місцевого населення через вирішення проблем організації профільного навчання, особливо в сільських школах; створити сприятливі умови для використання інтелектуальних, творчих і матеріальних ресурсів, що позитивно позначається на якості загальної середньої освіти. Зміна системи надає нові можливості для реалізації завдань професійного самовизначення школярів. Забезпечення процесу професійного самовизначення в таких нових умовах знову набуває актуальності.

Означене поняття є складним утворенням, оскільки охоплює самовизначення особистості, сфокусоване не лише на професійному виборі, а й на забезпеченні цього процесу в умовах освітнього округу.

За нинішньої практики формування у школярів готовності до фермерської праці цільовими орієнтирами виступають тільки функціональні властивості діяльності цього фахівця. Особистісний підхід у початковій підготовці майбутніх фермерів ще не став провідним для організаторів трудового виховання і навчання учнів, хоча його особливості та значущість для організації

процесу професійного самовизначення особистості висвітлено в працях І. Беха, Г. Балла, Є. Климова, О. Мельника, В. Рибалки, М. Тименка, В. Сєрікова, В. Сидоренка, Б. Федоришина та інших. Учені розглядали різні аспекти формуваннння готовності школярів до праці, зокрема сільськогосподарського профілю (Р. Гарбич, О. Губенко, В. Дрижак, Н. Калініченко, Р. Личечко, С. Мельников, С. Омельченко, М. Руденко, Л. Тименко, О. Тополь, В. Хільковець та інші). Однак проблема об'єктивного взаємозв'язку педагогічного забезпечення рефлексії професійного самовизначення і становлення старшокласників як майбутніх фермерів з їх готовністю до фермерської праці не була предметом спеціального аналізу.

У теорію практичної підготовки старшокласників вагомий внесок зробили такі відомі вчені: В. Алфімов, Р. Гуревич, В. Васенко, О. Коберник, І. Колосок, А. Кучерявий, В. Сидоренко, Д. Тхоржевський, Г. Цибулько, Н. Шиян та інші. Результати їх наукових досліджень дозволяють стверджувати, що більшість випускників загальноосвітніх шкіл не мають достатньої трудової та психологічної готовності до виконання функцій фермера, а отже, не можуть бути конкурентоспроможними товаровиробниками на сучасному ринку праці [55].

Для вирішення проблеми якості допрофесійної підготовки учнів у загальноосвітніх навчальних закладах необхідно розробити сучасні науково обґрунтовані методики практичної підготовки старшокласників до фермерської діяльності. Їх слід розробляти, виходячи з того, що зміст допрофесійної освіти учнів загальноосвітньої школи має охопити знання, вміння й навички, котрі стосуються галузі виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції фермерами, та забезпечити виховання готовності старшокласників до фермерської діяльності.

З позиції цілісного підходу до трудового виховання, під готовністю до фермерської діяльності розуміють сукупність взаємопов'язаних властивостей особистості, складну багатоступеневу структуру, основними компонентами якої є практична, моральна та психологічна готовності. Процес формування в учнів

готовності до фермерської діяльності повинен мати такі ознаки:

а) повна відповідність його функцій основній меті підготовки сучасного спеціаліста-фермера;

б) відповідність діяльності, до якої залучені старшокласники, сукупності взаємопов'язаних вимог, що висуваються до праці робітника фермерського господарства;

в) єдність мотиваційного, змістового, діяльнісного та оцінного компонентів, які утворюють поняття готовності майбутнього фермера до виконання професійних функцій [76].

Вибираючи шляхи розв'язання означеної педагогічної проблеми, обов'язково слід брати до уваги характерні ознаки та умови функціонування конкретної школи, тобто: специфіку сільського способу життя і праці, сучасний стан розвитку основних галузей виробництва та механізації, сезонність робіт у сільському господарстві, малу наповнюваність класів більшості шкіл, низький рівень матеріальної бази та інші характеристики навчального закладу певної місцевості. До того ж необхідно зважати на індивідуальні особливості школярів, адже не всі учні збираються стати фермерами.

Як свідчать наші дослідження, у суспільстві не поширена думка про те, що фермерська діяльність в сільській місцевості є рушійною силою відродження села. Саме тому у шкільних навчальних планах не приділено належної уваги підготовці підростаючого покоління до фермерської діяльності. Через зменшення кількості годин тематика уроків досить стисла і має лише ознайомлювальний характер, що спричинено неможливістю повноцінного виконання практичної частини, яка потребує матеріально-технічного забезпечення [84].

Це призводить до таких наслідків:

- відсутні науково обґрунтовані програми підготовки учнів до фермерської діяльності;
- немає відповідної сучасної літератури теоретичного і практичного змісту;

● бракує методичних рекомендацій щодо практичної та психологічної підготовки майбутніх фермерів, які відображали б специфіку й особливості її організації в сучасних соціально-економічних умовах;

● відсутня матеріально-технічна база для належної підготовки учнів як у теоретичному так і практичному аспектах;

● не розроблено положення про фермерську дослідну і творчу роботу у загальноосвітніх школах в умовах сучасних економічних відносин;

● не відпрацьована система підготовки вчителів із формування в учнів готовності до роботи у сфері сільськогосподарських професій.

Для досягнення ефективності процесу підготовки має бути створено й упроваджено варіативний курс до навчальної програми з трудового навчання "Основи фермерського господарства" та розроблено систему профорієнтаційних і виховних заходів професійної спрямованості, у змісті якої відобразились би соціально значущі цілі й необхідність підготовки учнів до фермерської діяльності.

Програма підготовки учнів до організації й ведення фермерського господарства повинна сприяти відродженню українського сільськогосподарського виробництва; формувати особистість старшокласника, який має уміння для виконання дослідницької та творчої діяльності у сфері сільськогосподарської праці й достатній рівень готовності якісно виконувати в суспільстві професійні функції робітника фермерського господарства. Підходи до створення такої програми є різні. Найбільш вдалим, на наш погляд, є підхід А. Кучерявого. Він зазначає, що розробка змісту програми має ґрунтуватися на таких принципах:

а) інтегрування завдань з основ трудового навчання, вибору професії, психології професійної самоосвіти і самовиховання, теорії менеджменту;

б) спрямованості на забезпечення особистісно-розвивальної взаємодії вчителів, учнів та їх батьків;

в) орієнтації змісту курсу на розвиток в учня свідомості та самосвідомості;

г) цілісності процесу формування в учнів мотиваційного, змістового, діяльнісного та оцінного компонентів готовності до фермерської діяльності [55].

Досвід засвідчив, що змістову сторону програми треба визначати за кваліфікаційною характеристикою фермера-фахівця. Фермер – підприємець у сільському господарстві, який володіє землею або орендує її і займається на ній землеробством, тваринництвом, птахівництвом і тому подібне. Потрібна наявність як мінімум середньої спеціальної освіти, оскільки розпочинати самостійне господарювання з низького рівня освіти дуже ризиковано [32].

Порядок створення фермерського господарства визначено в Законі України “Про фермерське господарство”. Право на створення фермерських господарств має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив таке бажання та пройшов відповідний професійний відбір. Професійний відбір громадян, які виявили бажання створити фермерське господарство, проводить районна (міська) професійна комісія з питань створення фермерських господарств. До складу такої комісії входять представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, Асоціації фермерів та приватних землевласників і громадських організацій. Першочергове право на створення фермерського господарства надається громадянам, які проживають у сільській місцевості і мають необхідну кваліфікацію або досвід роботи в сільському господарстві [86].

Фермерська діяльність як вид підприємництва провадиться за такими принципами:

- вільний вибір діяльності;
- залучення на добровільних засадах майна та коштів юридичних осіб і громадян, у тому числі на умовах оренди;
- повна самостійність у формуванні програми діяльності, виборі постачальників ресурсів і споживачів виробленої продукції, установлення цін відповідно до чинного законодавства;
- вільне наймання працівників;

● залучення матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонене або не обмежене законодавством;

● вільне розпорядження прибутком (доходом), що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;

● самостійне провадження фермерським господарством зовнішньоекономічної діяльності, використання ним належної йому частки валютного виторгу на свій розсуд;

● майнова та інша відповідальність за результати господарської діяльності.

За сучасних умов основним джерелом поповнення трудових ресурсів у всіх сферах виробництва є випускники шкіл, тому профорієнтаційна робота з учнями означеної категорії є такою важливою.

Випускнику школи освітнього округу нелегко скласти уявлення про потребу виробництва в кадрах, дослідити запити суспільства на ту чи іншу професію, спрогнозувати свою майбутню професійну діяльність, оцінити реальні можливості свого працевлаштування, зрозуміти специфіку тієї чи іншої професії, правильно визначити свої нахили та здібності.

Дослідження психологів свідчать, що 50% здібностей людини передається за спадковістю (окремі вчені вважають, що 80%). Інтелект дитини формується до 10-12-річного віку, тому психологу чи вихователю необхідно знати все, що може безпосередньо чи опосередковано вплинути на розвиток дитини. Психолог повинен мати інформацію про батьків дитини, про умови, в яких зростає дитина, про взаємини в сім'ї, соціальні установки, духовно-моральну атмосферу тощо [76].

З іншого боку, статистика доводить, що продуктивність праці осіб, які за своїми якостями відповідають вимогам професії, у середньому на 20-40% вища, ніж у тих, хто цим вимогам не відповідає; а серед працівників, які часто змінюють місце роботи, 40% тих, що обрали роботу не за здібностями. Із сказаного вище зрозуміло, чому такою важливою є профорієнтаційна діяльність

саме зі школярами і чому цей напрям навчально-виховного процесу ніколи не втратить актуальності [151].

Формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення у сфері сільськогосподарських професій має здійснюватися поступово, за дотримання систематичності навчально-виховної діяльності. З цією метою нами проведено аналіз навчальних програм, які застосовуються у загальноосвітніх закладах. За результатами аналізу визначено, що найбільш сприятливі умови для систематичного залучення учнів до фермерської підготовки виникають на уроках трудового навчання. Тематичні плани розробленої навчальної програми "Основи фермерського господарювання, 8-9 клас" містять розділи з формування психологічної готовності до фермерської діяльності, вивчення професійно-технічної, технологічної та економіко-правової частин підготовки майбутніх фермерів, які спрямовані на формування в учнів знань та вмінь раціонального ведення власного фермерського господарства і виконання сільськогосподарських робіт. Під час вивчення теоретичного матеріалу, виконання творчих проектів створюється комплекс умов для забезпечення школярів компетентністю у самостійному веденні фермерського господарства, для розвитку особистого потенціалу кожного учня як основи самоактуалізації, професійного самовизначення і самореалізації [83].

Відповідно до розділів програми, учні спочатку проходять етап формування готовності до виконання функцій фермера, а вже потім усе більш широко і глибоко ознайомлюються з питаннями сільськогосподарських технологій, опановують уміння виконувати різні технологічні операції. Як результат – отримують цілісне уявлення про процеси вирощування або виготовлення сільськогосподарської продукції, її зберігання, переробки та реалізації. Наприклад, під час вивчення механізації виробничих процесів в галузях рослинництва у школярів формується цілісне уявлення про класифікацію сучасних сільськогосподарських машин для рослинництва, про їх структуру і функціонування. Цьому сприятиме, зокрема, такий підхід: пояснюючи будову і принцип роботи зернозбирального комбайна, вчитель

разом з учнями пригадує класифікацію сільськогосподарських машин, вивчену раніше, і підкреслює, що зернозбиральний комбайн належить до технологічних машин, а привід робочих механізмів від двигуна внутрішнього згоряння є складником більшості сільськогосподарських машин. З цією ж метою вчителеві необхідно під час вивчення зернозбиральних комбайнів виявити спільне і відмінне у будові попередньо вивчених фермерських знарядь і засобів.

Для систематизації знань старшокласників важливо узагальнювати матеріал, що вивчається. У зв'язку з цим учням дають знання про найбільш загальні закономірності розвитку сільськогосподарського виробництва, ознайомлюють з такими предметами, засобами і процесами праці, в яких якнайповніше відбивається комплекс наукових знань та виражаються досягнення і тенденції науково-технічного прогресу. Спеціально організований систематичний навчальний процес є вагомим фактором підготовки старшокласників до фермерської діяльності у сфері сільськогосподарських професій.

Наступною умовою ефективної підготовки майбутніх фермерів є забезпечення навчального процесу спеціально підготовленими педагогічними кадрами відповідного профілю. Сьогодні для навчання основ ведення фермерського господарства багато шкіл вимушені запрошувати фахівців з виробництва, які не мають відповідної методичної підготовки, не спроможні повноцінно виконувати виховну і профорієнтаційну роботу. На нинішньому історичному етапі розвитку України загальноосвітнім навчальним закладам потрібен учитель, який глибоко усвідомлює місце і значення фермерського господарства в житті держави і свого регіону, обізнаний зі специфікою навчально-виховного процесу. Такий вчитель має навчати старшокласників шляхом використання сучасних педагогічних технологій методично грамотно, цікаво і отримувати задоволення від зробленого, бути зацікавленим в економічних результатах продуктивної праці. Окрім цього, він повинен не лише добре володіти навчальним матеріалом, а й реально впливати на формування у старшокласників готовності до сільськогосподарських професій [71].

Нині у багатьох педагогічних вишах провадиться підготовка вчителів з багатьох профілів господарювання. На жаль, навчальними планами цього напряму не передбачено спеціальної підготовки вчителів для навчання школярів основ сільськогосподарських технологій. Та кількість годин, що відведена на вивчення навчального предмету “Основи фермерського господарства” (технологічні факультети), не дає можливості здобути ґрунтовні знання, тим більше сформувати і розвинути практичні уміння та навички. Заняття мають переважно ознайомлювальний характер. Така сама ситуація у викладанні різних сільськогосподарських дисциплін. Майбутні вчителі виявляються не підготовленими до проведення занять з основ агротехніки в школі на сучасному науково-теоретичному і практичному рівні [104].

Реалізація педагогічної умови підготовки учнів за спеціалізацією “Основи фермерської діяльності” під час профільного навчання вимагає використання в освітньому процесі спеціально розробленої й науково обґрунтованої навчальної програми “Основи фермерського господарювання” та відповідної матеріально-технічної бази освітнього округу.

Виконання означеної педагогічної умови потребує відповідності цілей і змісту підготовки сучасним вимогам, а також регіональній специфіці ведення фермерських господарств. Особлива педагогічна цінність профільного навчання полягає в тому, що завдяки своєму практичному, прикладному характеру воно надає набагато більші можливості, щоб навчати учнів інтегрувати теорію з практикою, цінувати знання, ефективно працювати, творити, поєднуючи розумову діяльність з фізичною.

Виконання умови науковості потребує, щоб у результаті підготовки учнів до фермерської діяльності сформувався науковий світогляд старшокласника, склалася його система знань про тенденції розвитку сільськогосподарської техніки і виробництва, конкретизувалося поняття про науку як безпосередню продуктивну силу.

Науковість фермерської підготовки досягається за умови, що учневі розповідають не лише, наприклад, про те, яка будова і принцип дії певного

технічного об’єкта або як відбувається технологічний процес, але і дають відповідь на запитання, чому саме так. Для цього залучають знання учнів, здобуті на уроках фізики, хімії, біології, математики. Наприклад, під час вивчення процесу висівання буряків, учнів ознайомлюють з одним із способів підвищення ефективності проростання насіннєвого матеріалу — коткуванням. Науковість у вивченні цього питання буде досягнута, якщо вчитель не лише розповість про необхідність застосування такого сільськогосподарського прийому, але й пояснить, для чого саме він використовується та який механізм його впливу на схожість насіння. При цьому, спираючись на знання учнів з фізики та біології, вчитель підкреслює, що коткування набагато пришвидшує процес підтягування вологи до верхніх шарів ґрунту, де закладене насіння.

Учитель повинен ознайомити учнів з об’єктивними науковими фактами, поняттями, закономірностями, теоріями, із сучасними досягненнями науки, використанням їх у сільськогосподарському виробництві, заохочуючи до активної пізнавальної діяльності, опанування її методів.

Успішна реалізація умови відповідності підготовки напрямам діяльності фермерських господарств регіону сприятиме забезпеченню майбутньої соціальної захищеності, виживання в умовах ринкової економіки, конкуренції на ринку робочої сили. Вона допоможе учням у професійному самовизначенні, адаптації до вимог життя після закінчення школи, спонукатиме до навчання у професійному навчальному закладі або до самостійного ведення фермерського господарства за сучасного економічного устрою [47].

Тематика індивідуальних завдань, які виконують учні під час вивчення відповідних розділів, повинна формулюватися вчителем відповідно до напряму діяльності фермерських господарств, розташованих поблизу навчального закладу, та мати спільне з повсякденним життям учнів [84]. У разі збігу тематики занять із професійною діяльністю регіональних фермерських господарств учителю варто домовитися з керівництвом місцевих агротехнічних товариств чи приватних фермерських господарств про проведення відповідних екскурсій або експериментів.

Педагогу слід мати на увазі, що практичні методи, насамперед самостійна робота учнів, повинні переважати у вирішенні педагогічних завдань, пов’язаних не лише з формуванням знань, умінь і компетенцій в учнів, але і з їх вихованням та розвитком. Наприклад, розумовому розвитку учнів сприятимуть питання і завдання проблемного характеру, але головне, щоб вони безпосередньо стосувалися роботи учнів з вивчення технологічних процесів, розроблення технологій вирощування рослин чи тварин, самого процесу вирощування або роботи з набуття певного сільськогосподарського досвіду.

Не менш важливою педагогічною умовою підготовки учнів до професійного самовизначення у сфері сільськогосподарських професій є доступність навчального матеріалу. Реалізація цієї умови вимагає здійснення навчання з урахуванням розумових і фізичних можливостей учнів, досягнутого ними рівня знань, умінь і компетенцій. Водночас доступність не повинна підмінюватись спрощенням навчання, навчальний матеріал має потребувати від учнів певних зусиль для його засвоєння. Реалізовуючи цю педагогічну умову, вчителю необхідно брати до уваги не лише теоретичні відомості, але й фізичне навантаження на організм учнів під час виконання ними практичних робіт, регулювати його. Одним із методів забезпечення доступності навчального матеріалу є диференціація практичних завдань з урахуванням індивідуальних особливостей учнів.

Досягнення ефективності практичної підготовки майбутніх фермерів неможливе також без використання в навчальному процесі інноваційних освітніх технологій.

Правильне формулювання практичних завдань має досить велику значимість. Для досягнення поставленої мети підготовка учнів до фермерської діяльності повинна бути організована таким чином, щоб за ту невелику кількість годин, яка відводиться учням навчальною програмою, вони могли досконало вивчити основні прийоми успішного ведення фермерського господарства. Таке формулювання потребує, щоб навчання здійснювалось систематично і з поступовим підвищенням ступеня складності в міру вікових та

індивідуальних особливостей старшокласників. У зв'язку з цим, згідно із запропонованою нами програмою, завдання для учнів 8 класу мають більш теоретичний характер, спрямовані на формування в підлітків моральної готовності до виконання функцій фермера. Потім слідує оволодіння загальними питаннями вирощування сільськогосподарської продукції, що має складніший характер і передбачає формування в учнів майстерності у сфері аграрних технологій. Під час виконання практичних робіт у 9 класі учні оволодівають технологіями механізації переробки в галузях рослинництва і тваринництва та навичками творчого ведення справи при реалізації сільськогосподарської продукції. Як результат поступового ускладнення занять, в учнів формується готовність до виконання функцій сучасного фермера, яка згодом набуває вигляду професійної спрямованості. А кінцевим результатом є сформованість в учнів майстерності ведення своєї справи [83].

Для повного врахування індивідуальних особливостей учнів учителю доцільно оптимально поєднувати колективні та індивідуальні форми навчання. Останні стають особливо актуальними нині, коли соціально-економічні зміни в суспільстві вимагають від школи посилення уваги до розвитку особистості кожного учня. З метою реалізації окресленої умови практичні завдання учням дають диференційовано (відповідно до вимог доступності), а також проводять індивідуальні інструктажі, бесіди і консультації [55]. Для учнів, у яких недостатньо розвинені ті або інші здібності, організовують додаткові вправи розвивального та корегувального характеру.

Великі можливості для реалізації цієї педагогічної умови надають різні види практичних робіт, трудова практика і продуктивна праця учнів.

Особливу увагу варто приділяти учням, які захоплені сільськогосподарським виробництвом, наприклад аматорам-конструкторам. Для таких школярів бажано підбирати завдання підвищеної складності, творчого характеру, виконання яких вимагає самостійного вивчення науково-технічної літератури, розроблення технологічних карт, виконання складних і відповідальних трудових операцій.

Необхідною умовою правильного здійснення індивідуального підходу є систематичне і ґрунтовне вивчення вчителем індивідуальних особливостей кожного з учнів у процесі бесід з ними і спостережень за їх роботою, поведінкою на заняттях і позакласних заходах, на виробничій практиці, а також при ознайомленні з їх сімейно-побутовими умовами.

Отже, серед основних умов ефективної підготовки учнів до професійного самовизначення у сфері сільськогосподарських професій виокремлюють такі: систематичність спеціально організованої підготовки, забезпеченість школи кваліфікованими кадрами відповідного профілю; наявність науково обґрунтованого програмного, методичного та матеріально-технічного забезпечення; науковість розгляду навчального матеріалу; відповідність підготовки напрямам діяльності регіональних фермерських господарств; використання в навчальному процесі сучасних інноваційних технологій; поступове підвищення ступеня складності занять і т. д.

Виконання означених умов дасть змогу реалізувати такі завдання:

● сприяти формуванню в учнів готовності до постановки, досягнення суспільно значущих цілей, у тому числі здійснення професійного вибору (переважно у фермерському виробництві), а також умінь спілкуватися, взаємодіяти й організовувати різні види діяльності;

● забезпечити сформованість знань, умінь та навичок ефективного ведення власної справи;

● підготувати старшокласника до виконання соціальних ролей громадянина, сім’янина, трудівника, здатного до визначення оптимальних засобів для досягнення поставленої мети, конкурентоздатного, готового узяти на себе відповідальність за свій вибір, дії і вчинки, до організації власної справи, спроможного стати успішним фермером.

Для успішного здійснення професійного самовизначення, зокрема для реалізації виділених вище завдань, необхідно, щоб профорієнтаційна робота проводилась комплексно, у тісному взаємозв'язку освітнього округу, сім'ї, школи, вишу тощо.

Профорієнтація як важливий складник усієї навчально-виховної роботи в школі має проводитися усім педагогічним колективом. Учителі-предметники повинні ознайомлювати учнів з різними видами трудової діяльності, під час пояснення нового матеріалу та опитування надавати відомості професійного характеру, зокрема розповідати, де можна застосувати знання з певного предмету, людям яких професій вони необхідні,

У процесі широкої загальної політехнічної та гуманітарної підготовки, протягом усіх 11 років навчання в школі, учнів готують до професійного самовизначення, з урахуванням їх особистісних схильностей, здібностей та суспільних потреб.

Форми профорієнтаційної роботи зі школярами можуть бути найрізноманітнішими, зокрема такими:

● профінформаційна, профагітаційна та профпропагандистська діяльність учителів-предметників, коли вони будують викладання своєї навчальної дисципліни, розкриваючи можливості її застосування в тій чи іншій професії. Такий вид профорієнтаційної роботи має великий потенціал, оскільки формування у школярів стійкого інтересу до того чи іншого навчального предмету чинить безпосередній вплив на вибір професії в майбутньому. Формування інтересу позитивно впливає також на розвиток пізнавальних здібностей дитини, спонукає до глибшого вивчення навчальної дисципліни, відвідування факультативних занять тощо;

● профінформаційний урок, під час якого забезпечується: а) активізація інтересу до вивчення і вибору професії; б) виховання активного і відповідального ставлення до свідомого самостійного вибору професії; в) стимулювання до самовиховання професійно значущих якостей особистості. Профінформаційні уроки проводяться в рамках програми курсу ”Основи вибору професії“ або ”Людина і світ професій“;

● професіографічна зустріч – це спосіб вивчення професії, який передбачає зустріч з її представником, що ознайомлює дітей зі змістом своєї професійної діяльності, описує вимоги професії до психологічної сфери

особистості. Під час професіографічної зустрічі обов’язково мають бути розкриті такі питання:

а) Чим приваблює професія?

б) Чому ця професія не кожному до вподоби?

в) Які вимоги висуває професія до того, хто планує її обрати?

г) Чому не всі можуть справлятися з завданнями, які ставить перед ними професійна діяльність?

д) Якими особистісними рисами необхідно володіти та які індивідуальні якості варто розвивати, щоб успішно працювати в певній сфері.

● професіографічна екскурсія – це елемент профінформаційної роботи, який передбачає екскурсії на підприємства, в організації, профтехучилища, середні спеціальні та вищі навчальні заклади, зокрема під час проведення днів ”відкритих дверей“ у цих закладах. Метою такого заходу є ознайомлення учнів зі структурою сучасного підприємства, організації чи закладу, технікою, технологією, організацією праці сучасного виробництва. Крім того, на основі побаченого учні зможуть самостійно робити аналіз професій, сформувати особисте ставлення до них.

● професіографічне дослідження – передбачає самостійну діяльність учнів з метою пошуку інформації про певну професію. Вивчення професії відбувається за такими параметрами:

а) загальні відомості про професію;

б) характеристика процесу праці;

в) санітарно-гігієнічні умови праці;

г) вимоги професії до фізичної та психічної сфер людини;

д) вимоги до професійної підготовки.

● вечори-зустрічі з представниками роз'їзних професій;

● бесіди, диспути, усні часописи, присвячені вивченню професій;

● конкурси ”Кращий фахівець“;

● виготовлення фотоальбомів, підготовка рефератів;

● демонстрування й обговорення фільмів та телепередач

профінформаційного змісту;

● факультативи та предметні гуртки, пов'язані з професіями, які діти збираються обрати у майбутньому;

● виробничо-господарські об'єднання школярів, шкільні ферми, трудові об'єднання старшокласників тощо.

Профорієнтаційні методи вивчення школярів:

● педагогічне спостереження;

● анкетування;

● бесіда-інтерв'ю;

● тести;

● педагогічний експеримент тощо;

● аналіз документів (особових справ, результатів медичних обстежень, класних журналів тощо) та продуктів діяльності, творчих робіт учнів, зокрема малюнків, творів на вільну або задану тему тощо;

● аналіз практичних дій учнів у школі, в громадських місцях, сім'ї;

● метод узагальнення незалежних характеристик.

Важливу роль в організації і проведенні профінформаційної роботи відіграють навчально-методичні кабінети профорієнтації у школах освітнього округу, профтехучилищах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах.

Фермер – селянин, утримувач господарства. За сучасних умов фермерські господарства сприяють розвитку ринкових відносин в аграрному секторі економіки. Фермерське господарство – це комерційна організація, створена одним громадянином (членами однієї сім'ї), що вніс (що внесли) майнові вклади, для провадження підприємницької діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції, а також з її переробки, зберігання, транспортування і реалізації, ґрунтованій на його (їх) особистій трудовій участі і використанні земельної ділянки, наданої для цих цілей відповідно до законодавства про охорону і використання земель.

Відомо, що фермерство далеко не найприбутковіший бізнес й окупності цього бізнесу можна очікувати роками. Для початку будь-якої справи, у тому

числі фермерської, потрібен стартовий капітал. Його обсяг залежить від вибраного напряму фермерського бізнесу: вирощування грибів, розсади, птаха, зернових або овочів – усе це вимагає різних витрат. У будь-якому разі, незалежно від виду фермерського господарства, потрібні спеціальні знання (з рослинництва, дендрології, бджільництва, птахівництва, тваринництва, ветеринарії, санітарії і так далі), а також досвід роботи із сільськогосподарською технікою. Фермерство – це дуже ризикована справа, в якій багато що залежить не від людини, а від погоди, ринку і його величності випадку [104].

Згідно з цим описом фермерської діяльності, зміст навчальної програми має охопити:

- забезпечення належного рівня підготовки у виконанні сільськогосподарських робіт на колісних тракторах легкого класу та сільськогосподарських машинах, що агрегатуються із цими тракторами, відповідно до вимог агротехніки та агротехнології;
- формування вмінь підготовки, висівання, висаджування посівного та садильного матеріалу (зернових, кормових, технічних, овочевих, плодово-ягідних культур тощо), комплектування машинно-тракторних агрегатів;
- створення необхідних умов для технічного обслуговування тракторів, автомобілів, сільськогосподарських машин та пристроїв до них, визначення й усунення несправностей техніки, підготовки транспортних засобів до зберігання, контролю витрат паливно-мастильних матеріалів на виконувану роботу;
- навчання учнів читання нескладних машинобудівних креслень, схем, користування інструкціями з експлуатації машин. Додержання правил і норм охорони праці, виробничої санітарії та протипожежного захисту.

Однак програму треба ще вміло реалізувати. Практично є два шляхи підготовки учнів до фермерської діяльності – в умовах профільного навчання й у процесі позакласної факультативної та гурткової роботи. Беручи до уваги сучасні характерні ознаки загальноосвітнього навчального закладу, а також

індивідуальні особливості учнів, ефективним способом реалізації програми ми вважаємо підготовку старшокласників до фермерської діяльності в умовах профільного навчання. Оскільки профільне навчання забезпечує опанування учнями навчальних предметів за вибором, різного ступеня складності, відповідно до індивідуальних можливостей, потреб та особливостей навчальної бази.

Організацію профільного навчання в загальноосвітній школі зумовлюють соціально-економічні зміни в сільськогосподарському виробництві, яке все більше потребує спеціалістів високої кваліфікації. А оскільки стати висококваліфікованим робітником можна лише маючи вузьку спеціалізацію, то використання профільного навчання при підготовці майбутніх фермерів є найбільш правильним і доречним. Саме воно сприяє задоволенню освітніх потреб, утвердженню принципів професійного самовизначення кожного школяра і зумовлене зростаючими вимогами суспільства до професійної компетентності майбутніх працівників. Це особливо актуально стосовно шкіл сільської місцевості, у більшості яких профільне навчання складно організувати через недостатню розробленість у педагогічній науці його дидактичних засад; також не в усіх сільських школах можливо організувати необхідний профіль навчання через малу наповнюваність класів та слабку матеріально-технічну базу навчального закладу.

Зважаючи на таке сучасне явище, як малокомплектність шкіл, іншим шляхом підготовки майбутніх фермерів-фахівців є організація позаурочної гурткової роботи учнів. У процесі гурткової роботи можна успішно реалізувати принцип зв’язку навчання з життям, із продуктивною працею, успішно формувати й виховувати любов до фермерського господарства, розвивати спостережливість, ініціативу й самостійність школярів, творче та шанобливе ставлення до праці. Але й у цьому випадку, навіть у школах з належною матеріальною базою, важко забезпечити вимоги професійного самовизначення старшокласників. Адже бракує вчителів, які повністю теоретично й практично підготовлені до керівництва багатьма профілями, навіть тих, які характерні для

сільської місцевості, немає потрібних підручників і навчальних посібників, не кажучи вже про програмне комп'ютерне забезпечення навчального процесу [151].

Система формування в учнів готовності до ведення фермерського господарства є результатом організації в школі навчальної, трудової, самоосвітньої, самовиховної й інших видів діяльності. Структурними компонентами такої системи є: педагогічне забезпечення перетворення у свідомості особистості старшокласника знань про якості фермера й фермерську працю з інформативного рівня на рівень самоцінного ставлення до цих знань; усебічне сприяння формуванню у старшокласників мотивів самопідготовки до виконання функцій фермера; безпосередня організація індивідуальної та колективної навчально-практичної діяльності учнів як засобу формування знань, умінь і якостей, необхідних у веденні фермерського господарства; стимулювання активності старшокласників у самопідготовці до фермерської праці.

Найважливішими умовами, що позитивно впливають на якість формування в старшокласників готовності до фермерської діяльності є: педагогічна підтримка процесів рефлексії професійного становлення учнів, усвідомлення мотивів оволодіння необхідними фермеру вміннями; урахування вчителем різних аспектів нормативності й творчості, педагогічного впливу і саморегуляції в організації професійно спрямованої навчально-виховної діяльності старшокласників; забезпечення таких системних характеристик професійної підготовки школярів, як її особистісно-розвивальна спрямованість (орієнтація на формування в учнів самоцінних знань і вмінь у сфері фермерського виробництва і самопідготовки до нього); інтегрованість системних і функціональних характеристик змісту професійної підготовки [76].

Висновок. Вивчення різних підходів до підготовки старшокласників загальноосвітніх шкіл освітнього округу до професійного самовизначення у сфері сільськогосподарських професій демонструє, що найбільш ефективним є шлях профільного навчання та удосконалення варіативної частини навчальної

програми. Він більш обов'язковий, організований, цілеспрямований і, як свідчить дослідження, результативний.

Внутрішня потреба знань, формування трудових умінь і навичок, помножених на великий емоційний заряд, несе в собі виховний потенціал духовних засад, пов'язаних із трудовими традиціями і справами мікрорайону, регіону загалом. Трудова діяльність старшокласників, які мають таку потребу, стає більш творчою, дієвою. Практична участь у трудових справах дає змогу систематизувати знання учнів про професії, їх представників, про значення праці в житті людини, що, своєю чергою, посилює інтелектуальну, емоційну і діяльнісно-практичну спрямованість суджень при виборі видів і об'єктів трудової діяльності.

Підвищення ефективності професійного самовизначення старшокласників виражається у постійному систематичному занятті працею в мікрорайоні школи освітнього округу, прояві ініціативи і творчості під час роботи, зацікавленості її результатами для примноження багатств рідного краю, повазі до його трудівників, сформованості умінь і навичок самоуправління та організації трудової діяльності.

Організація виробничої праці учнів у гуртках, клубах за інтересами, майстернях на базових підприємствах освітнього округу дає дітям можливість глибоко усвідомити значення праці у житті кожного, закріплюючи у них світоглядні установки на те, що праця пов'язує людину з природою, людину з людиною, людину з минулим і майбутнім, людину з її народом й усім людством.

У розробленій нами методиці представлено умови для реалізації завдань трудового формування особистості, що володіє таким рисами, як товариськість і готовність прийти на допомогу. Враховуючи, що ці риси є вищим проявом ціннісних зв'язків між учнями, ми активізували процес самоорганізації трудових об'єднань. При цьому бралось до уваги те, що місце проживання вимагає залучення кожного учня до трудової діяльності шляхом створення відповідних структур в умовах освітнього округу. Трудове формування,

об’єднання, його життя, характер взаємостосунків у ньому, його мета, успіхи і невдачі мають набути для учнів особистісного забарвлення, самостійної цінності. У такому об’єднанні чітко вимальовується прагнення учнів реалізувати в праці свої загальнолюдські мотиви й індивідуальні особливості та розширити взаємодію з навколишньою природою і соціальним середовищем.

Зосередження зусиль педагогів на усвідомленні учнями значення трудових справ в умовах освітнього округу сприяє формуванню професійного самовизначення старшокласників у сфері сільськогосподарських професій.

Для вибору професії школярами характерне поступове збільшення його довільності, зростання ступеня свідомого ним керування. Дослідні дані свідчать, що за вмілого керівництва навчальною діяльністю старшокласники можуть виділяти і розуміти свої можливості і потреби оточуючих. Усвідомлення необхідності й цінності нової інформації, інтерес до її змісту зумовлює стійкість у виборі професії. Профорієнтаційний процес залежить і від посильності навчальних завдань, поставлених перед учнями, а також від уміння вчителя так організувати процес навчання, щоб охопити усіх учнів класу. Однією з причин нестійкості вибору професії у старшому шкільному віці є передусім великий вплив батьків і родичів, які мають свою думку щодо подальшого життя рідної дитини. Проводячи дослідження особливостей організації професійної діяльності учнів і зважаючи при цьому на думку батьків, ми виявили, що продуктивність праці збільшується тоді, коли думки, можливості, бажання старшокласників та їх батьків збігаються.

Завдяки правильно підібраним методикам зростає рівень злагодженості і взаємного розуміння між поколіннями.

Для успішного навчання у вищих навчальних закладах велике значення має бажання дитини вивчати саме той предмет, який вона обрала свідомо.

2.3. Професійне самовизначення учнівської молоді під час допрофільної підготовки та профільного навчання

Актуальність проблеми забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в педагогічній науці зумовлюється реальними соціально-

економічними феноменами, тому її сьогодні не можна розглядати поза іншими ракурсами: філософським, соціологічним, економічним, нормативно-законодавчим, організаційним, матеріально-технічним, методичним, дидактичним, особистісно-психологічним.

Наприклад, помилковий вибір професії призводить до низької продуктивності праці, помилок і браку в роботі, невдоволення і пригніченого стану людини (провокує нервово-психічні розлади), економічних втрат на лікування, перенавчання та перекваліфікацію, допомогу з безробіття та непрацездатності тощо. Тоді як виважений вибір професії в 2–2,5 рази зменшує плинність кадрів, на 10–15% збільшує продуктивність праці і в 1,5–2 рази зменшує вартість навчання кадрів, що свідчить про економічну доцільність затрат на розроблення та впровадження системи забезпечення професійного самовизначення, сприяння особистості у здійсненні свідомого професійного вибору.

Економіка, що перейшла від екстенсивного до інтенсивного типу розвитку, глобалізація, розвиток науки, миттєвий інформаційний обмін, зміни в економічній структурі, поява нових професій, зникнення або радикальна трансформація функціоналу, умов праці і форм та видів зайнятості загалом приводять і до вибухових змін у соціальній сфері, що не може не відображатись на завданнях і пріоритетах системи освіти. Серед нових викликів: розвиток інформаційних технологій (просування товарів і послуг, підбір персоналу або фінансові операції здійснюються через всесвітню павутину); мобільність (освіта вже не визначає рід занять, нормою є часта зміна місця роботи і навіть сфери діяльності. Сучасна молодь, за прогнозами експертів ринку праці, освоюватиме близько 10–14 професій до 38 років); фріланс (доступність інтернет-технологій і робота на відстані, працівників залучають “під проект”, економлячи на оренді приміщень і обладнанні офісів); поліфункціональність (попит на професіоналів, що володіють знаннями відразу в декількох сферах, можуть планувати свої дії з урахуванням діяльності колег, відкриті до нового досвіду і готові навчати інших); універсальність (цінуються поліглоти зі

знанням менеджменту, маркетингу та фінансів, які вміють працювати з великими обсягами даних, мають уявлення про програмування).

Як бачимо, реалії сучасного ринку праці вимагають від особистості вже не лише конкретних знань, а й здатності самостійно їх здобувати та активно застосовувати у нестандартних, мінливих життєвих ситуаціях, гнучкості й креативності. За сучасних геополітичних зрушень суспільство потребує відповідальних і компетентних громадян, тому на систему освіти покладається місія сприяти формуванню особистості, здатної до самовизначення, яка усвідомлює відповідальність за власне благополуччя та благополуччя родини, країни, підготовлена до успішної життєтворчості в постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі.

Для самого *суб'єкта самовизначення* – молодої людини вибір напряму докладання зусиль, які б забезпечували самоствердження, особистісний, професійний розвиток і матеріальний достаток, завжди був однією із найважливіших турбот. Правильно обрана професія сприяє досягненню найбільш високих показників у трудовій та громадській діяльності, а задоволеність процесом праці і його результатами дає можливість максимального прояву творчості, кращого емоційного настрою, більш повного здійснення всіх життєвих планів. Однак проблема вибору професії часто вирішується на рівні здорового глузду, інтуїції, а то й під впливом настрою, поверхневих вражень, батьківської примхи, шляхом проб і помилок. Професійний вибір, зроблений з урахуванням власних інтересів і здібностей, запиту ринку праці, вимог професії до людини і її індивідуальних особливостей, став найважливішою умовою успішного освоєння професії, гармонійного входження у трудову діяльність, формування конкурентоспроможного професіонала, в остаточному підсумку – благополуччя сім'ї та суспільства.

У відповідь на окреслені виклики сьогодення Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року передбачено, що модернізація і *розвиток освіти* повинні набути випереджального безперервного характеру,

гнучко реагувати на всі процеси, що відбуваються в Україні та світі. Ключовим завданням і показником освіти стає розвиненість мислення, орієнтованого на майбутнє, здатність до життєвого самовизначення, частиною якого є самовизначення професійне. Тому одними з основних завдань загальної середньої освіти визначено створення умов для диференціації навчання, посилення професійної орієнтації та допрофільної підготовки, забезпечення профільного навчання, індивідуальної освітньої траєкторії розвитку учнів відповідно до їх особистісних потреб, інтересів і здібностей. Виконання зазначених завдань передбачає переорієнтацію пріоритетів освіти з держави на особистість, на послідовну демократизацію і гуманізацію навчально-виховного процесу, забезпечення відповідності змісту і якості виховання нагальним проблемам та перспективам розвитку особистості, суспільства, держави.

Актуальність проблеми забезпечення професійного самовизначення в системі загальної освіти знаходить практичне вирішення у реалізації ідеї профільності старшої школи [93]. Важливість підготовки до відповідального вибору навчального профілю в умовах більш варіативного і диференційованого навчання у старших класах визначає також і вагоме значення допрофільної підготовки у 8–9-х класах.

Необхідність науково-педагогічного обґрунтування окресленої проблеми зумовила вибір теми параграфа, мета якого полягає у визначенні змісту та педагогічних засобів забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в процесі допрофільної підготовки та профільного навчання.

Методологічну і теоретичну основу дослідження становили положення про: теоретико-методологічні основи професійного самовизначення особистості (К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Г. Балла, Л. Виготського, А. Голомштока, Г. Костюка, В. Мясищева, К Платонова, Н. Пряжнікова, К. Платонова, С. Рубінштейна та інших); психологічні аспекти вивчення людини як суб’єкта життєдіяльності (К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, О. Бондаренка, Ф. Василюка, Г. Костюка, О. Киричука, С. Максименка, І. Манохи, В. Панка, В. Роменця, С. Рубінштейна, В. Татенка,

Т. Титаренко, Н. Чепелевої, Т. Яценко та інших) і дослідження особистісно орієнтованого підходу у навчально-виховному процесі (І. Беха, О. Киричука, Г. Костюка, К. Платонова, В. Сухомлинського, М. Ярмаченка); проблеми психології профорієнтації та професійного розвитку особистості (Б. Федоришина, В. Лозовецької, Н. Побірченко, В. Синявського); структуру професійного самовизначення та психолого-педагогічні основи формування готовності до професійного самовизначення (О. Мельника, О. Моріна, А. Федоришина, С. Чистякової та інших); методи активізації професійного та особистого самовизначення, методичні основи профорієнтації (Д. Закатнова, Л. Йовайши, А. Кібірева, Є. Клімова, В. Мачуського, М. Тименка, М. Піддячого, Н. Пряжнікова, Д. Тхоржевського, М. Янцура, О. Ястремської та інших); професійне самовизначення старшокласників у позашкільній освіті (В. Мачуського, Л. Гуцан) та в умовах профільного навчання тощо (О. Мельника, О. Моріна, І. Ткачук, З. Охріменко, О. Пархоменка та інших).

Сутність та вікові особливості професійного самовизначення учнівської молоді в умовах профільної школи

Вибір професії – одне з найважливіших стратегічних рішень у житті людини і комплексна проблема. Це складний акт самовизначення – свідомого вибору суб'єктом життєвої позиції, яка стає вирішальним чинником у виборі способів розв'язання тих чи інших життєвих проблем. За методами вирішення та за змістом робота щодо професійного самовизначення молоді – це соціально-економічна, медико-фізіологічна та психолого-педагогічна проблема, а за сферою впливу – соціальна, результати якої відображаються і на економічному рівні. Процес самовизначення завершується досягненням стабільного становища у тій чи іншій сфері соціального життя й формуванням відповідних переконань, принципів, ціннісних орієнтацій та мотивації.

Професійне самовизначення є частиною загального процесу самовизначення особистості, це вибір людиною напряму і змісту свого подальшого розвитку, сфери та засобів реалізації індивідуальних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення своєї життєвої мети та

моральних цінностей; це цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення.

Здатність до самовизначення – невід'ємна сторона загальної культури особистості, що передбачає готовність і вміння людини самостійно виробляти основні принципи і способи своєї діяльності та поведінки. Цілісне, об’єктивне сприймання й осмислення власного життєвого шляху, зокрема адекватне ставлення до майбутнього, у працях психологів (Г. Балл, Є. Головаха, І. Кон, Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, Т. Титаренко, В. Панок, В. Рибалка, Т. Яценко) вважається одним із найважливіших критеріїв розвитку особистості, її соціальної і психологічної зрілості [97, с. 7].

Запровадження профільної світи актуалізувало розробку і впровадження в практику професійної орієнтації учнівської молоді сучасних педагогічних технологій. У роботах вітчизняних учених Д. Закатнова, В. Зінченка, О. Мельника, О. Моріна, З. Охріменко, В. Сидоренка, І. Ткачук, М. Тименка, Б. Федоришина та інших – професійне самовизначення розглядається як процес самопізнання та об’єктивної оцінки школярами власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно важливих якостей і можливостей з вимогами, необхідними для оволодіння конкретною професією.

В основі потреби у професійному самовизначенні лежить суперечність між прагненням молодої людини до самостійності і неготовністю школяра до здійснення обґрунтованого вибору професії. А в сільських школярів цей процес ускладнений, що пов’язано з малим спектром соціально-професійних сфер для самореалізації, з “недостатністю зразків для ідентифікації, слабкою орієнтованістю дорослих у питаннях соціальної дійсності, відсутністю простору для професійного позиціонування та експериментування” [5, с. 26].

Проблемою самовизначення, зокрема і професійного, більшою мірою опікувалися філософи (у руслі загальної проблематики свободи особистості та життєвого самовизначення) і психологи (у рамках вікової психології, при вивченні мотивації вибору). Повернення на початку 90-х років ХХ століття в

систему освіти України практичної психології і введення посад психологів у ЗНЗ зумовили процес практичного відродження профорієнтації у школах на засадах особистісно орієнтованого суб'єктного підходу. Науковці В. Зінченко, Є. Павлютенко, М. Тименко, М. Янцур розробили ряд нормативно-правових документів, зокрема Концепцію професійної орієнтації учнівської молоді [49] та Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається [103]. У цих документах особистість виступала не об'єктом психолого-педагогічного впливу, а суб'єктом саморозвитку і вибору життєвого шляху, нормативно закріплювались гуманістичні засади профорієнтаційної діяльності.

На потребу суспільства у підвищенні ефективності професійної підготовки, уникнення економічних витрат, пов'язаних з наслідками необдуманого вибору, у зростанні конкурентоздатності членів суспільства, профілактики негативних явищ в дитячо-юнацькому середовищі (спричинених, зокрема, соціальною безпритульністю молоді через втрату цінності освіти, інтересу до навчання, невизначеність життєвих перспектив) було запроваджено профільне навчання. Профільне навчання – це вид диференційованого навчання, який завдяки змінам у цілях, змісті, структурі та організації навчального процесу передбачає врахування освітніх потреб, нахилів, здібностей учнів, створення умов для навчання старшокласників відповідно до їх професійного самовизначення.

Із запровадженням профільної освіти суспільство очікує від педагогіки наукового обґрунтованих, сучасних педагогічних технологій, які б забезпечували формування в учнівської молоді готовності до життєвого та професійного самовизначення. Таке завдання породжує необхідність осмислення й удосконалення термінологічного базису, використання напрацювань суміжних дисциплін, особливо психології.

Професійне самовизначення – частина загального процесу соціалізації підлітків, умова їх успішності і конкурентності в сучасних соціально-економічних реаліях – залишається на вістрі проблем психолого-педагогічної теорії і практики [40]. Самовизначення в науковій літературі вживається у

різних значеннях. Наприклад, зарубіжні концепції і теорії особистості розглядають самовизначення у контексті вивчення життєвого шляху людини. Здійснити вільний вибір – означає знайти оптимальне співвідношення між особистими бажаннями й можливостями, з одного боку, можливостями й потребами суспільства – з іншого [56, с. 360].

А. Газієва виявила такі типи самовизначення: самовизначення в конкретній трудовій функції, операції; самовизначення на конкретному трудовому посту; самовизначення у спеціальності; самовизначення в професії (у групі споріднених спеціальностей); життєве самовизначення; особистісне самовизначення (як вищий рівень життєвого самовизначення); самовизначення в культурі (як вищий рівень особистісного самовизначення) [21].

В. Кузнецова під самовизначенням розуміє залученість людини в ті чи інші підструктури життя через індивідуальний вибір, який не у всіх є внутрішнім. Індивід вибирає сам, але тільки з того, що є доступним на певному часовому відрізку, етапі життя. Учена вважає життєве самовизначення важливою стороною самореалізації [53].

Найпоширеніші значення терміна “самовизначення”: особистісне, життєве, професійне, – вказують одночасно на самореалізацію і на самоактуалізацію. Тобто, самовизначення пов'язане не тільки з актом вибору (самовизначення у спрощеному розумінні), а й з удосконаленням себе в обраній діяльності.

Професійне самовизначення слід розглядати як елемент більш широких систем: соціального самовизначення, що передбачає пошук молодою людиною свого місця в житті, у соціальній структурі суспільства; життєвого самовизначення – специфічної форми суб’єктно-об’єктної взаємодії, в якій особистість виступає справжнім суб’єктом життєвого процесу, тобто свідомо долучається до перебігу подій, опосередковуючи його творчим ставленням до життя і беручи на себе відповідальність за свої вчинки та дії.

У педагогічній теорії наявні різні концепції професійного самовизначення особистості, серед них основні: виховна та діагностична.

Виховна концепція професійного самовизначення була предметом дослідження А. Голомштока і керованого ним колективу. Згідно з нею, формування професійного самовизначення особистості розглядалося відповідно до заздалегідь запланованих впливів, причому особистість виступала об'єктом цих впливів. У контексті такого положення представники психологічної та педагогічної науки досліджували різні аспекти підготовки школярів до професійного самовизначення. Згодом означена концепція була піддана різкій критиці. У концептуальній праці, розробленій С. Чистяковою, професійне самовизначення розглядається як "Я-концепція" особистості, в якій віддзеркалюється її розуміння переживань і намірів, ставлення до предметних дій у професійній діяльності за конкретних умов, які далеко не ідеальні для повноцінного самовизначення.

Діагностична концепція (професійного керівництва) ґрунтувалася на трьох принципах вибору професії: знання і обліку власних професійних можливостей та здібностей, знання вимог професії до людини і перспектив професійного зростання, уміння правильно співвідносити ці чинники.

Сучасні зарубіжні та вітчизняні вчені стали розглядати професійне самовизначення не як одиничний акт вибору професії, а як тривалий процес розвитку особистості, що є суб'єктом професійної діяльності. Соціально-економічні перетворення змінюють характер праці та підвищують вимоги до кадрів, а також, у зв'язку з необхідністю гуманізації освіти, ставлять завдання реалізації особистісно орієнтованого підходу до підготовки високопрофесійних, мобільних і конкурентоспроможних фахівців.

Зміни пріоритетів у цінностях освіти, актуальність її культурно-гуманістичної сутності вимагають зміни і характеру підготовки школярів до професійного самовизначення.

Головною метою професійного самовизначення М. Бех вважає образ "Я-майбутній професіонал", котрий гармонізує суб'єктивно-оцінне уявлення старшокласника про себе як майбутнього професіонала та індивідуально-вибіркове ставлення до професії як середовища особистісного становлення і

професійного зростання [12].

Про процес гармонізації, узгодження, “взаємозближення” образу діяльності, щодо якої здійснюється вибір (у нашому випадку – профіль навчання чи рід занять) пише О. Мельник [68; 70]. На його думку, профорієнтація покликана забезпечити умови для усвідомлення людиною свого ставлення до самої себе як майбутнього суб’єкта професійної праці та поведінки, що передбачає здійснення нею розгорнутого в часі й відносно самостійного пошуку професії з урахуванням, насамперед, власних інтересів і можливостей, а лише згодом – кон’юнктури ринку праці. Людина в сучасних ринкових умовах має стати активним суб’єктом професійної майстерності, професіоналом своєї справи й гарантувати в такий спосіб безпеку власної життєдіяльності та професійної праці.

Професійне самовизначення є важливим чинником самореалізації особистості в конкретній професії та і в культурі загалом. Постійний пошук свого місця у світі професій дозволяє особистості знайти сферу діяльності для повної самореалізації.

М. Пряжніков запропонував таку змістово-процесуальну модель професійного самовизначення:

1. Усвідомлення цінності суспільно корисної праці й необхідності професійної підготовки (ціннісно-моральна основа самовизначення).

2. Орієнтування в соціально-економічній ситуації і прогнозування престижності обраної праці.

3. Загальне орієнтування у світі професій і виділення професійної мети – мрії.

4. Визначення близьких професійних цілей як етапів і шляхів до віддаленої мети.

5. Інформування про професії і спеціальності, відповідні професійні навчальні заклади і місця працевлаштування.

6. Уявлення про перешкоди, що ускладнюють досягнення професійних цілей, а також знання своїх достоїнств, що сприяють реалізації намічених

планів і перспектив.

7. Наявність системи резервних варіантів вибору на випадок невдачі за основним варіантом самовизначення.

8. Початок практичної реалізації особистої професійної перспективи і постійне корегування окреслених планів за принципом зворотного зв'язку [119].

Оскільки усвідомлений вибір професії впливає на подальше життя, визначає успішність самореалізації, соціалізації, кар'єрного та професійного зростання, необхідно допомогти старшокласнику вибрати професію, яка відповідає суспільним й особистісним вимогам.

Професійне самовизначення не зводиться до одномоментного акту вибору сфери праці й не закінчується із завершенням підготовки за обраною спеціальністю. Воно відбувається впродовж усього професійного життя: людина постійно рефлексує, переосмислює свої фахові здобутки і перспективи, самоутверджується в професії.

Здатність особистості здійснювати на основі такої рефлексії осмислені вибори виступає її готовністю до самовизначення.

Т. Май визначає головною метою професійного самовизначення поступове формування у старшокласника внутрішньої готовності до самостійної побудови, коригування і реалізації перспектив свого розвитку (професійного чи особистісного), підготовленості розглядати себе таким, що розвивається в часі, і самостійно знаходити особистісно значимі смисли в конкретній професійній діяльності [64].

У педагогіці під професійним самовизначенням школярів розуміють організовану усвідомлену діяльність учнів, спрямовану на досягнення готовності до професійного вибору за умови надання їм педагогічної підтримки. У більшості учнів потреба в професійному самовизначенні не виникає сама по собі – цьому необхідно сприяти. Готовність до професійного вибору і його здійснення І. Дементьєв трактує як центральний елемент структури професійного самовизначення, оскільки він є результатом взаємодії всіх інших елементів структури [30].

Науковці О. Мельник та О. Морін визначають поняття готовності учнів старших класів до професійного самовизначення як змістовно-синтетичне особистісне новоутворення, яке полягає у здатності учня здійснювати вибір напряму майбутнього професійного шляху через узгодження знання про зміст і структуру професій, їх вимог до суб'єкта зі сформованими в процесі розвитку пріоритетними можливостями та потребами [69; 81].

Дослідниками уточнено, що означене новоутворення в умовах профільного навчання формується саме за цілеспрямованого педагогічного впливу.

Процес професійного самовизначення особистості є динамічним і усвідомленим. У ньому всі компоненти взаємопов'язані і взаємозалежні. Дослідники готовності до професійного самовизначення відмічають в її структурі когнітивний, мотиваційно-ціннісний, процесуальний і особистісний складники.

Професійне самовизначення – це багатовимірний процес, який можна розглядати з різних ракурсів:

● як серію завдань, які суспільство ставить перед особистістю, що формується, і які ця особистість повинна вирішити за певний період часу;

● як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між своїми бажаннями та нахилами, з одного боку, і потребами суспільства – з іншого;

● як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність.

Структурним компонентом професійного самовизначення, за аналогією із життєвим самовизначенням, можна вважати також наявність професійного плану – обґрунтованого уявлення про вибрану сферу трудової діяльності, про способи оволодіння майбутньою професією і перспективи професійного зростання. Професійний план – це елемент життєвого плану – уявлення людини про бажаний спосіб життя, тобто про соціальний, професійний, сімейний статус, а також про шляхи і способи його досягнення [143; 144].

С. Вершинін у своєму дослідженні визначає такі структурні компоненти готовності до прийняття рішення щодо вибору професії: мотиваційно-ціннісний (потреби, мотиви, цінності), особистісний (професійно важливі якості, самооцінка, стиль, прийняття рішення), операційний (знання, вміння, навички).

У структурі готовності до професійного самовизначення О. Морін вирізняє пізнавально-рефлексивний, мотиваційний і процесуально-результативний компоненти. Пізнавально-рефлексивний є провідним чинником формування адекватного ставлення учня до себе як до суб'єкта професійного самовизначення; виражений глибиною і міцністю знань учня про себе, світ праці та майбутню професію. Мотиваційний компонент визначається необхідністю і потребою учня у прийнятті рішення щодо вибору майбутнього професійного шляху. Критеріями є дієвість інтересів, сформованість мотивів і змістовність ціннісних орієнтацій. Процесуально-результативний характеризується перетворювальною, проектною діяльністю учня, набуттям ним практичного досвіду; виявляється в точності умінь і навичок, сформованості професійно важливих якостей, необхідних для обраної професії [81].

Потреба у самовизначенні, самостійний пошук свого місця в житті по закінченню школи стає нагальною проблемою, яка визначає характер внутрішньої і зовнішньої активності старшокласників.

Дослідники вважають, що формування професійного самовизначення учнівської молоді – запорука самоствердження та досягнення високого матеріального і соціального статусу в майбутньому. За сучасних умов необхідна модернізація традиційного змісту та засобів професійної орієнтації молоді, упровадження новітніх педагогічних технологій для активізації професійного самовизначення особистості, залучення до цього процесу щонайширшого кола зацікавлених сторін [81, с. 16].

Професійне самовизначення охоплює не тільки юнацький вік, коли безпосередньо відбувається остаточний вибір напряму навчання або професії, але й попередні періоди. Вже на етапі дошкільного дитинства сюжетно-рольові

ігри мають професійно орієнтований характер. Проводяться початкові трудові проби, які розвивають інтерес до праці, становлять основу виховання позитивної мотивації до будь-якої діяльності загалом, збагачують знання дітей про працю дорослих. У молодшому шкільному віці навчальна діяльність, здобуття нових знань, розвиток уяви і розумових процесів сприяють отриманню додаткової інформації про види праці та професії. На етапі підліткового віку з'являються професійно забарвлені фантазії, формуються оцінні категорії стосовно тієї чи іншої професійної діяльності. В юнацькому віці на основі пізнання своїх можливостей, нахилів, здібностей, актуальних можливостей та запиту ринку праці здійснюється освітньо-професійний вибір. На вибір професії можуть вплинути такі чинників: позиція батьків, товаришів, вчителів, особисті професійні плани, здібності, рівень домагань, поінформованість, вплив ЗМІ, схильності тощо.

Зважаючи на вікові особливості учнів, професійне самовизначення можна поділити на чотири етапи:

1) дитяча гра – виконання певних професійних ролей і окремих елементів пов’язаної з цими ролями поведінки;

2) підліткова фантазія – уявлення себе в мріях представником тієї чи іншої професії;

3) попередній вибір професії – сортування різних видів діяльності та їх оцінка щодо інтересів, здібностей, системи цінностей особистості;

4) прийняття остаточного рішення – вибір рівня кваліфікації, обсягу й тривалості професійної підготовки, вибір спеціальності.

З позиції педагогіки, професійне самовизначення охоплює такі етапи: емоційно-образний – характерний для дітей старшого дошкільного віку; пропедевтичний – характерний для учнів молодшого шкільного віку (1–4 класи); пошуково-зондуючий – характерний для молодших підлітків (4–7 класи); період розвитку професійної свідомості (8–10 класи); період уточнення соціально-професійного статусу (10–11 класи); період входження у професійну діяльність (учні та студенти професійних навчальних закладів); саморозвиток

фахівця безпосередньо у професійному середовищі [2, с. 38].

Шкільна профорієнтація не вимагала від учнів раннього професійного вибору, відкладаючи його, як мінімум, на момент закінчення школи. Із запровадженням ЗНО виникла потреба визначатися із переліком дисциплін не пізніше початку останнього року навчання, коли подавалися заявки на проходження сертифікації. Нова система диктувала необхідність зорієнтуватися із напрямом підготовки та ймовірними варіантами продовження освіти, оскільки від цього залежало, з яких предметів потрібно мати сертифікат ЗНО.

Запровадження профільної освіти зумовлене як необхідністю більш повного врахування індивідуальних можливостей і потреб учнів, так і соціальними проблемами забезпечення підготовки учнів до трудової діяльності чи продовження навчання для набуття професії.

Зміст і сутність профільного навчання ставить перед підлітками (і системою освіти) завдання ранньої профілізації, пришвидшуючи і зміщуючи на більш ранній період процес професійного самовизначення, “підштовхуючи” учнів до професійного вибору вже в 14–15 років.

Теоретичні й практичні завдання професійної орієнтації школярів на етапі допрофільної підготовки актуалізуються в контексті формування готовності до раннього вибору професії тими, хто продовжує професійну освіту чи залучається до професійної діяльності після здобуття базової середньої освіти, чи вибору профілю навчання у старшій школі.

Допрофільна підготовка – це система педагогічної, психологічної і організаційної діяльності, що сприяє самовизначенню учнівської молоді в старших класах основної школи стосовно вибору профілю та конкретного місця навчання у профільній школі чи інших шляхів продовження освіти. В умовах профільної освіти учні переважно повинні здійснювати свій вибір вже наприкінці 9 класу (за винятками спеціалізованих ЗНЗ, в яких такий вибір здійснюється на більш ранніх етапах, що пов’язано з віковими особливостями формування спеціальних здібностей).

Відомо, що власне потреба у самовизначенні виникає на певному етапі

онтогенезу, на межі старшого підліткового та молодшого юнацького віку. Необхідність виникнення цієї потреби обумовлена логікою особистісного і соціального розвитку підлітка. А. Мудрик вважає найважливішим періодом самовизначення ранню юність. На його думку, це пов'язано з тим, що саме в цьому віці закладаються основи світогляду, відбувається усвідомлення себе як суб'єкта суспільних відносин. Визначення себе у світі мислиться ним як визначення своєї індивідуальності й індивідуальної позиції. Одним зі значущих моментів ранньої юності щодо визначення себе у світі автор вважає професійне самовизначеннях [21].

А. Газієва розглядає потребу у самовизначенні як потребу "у формуванні певної смислової системи, в якій злиті уявлення про світ і про себе, формування цієї смислової системи передбачає знаходження відповіді на питання про сенс свого власного існування. Самовизначення нерозривно пов'язується з такою суттєвою характеристикою старшого підліткового та юнацького віку, як спрямованість у майбутнє" [21].

За своєю суттю самовизначення двопланове: воно здійснюється через прагматичний вибір професії і через загальні, позбавлені конкретики пошуки сенсу свого існування. На думку Л. Божович, ця двоплановість ліквідується до кінця юнацького віку. Романтизм, розмитість часових орієнтирів старших підлітків і частково молодших юнаків М. Гінзбург пояснює особистісним самовизначенням, що відбувається на рівні цінностей.

Підлітки 14–15 років, за результатами проведеного опитування і відкриттями інших досліджень, зазвичай ще недостатньо готові до усвідомленого вибору професії, що виражається в низькій поінформованості, частковій нездатності реагувати на зміну обставин і виявляти гнучкість в реалізації своїх цінностей. Дослідники погоджуються, що найменш розвинутим є мотиваційний компонент готовності, що виявляється орієнтуванні підлітків 8 класу переважно на свої бажання. Мотиви, пов'язані з оцінкою своїх можливостей та вимог соціуму, або відсутні або слабко виражені.

Навіть у категорії "хочу" превалюють зовнішні мотиви: матеріальна

зацікавленість, престиж, бажання спілкуватися, вплив батьків, вибірковий інтерес до предметів, неусвідомлювані мотиви (просто хочу, подобається).

Від 12 до 14 років інтенсивно формується самосвідомість підлітка, 14 років – пік самооцінювальної та міжособистісної тривожності. Друга особливість розвитку самосвідомості – загострене почуття власної гідності. Зростає тривожність у тій сфері, яка найбільш значима для учня. А оскільки провідною діяльністю віку є спілкування, активне довірче спілкування на тривожну тему, організована діяльність, що активізує розвиток комунікативних здібностей, сприяє формуванню професійного самовизначення.

У результаті дослідження життєвих планів випускників шкіл виявлено, що серед учнів 8-х класів не визначились із навчальним закладом 52% дівчаток і 37% хлопчиків, не вибрали подальшого профілю навчання 60% дівчаток і 70% хлопчиків. Опитані учні відзначають такі перешкоди у здійсненні професійних намірів: погана інформованість про світ професій (41% дівчаток і 36% хлопчиків), невпевненість у собі і низька самооцінка (26% дівчаток і 18% хлопчиків), відсутність стійкого інтересу (37% дівчаток і 28% хлопчиків). Причому пріоритетними факторами вибору майбутньої професії 90% хлопчиків і 37% дівчаток виділяють можливість добре заробляти. 72% опитаних учнів не мають уявлення про майбутню професію. При цьому дані в експериментальній групі, де проводились заняття з профорієнтації, суттєво не відрізняються від даних контрольної групи [26].

Результати цих та інших досліджень дозволяють стверджувати, що готовність здійснити усвідомлений вибір освітнього профілю чи напряму професійної діяльності з’являється вже в учнів 9 класу, незалежно від того, чи проводилася з ними підготовча робота з формування профільного самовизначення.

Однак школярі, які навчалися за профорієнтаційною програмою тільки у 8 класі, на кінець 9-го демонстрували вищі показники готовності до професійного самовизначення, ніж їх однолітки, які не отримували профінформаційної підготовки. Тобто, організований цілеспрямований вплив

має виражений розвивальний ефект і переводить особистість учня в зону найближчого розвитку. У зв'язку з цим необхідно розкрити зміст питання забезпечення процесу професійного самовизначення учнівської молоді.

Стан забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді у загальноосвітніх навчальних закладах. Педагогічне забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді передбачає, що освітньо-виховне середовище навчального закладу має відтворювати певну сукупність умов для формування готовності до ефективної реалізації вибору профілю навчання (на допрофільному етапі) чи освітньо-професійної траєкторії (у умовах профільного навчання).

Результатом низького рівня забезпечення є непідготовленість до самостійного здобуття необхідної профінформації. Школярі не ознайомлені з професіограмами, системою класифікації типів професій, умовами правильного вибору майбутньої професії, не усвідомлюють його важливості, що виявляється в другорядності для учня факторів, що впливають на вибір, легковажному ставленні та поверховості мотивів вибору. Випускникам складно визначити власні домінуючі здібності, інтереси, вони не готові до здійснення осмисленого, обґрунтованого професійного вибору.

Зокрема, близько 75% старшокласників відчувають серйозні труднощі у прийнятті рішення про вибір шляху продовження освіти та працевлаштування, 22% – взагалі не замислювалися над своїм професійним майбутнім, 24% – профіль подальшого навчання у старшій школі та ВНЗ вибирають за компанію зі своїми однолітками, 18% – роблять вибір під впливом таких чинників: десь чув, розповіли вчителі, батьки [26].

Без спеціально організованої діяльності вибір здійснюється здебільшого методом проб і помилок. У загальноосвітніх начальних закладах, в яких упроваджено курси чи гуртки профінформаційного спрямування, ведеться профорієнтаційна робота психолога, учні мають можливість вивчити свої здібності, ознайомитися зі світом професій, співвіднести вимоги професії зі своїми особливостями й уникнути основних помилок вибору: незнання себе;

незнання світу професій; незнання правил вибору професії.

Вивчення стану забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді у загальноосвітніх начальних закладах підтверджує, що хоча профорієнтаційна робота з учнівською молоддю є одним із важливих напрямів діяльності, вона на останніх місцях серед пріоритетів переважної кількості учнів, педагогічних працівників та шкільної адміністрації.

З-поміж поширених *організаційних форм* для надання допомоги учням і батькам у професійному самовизначенні учнівської молоді опитані вчителі зазначили такі:

● виховна година з профорієнтації “Професії моєї родини” , урок-виховна година “Усі професії потрібні, усі професії важливі” (у початковій школі);

● класна година з елементами гри “Подорож до країни професій”, “Є така професія – … (підприємець, архітектор, водій, перукар, кондитер тощо – або залежно від профілів школи, регіонального МНВК чи від активності батьків – представників відповідної професії)” (для учнів 5–6 класів);

● класна година “Вгадай професію” (для учнів 7 класів);

● класна година “Профорієнтація: ким бути, яким бути” (8 клас);

● ділова гра “Всі роботи гарні – вибирай на смак” (для учнів 8–9-х класів);

● класні години: “Вибір професії – справа серйозна", “Обираю професію”, “Презентація з профорієнтації”, “Я і світ професій” (для учнів 9 класів);

● класна година “Наш вибір”, “Мій крок у світ професій”, “Ярмарок вакансій”, “Професія моєї мрії” (для учнів 10–11 класів).

Тренінг застосовують рідко, переважно як самостійний метод у роботі психолога чи форма реалізації виховної години або курсу за вибором у роботі класного керівника, вчителя, вихователя.

До введення курсів профорієнтаційного спрямування серед засобів професійного самовизначення як у середній школі, так і на профільному етапі домінували позаурочні форми, такі як класні години, ділові ігри.

Поглиблене опитування виявило, що вчителі нечасто застосовують як

засіб професійного самовизначення ресурси звичайного предметного уроку, що мало б бути особливо актуальним на допрофільному етапі – під час зіставлення своїх інтересів і можливостей у засвоєнні конкретних предметів для вибору бажаного профілю навчання. Вибір учнів переважно є хаотичним, підпадає під загальну статистику проблем і помилок професійного самовизначення.

Навіть заходи, що проводяться, мають здебільшого профінформаційне спрямування, розширюють знання про світ професій, іноді потреби ринку праці й мало зорієнтовані на самопізнання і, тим паче, вивчення та врахування власних можливостей і потреб розвитку учнів у плануванні освітньо-професійної перспективи.

Для стану забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді характерні такі проблеми:

● низький рівень теоретичних знань учителів про сутність, механізми та методику забезпечення професійного самовизначення школярів;

● стихійність, неузгодженість, відсутність адміністративного, педагогічного контролю за процесом та результативністю професійного самовизначення, формалізм у здійсненні відповідної роботи, скептичне ставленні до її ефективності;

● суттєві розбіжності у підходах щодо принципу поетапності в забезпеченні професійного самовизначення учнівської молоді;

● невідповідність між декларативними твердженнями і практикою роботи всіх суб’єктів, що забезпечують процес професійного самовизначення учнівської молоді;

● іноді низька якість профорієнтаційної роботи методистів, практичних психологів, соціальних педагогів, шкільних лікарів, бібліотекарів;

● відсутність кабінетів, куточків профінформації;

● ненадання професійних консультацій школярам через відсутність осіб, що здійснюють профорієнтаційну роботу, чи неналежну кваліфікацію відповідних фахівців;

● сумбурність, стихійність або епізодичність заходів профорієнтаційного

спрямування;

● невиконання вимог “Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається”.

Перелічені проблеми спричинені, передусім, *недоліками організаційного характеру:*

● відсутність спеціалістів-профорієнтологів у штатах ЗНЗ та МНВК;

● недостатня профорієнтаційна підготовка педагогічних працівників;

● низький рівень відповідного матеріально-технічного та інформаційно-методичного забезпечення;

● нечіткість взаємодії різних учасників профорієнтаційного процесу (органів працевлаштування, народної освіти, охорони здоров’я та ін.);

● профорієнтація не є частиною навчально-виховного процесу;

● не застосовується індивідуальний, диференційований підхід до особистості;

● використовуються, переважно, словесні, декларативні методи, без надання можливості кожному спробувати себе в різних видах діяльності;

● низький рівень забезпечення інформацією про потреби суспільства в кадрах.

Недоліки *інформаційного характеру*: джерелом знань про професію та технологію здійснення вибору виступають ЗМІ, знайомі, родичі та інші.

При цьому відомості про зміст професій часто мають рекламно-маніпулятивне забарвлення, їх значимість спотворено, у результаті чого може сформуватись невиправдане уявлення про престижність одних та непрестижність інших професій.

Учні скаржаться на нестачу інформації про:

● сучасний характер взаємовідносин між працівниками та підприємцями різних форм власності;

● нормативно-правові основи трудової діяльності в умовах перехідного періоду та становлення ринкової економіки; зміст і характер трудового середовища в різних професійно-кваліфікаційних групах;

● відносини, цінності та загальні соціологічні фактори, що визначають характер трудових відносин у конкретному регіоні;

● порівняльні дані про доходи представників різних професійно-кваліфікаційних груп у різних економіко-географічних регіонах;

● професійну підготовку, необхідну для працевлаштування та наступної трудової кар'єри в окремих професіях;

● особистісні якості, рівень їх розвитку, потрібний для оволодіння конкретною професією;

● особливості організації навчально-виховного процесу в професійних навчальних закладах різних типів;

● можливості одержання фінансової підтримки для здобуття професійної підготовки.

У школі запроваджені лише окремі елементи попереднього діагностування, більше як складник профінформації (класні години, уроки БЖД) чи з метою профконсультації (у цьому випадку профдіагностика є частиною профконсультації).

Професійна консультація у школі здійснюється в тісному зв'язку з професійною психодіагностикою та професійним підбором (рекомендацією професії чи сфери діяльності, яка найбільше підходить учневі).

Цей вид профорієнтаційної діяльності проводиться практичним психологом школи, якщо такий є, чи із залученням фахівців центрів зайнятості працівниками навчального закладу.

Проблеми в застосуванні профдіагностики полягають у відсутності фахівців відповідної кваліфікації, небажанні практичних психологів вносити профорієнтацію у план роботи через надмірну завантаженість і невмінні застосовувати синергетичний підхід, в епізодичності діяльності (за запитом), поверхневості чи формалізмі інтерпретацій.

Отже, основними труднощами, характерними для забезпечення професійного самовизначення у школі, є:

● безсистемність у профорієнтаційній роботі системи освіти;

● слабке або недоступне програмно-методичне забезпечення;

● застарілі підходи до організації роботи;

● слабка матеріально-технічна база шкіл;

● недостатня зацікавленість адміністрації закладу, учителів і самих учнів;

● втрата інтересу та довіри до профорієнтаційних заходів з боку батьків та учнів;

● низький рівень знань психологів і педагогів з основ профорієнтаційної роботи у школі;

● відсутність закладів, які б готували спеціалістів-профорієнтологів для школи.

Такий стан справ, незважаючи на роботу ентузіастів і формальне виконання вимог щодо внесення профорієнтаційної тематики до планів виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів, свідчить про необхідність докорінних змін у системі забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді.

Педагогічні засоби забезпечення професійного самовизначення у процесі допрофільної підготовки та профільного навчання. "Педагогічні засоби" забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді – це інструментарій упровадження в освітньо-виховне середовище навчального закладу умов організованої предметно-перетворювальної діяльності учнівської молоді зі свідомого й обґрунтованого вибору профілю навчання або майбутньої професії завдяки змінам у змістовно-організаційних складниках навчально-виховного процесу.

Педагогічні засоби, які можуть застосовуватись на допрофільному етапі та під час профільного навчання для забезпечення організованої предметно-перетворювальної діяльності:

● профорієнтаційне наповнення змісту урочної та позаурочної діяльності учнів [70; 96];

● масові просвітницько-орієнтаційні заходи (вікторини, свята, дискусії,

конкурси, круглі столи, тематичні зустрічі, екскурсії: до навчальних закладів, на виробництво, до Державної служби зайнятості, віртуальні екскурсії тощо);

● індивідуальні та групові тематичні бесіди (обговорення проблеми професійного самовизначення особистості) [94; 95; 106];

● комплекси професіографічно-дослідницьких завдань; проектні роботи як форми професійних випробувань [80; 98];

● освітні проби (5–9 клас) та професійні проби (учні 10 класу і старші) [43];

● виховна робота класного керівника з використанням профорієнтаційних карт, "Щоденників вибору професії" тощо [75; 85];

● курси за вибором ("Людина і світ професій" для 8–9-х класів і "Побудова кар'єри" для 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів) [59–62; 99];

● профорієнтаційні тренінги та інші активні форми забезпечення професійного самовизначення;

● організація тьюторського супроводу [46].

Ефективною є організована педагогічна підтримка у вигляді комплексу профорієнтаційних заходів та стрижневого курсу, що змістово й організаційно структурує цей процес.

Зокрема, І. Ткачук на прикладі гуманітарного профілю демонструє, як процес профільного навчання стає засобом професійного самовизначення старшокласника: "Сутність і особливості проблеми підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах суспільно-гуманітарного напряму профільного навчання полягає у формуванні комунікативної компетенції особистості, яка ґрунтується на знаннях, уміннях пізнавального і творчого типу, соціальних навичках, світоглядних переконаннях тощо. Цей напрямок сприяє створенню умов для свідомої орієнтації учнів у сучасному суспільстві, формуванню відповідної активної соціальної позиції, підвищенню рівня культури діяльності, для сприяння активному включенню в життя суспільства, свідомому вибору та підготовці до майбутньої професійної

діяльності” [144].

У психолого-педагогічній практиці професійного орієнтування школярів активно застосовуються: ігрові технології Е. Пряжнікова, методичні розробки управління процесом профорієнтації Н. Чистякової, модифікований психодіагностичний інструментарій відбору в профільні класи Г. Резапкіної. Шляхом аналізу програм і методичних рекомендацій вищеперелічених авторів ми виявили відсутність масовості в активних профорієнтаційних іграх. Основною ж умовою свідомого і цілеспрямованого управління процесом професійного становлення є врахування закономірностей професійного самовизначення, визначення критеріїв та показників його сформованості, але система професійної орієнтації не відновлена, тим паче на нових, сучасних засадах. Так, педагог має змогу застосовувати методичні рекомендації на практиці, але, у зв'язку зі скороченням штату психологів у школі, проводити систематичну і планомірну профорієнтаційну роботу з учнями неможливо.

Блок психодіагностичних методик Г. Резапкіної для відбору учнів у профільні класи на основі вивчення схильностей, інтересів, особливостей мислення дає рекомендації щодо організації допрофільної підготовки школярів, пропонує механізм об'єктивного оцінювання рівня готовності учнів до продовження освіти з того чи іншого профілю навчання. Розроблені нею методичні матеріали завдяки прикладному характеру останніх охоче використовують психологи та педагогічні працівники. З іншого боку, в цих матеріалах не представлена система моніторингу ефективності допрофільної підготовки. Методичні розробки Г. Резапкіної в умовах сучасної школи і за відсутності психолога мають рекомендаційний характер і реалізовані в повному обсязі можуть бути хіба що на комерційній основі. Окрім того, після перекладу вони потребують стандартизації й адаптації в Україні.

Психологи, котрі цікавляться профорієнтаційними технологіями або мають відповідний запит від учасників навчально-виховного процесу, рекомендують учням попрацювати у тренінгу, уточнити свої професійні інтереси, з’ясувати, чи узгоджуються вимоги обраного напряму діяльності з їх

можливостями, у процесі планомірної роботи. Таким чином процес професійного самовизначення стане більш зрозумілим, певним, з'являться орієнтири у виборі траєкторії набуття професійної освіти.

Отже, нинішні програми не ефективні: по-перше, не виділяється додаткових годин на уроки професійного самовизначення учнів, по-друге, профільність у школі замінена поглибленим вивченням предметів, а не професій, і по-третє, психологи у ЗНЗ скорочені. На часі розроблення програми психолого-педагогічного забезпечення формування професійного самовизначення учнів основної школи у процесі допрофільної підготовки й загальної освіти.

Інноваційним у роботі стало здійснення психолого-педагогічного супроводу в межах курсів “Людина і світ”, “Побудова кар'єри”, інтеграція програми навчання з предмету “Технологія” та профорієнтаційної роботи з виявленням психологічних особливостей учнів, вибором ними навчального профілю та побудовою траєкторії подальшого навчання.

Метою програм є формування у підлітків основ професійного самовизначення і створення психолого-педагогічні умови для усвідомленого прийняття рішення щодо вибору профілю подальшого навчання та сфери професійної діяльності.

Завдання програми: виявити інтереси, схильності та здібності школярів, формувати в учнів практичний досвід у різних сферах пізнавальної та професійної діяльності, орієнтований на вибір профілю навчання у старшій школі; надати допомогу в набутті школярами уявлень про життєві, соціальні цінності, у тому числі пов'язані з професійним становленням; розвинути широкий спектр пізнавальних і професійних інтересів, ключових компетенцій, що забезпечують успішність у майбутній професійній діяльності; сформувати навички дослідження, самоаналізу та рефлексії якостей особистості; розвинути здатність приймати усвідомлене рішення про вибір подальшого напряму освіти, шляхи здобуття професії.

З метою ергономічності (чи за наявності в школі практичного психолога

або системи тьюторства) програмою передбачено проведення передусім групових форм роботи з учнями, котрі спираються на методологічні принципи доступності, усвідомленості, системності, врахування вікових особливостей та активізації самостійності учнів. Система профорієнтаційної роботи охоплює організацію активної пізнавальної діяльності. Найважливішим засобом і однією з групових форм організації пізнавальної діяльності є профконсультаційний урок. Окрім того, доцільним є проведення індивідуальних тематичних бесід чи профконсультації. Запровадження таких форм, як екскурсії на підприємства, зустрічі з представниками певних професій, круглі столи, допоможе краще сформувати образ майбутньої професії. Використання активних тренінгових форм професійного самовизначення дасть можливість активізувати учня до саморозкриття та саморозуміння. Активізуюча профорієнтація передбачає, що процес професійного самовизначення учнівської молоді має стати процесом смислотворення, а отже цікавим і особистісно значущим [94; 95].

Як засіб програмно-методичного забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в *процесі допрофільної* підготовки, що відповідає вимогам науковості, системності, віковим особливостям сприйняття та завданням розвитку школярів, може бути рекомендований програмно-методичний комплекс “Людина і світ професій”, схвалений Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (листи ІІТЗО №14.1/12-Г-948, №14.1/12-Г-949, №14.1/12-Г-950 від 23.06.2014).

Комплекс призначений для учнів 8–9-х класів, містить програми на 9, 17, 35, 70 годин та п’ять посібників “Робочий зошит”. Застосування цього програмно-методичного комплексу дає учням можливість набути знань про світ професій, напрями профільного навчання, власні індивідуальні особливості, а також передбачає виконання ними практичних, самостійних, дослідницьких і проектних робіт. Усе це створить сприятливі умови для свідомого й обґрунтованого вибору учнями основної школи профілю навчання з урахуванням власних інтересів, можливостей та потреб.

Системотвірною основою забезпечення професійного самовизначення старшокласників в процесі профільного навчання є курс профорієнтаційного спрямування “Побудова кар’єри” для учнів 10–11-х класів, що передбачає, зокрема, реалізацію сукупності педагогічних засобів.

Програмно-методичний комплекс формування професійного самовизначення в умовах профільного навчання “Побудова кар’єри” для учнів 10–11-х класів схвалено Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (листи ІІТЗО №14.1/12-Г-954, №14.1/12-Г-953, №14.1/12-Г-952, №14.1/12-Г-951 від 23.06.2014) і містить навчальні програми на 9, 17, 35, 70 годин, навчально-методичний посібник для педагогічних працівників до цієї програми, Робочий зошит “Побудова кар’єри” для учнів старших класів та навчально-методичний посібник до робочого зошиту для педагогічних працівників.

Означені вище програмно-методичні матеріали забезпечують розвивальний рух учня від уявлення до усвідомлення себе як майбутнього суб’єкта професійної діяльності; від позитивного ставлення до навчального профілю та пов’язаних із ним професій до емоційно-ціннісного ставлення до себе як суб’єкта професійної діяльності.

Очікуваний результат застосування розроблених комплексів: у підлітків підвищиться рівень поінформованості про світ професій, учні дізнаються про особливості різних професій, дослідять свої інтереси, схильності, що дозволить їм оцінити власні професійні можливості і побудувати траєкторію навчання, тобто обрати навчальний профіль у школі, професійному закладі, ознайомитися зі шляхами набуття професії, яка зацікавила.

Програми реалізують такі напрями педагогічного забезпечення професійного самовизначення учнів:

Цільовий – виявлення очікувань, перспектив, цілей.

Діагностичний – фіксація факту, сигналу проблемності, проектування умов діагностики передбачуваної проблеми, встановлення контакту з учнем, вербалізація постановки проблеми (програвання її з учнями), спільна оцінка

проблеми щодо її значущості для учнів.

Пошуковий – організація спільного пошуку причин виникнення проблеми, погляд на ситуацію збоку.

Прогностичний – проектування дій педагога й учня (розподіл функцій і відповідальності за вирішення проблеми).

Організаторський:

а) діє сам учень, з боку педагога – схвалення його дій, стимулювання, звернення уваги на успішність самостійних кроків, заохочення ініціативи;

б) діє сам педагог: координування дій фахівців, пряма невідкладна допомога учневі.

Рефлексивно-аналітичний – спільне з учнями обговорення успіхів і невдач попередніх етапів діяльності, констатація факту вирішення проблеми вибору профілю/професії або переформулювання завдання, визначення труднощів.

Упровадження розроблених програмно-методичних комплексів дало змогу покращити показники готовності учнівської молоді до професійного самовизначення (близько 70% досліджуваних після проходження курсів зазначають, що свою професію (профіль) вони обрали (чи оберуть) винятково самі, менше 1/5 – що зроблять це за порадою батьків, і ще 8% – за порадою друзів та інших. Також приблизно дві третини досліджуваних (68%) стверджують, що їх рішення мотивоване – вони прагнуть здобути саме цю професію і здатні обґрунтувати свій вибір, готові докласти зусиль для вдосконалення у разі неповної відповідності обраному профілю діяльності.

Повноцінне педагогічне забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді охоплює: сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених курсів, асоційованих з ними позакласних виховних заходів, соціальної практики і професійних проб у просторі освітнього округу, що ґрунтуються на принципах диференціації, індивідуалізації, комплексної діагностики професійних інтересів і соціальних цінностей школярів; програму підвищення професійної майстерності педагогів, класних керівників, інших суб’єктів профорієнтаційної

діяльності, побудовану на практико-орієнтованому підході; систему роботи з батьками та систему соціального партнерства (наприклад, у межах освітнього округу). При цьому стрижнева роль відводиться профорієнтаційним урокам на основі програмно-методичних комплексів, які передбачають системну, науково вивірену послідовність і змістовну наповненість занять, містять рекомендації щодо варіативності форм. Упровадження курсів за вибором профорієнтаційного спрямування значно підвищує ефективність педагогічного забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що незважаючи на актуальність питання професійного самовизначення для економічної, соціальної, особистісної сфер, процес формування готовності учнівської молоді до здійснення професійного вибору досі відбувається переважно стихійно.

Шляхом теоретичного аналізу нами уточнено поняття професійного самовизначення та розроблено модель забезпечення професійного самовизначення учнів в умовах освітнього округу, в якій виокремлено модуль педагогічного забезпечення.

Опрацювання результатів опитування школярів та педагогічних працівників дало змогу з’ясувати основні проблеми в забезпеченні профорієнтаційної роботи ЗНЗ та причини її низької ефективності на всіх рівнях.

Виявлено, що лише наявності розроблених курсів і програм чи ентузіазму вчителя недостатньо, щоб отримати бажаний результат – учня, здатного до пізнання і самопізнання, готового здійснювати осмислений вибір на основі узгодження знань про себе, вимог професії, ринку праці і можливостей саморозвитку.

Обґрунтовано, що для підвищення рівня забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді необхідно застосовувати системний технологічний підхід упродовж усього профорієнтаційного процесу: від постановки цілей до аналізу результатів діяльності.

Підтверджено, що упровадження програмно-методичних комплексів

“Людина і світ професій” для учнів 8–9 класів (схвалений Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (листи ІІТЗО №14.1/12-Г-948, №14.1/12-Г-949, №14.1/12-Г-950 від 23.06.2014)), “Побудова кар’єри” для учнів 10–11 класів (схвалено Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах (листи ІІТЗО №14.1/12-Г-954, №14.1/12-Г-953, №14.1/12-Г-952, №14.1/12-Г-951 від 23.06.2014)) частково вирішує проблеми забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді завдяки структурним компонентам, які вдосконалюють планування, змістове наповнення і реалізацію профорієнтаційної діяльності школи.

Застосування науково обґрунтованого підходу до забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді на допрофільному етапі та в процесі профільного навчання вирішило ряд проблем у цій сфері, які зумовили актуальність розгляду теми.

За умови дотримання вимог організації та проведення профорієнтаційних занять удосконалюється і переходить в зону найближчого розвитку здатність школяра до самовизначення через самопізнання, готовність здійснити актуальний вибір, зайняти активну життєву позицію. Підвищення ефективності процесу самовизначення у віддаленій перспективі надасть економічні вигоди – зменшення витрат на безробітних, зростання рівня благополуччя (задоволеності власним життям), зменшення кількості хвороб, обумовлених професійним вигоранням і невдоволеністю життям, соціальні вигоди – ефективне функціонування в соціумі, менша поширеність негативних явищ тощо.

Перспективи подальших досліджень. Наразі результати аналізу стану забезпечення професійного самовизначення у загальноосвітніх навчальних закладах свідчать про нагальну необхідність розроблення інноваційної системи профорієнтаційної роботи на всіх організаційних рівнях, укладання навчальних програм (тренінгів, ділових ігор тощо) з підготовки управлінців системи освіти та педпрацівників до провадження професійної підготовки учнів на різних вікових етапах (у процесі викладання навчальних дисциплін базового та

варіативного компонентів, курсів профорієнтаційного спрямування) з урахуванням особливостей освітнього округу.

Профіль навчання визначають, зважаючи на інтереси школярів та їх батьків, перспективи здобуття подальшої освіти і життєві плани учнівської молоді; кадрові, матеріально-технічні, інформаційні ресурси школи; соціокультурну і виробничу інфраструктуру району, регіону.

РОЗДІЛ 3
ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ І СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ЗІ СПРИЯННЯ ПРОФЕСІЙНОМУ САМОВИЗНАЧЕННЮ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ОКРУГУ

3.1. Забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді суб'єктами психологічної служби в умовах освітнього округу

Важливим напрямом діяльності працівників психологічної служби є забезпечення та психологічний супровід підготовки учнівської молоді до профільного і професійного самовизначення. Саме тому цьому питанню приділено значну увагу у нормативних документах МОН України, які регулюють діяльність психологічної служби системи освіти (зокрема, у листі Міністерства освіти і науки України від 08.07.13 № 1/9-479 "Про діяльність психологічної служби у 2013/2014 навчальному році", листі Міністерства освіти і науки України від 25.07.2014 № 1/9-374 "Про стан та особливості діяльності працівників психологічної служби системи освіти у 2014-2015 навчальному році", листі Міністерства освіти і науки України від 23.07.2015 № 1/9-347 "Про забезпечення фахівцями та пріоритетні напрями діяльності психологічної служби системи освіти у 2015-2016 навчальному році"). У нормативних матеріалах зазначено, що за сучасних умов є необхідним оновлення цілей і змісту профорієнтаційної роботи працівників психологічної служби, переорієнтування традиційних форм і методів її організації у напрямі формування рефлексивного, творчого ставлення молоді, яка навчається, до власної життєвої і професійної перспективи, створення дієвих умов (організаційних, інформаційних, методичних, психолого-педагогічних тощо) для допомоги їй в активному та свідомому професійному самовизначенні й просуванні до вершин професіоналізму в межах бажаного або ж уже обраного виду праці.

Теоретико-методологічна основа побудови змісту та педагогічних засобів забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді суб'єктами психологічної служби. У радянській і пострадянській психології та педагогіці накопичено багатий досвід дослідження проблеми професійного

самовизначення. Спільною особливістю минулих і нинішніх тенденцій у вивченні окресленого питання є підвищений інтерес науковців та практиків до особистісних аспектів професійного самовизначення. Методологічні основи психологічного підходу до проблеми самовизначення людини були закладені С. Рубінштейном. Згадана проблема розглядалася науковцем у контексті проблеми детермінації в межах сформульованого ним принципу – зовнішні причини діють, заломлюючись через внутрішні умови. За таких обставин самовизначення виступає як самодетермінація, на відміну від зовнішньої детермінації; тобто, у понятті самовизначення виражається активна природа "внутрішніх умов", вірність собі, а не одностороннє підпорядкування зовнішньому [130].

Аналіз теоретичних засад дослідження психологічного змісту професійного самовизначення особистості і його принципової відмінності від вибору професії здійснено Л. Божович [13]. У своїх роботах дослідниця, наслідуючи Л. Виготського, трактує життєве самовизначення підлітків та юнаків як складний процес пошуку особистістю свого життєвого шляху, "певного місця в суспільному виробничому світі, остаточне залучення себе в життя соціального цілого на основі визначення свого покликання і вибору своєї головної життєвої справи".

Перебіг життєвого самовизначення підлітків пов'язують з розвитком їх самопізнання як психічної активності, спрямованої ними на самих себе. У працях Л. Божович неодноразово підкреслюється суспільний характер процесу життєвого самовизначення особистості – вплив соціальної ситуації розвитку, а також виділення основної лінії життєвого самовизначення, яка корелює зі становленням молодої людини як суб'єкта суспільних відносин: самовизначення "характеризується усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується в новій, суспільно значимій позиції" [13].

Філософські та загальнопсихологічні ідеї розвитку особистості, її суб'єктності й активності в цьому процесі отримали своє продовження в роботах К. Абульханової-Славської. Учена акцентує увагу на активній

суб'єктній позиції як важливому чиннику досягнення життєвих і професійних цілей. Людина є суб'єктом, тобто творцем своїх життєвих і професійних звершень. Активність розглядається як властивий особистості спосіб організації життя, регуляції й саморегуляції в системі взаємовідносин внутрішнього і зовнішнього, тобто потреб, здібностей, відносин особистості й життя, з одного боку, та вимог до особистості суспільства й обставин – з іншого [1, с. 42]. Розкриваючи значення суб'єктивної оцінки успішності особистості – задоволеності життям, К. Абульханова-Славська визначає її як узагальнене відчуття її справжності, яке виникає в результаті зіставлення себе і реальних умов, обставин свого життя, з одного боку, і наявністю або відсутністю адекватного для людини способу самореалізації в цих умовах – з іншого. Тому задоволеність життям залежить від оптимального співвідношення внутрішнього і зовнішнього, тобто оцінки своїх можливостей та бажань в реальних умовах і ставлення до них Дослідниця визначає такі ознаки активної життєвої стратегії особистості:

- вибір способу організації життя, регуляції і саморегуляції;
- інтегрування потреб, здібностей, відносин особистості й життя, з одного боку, і вимог до особистості суспільства та обставин – з іншого;
- творчий пошук і створення адекватного для людини способу самореалізації.

До позиції К. Абульханової-Славської близька концепція професійного розвитку Л. Мітіної. Основою позиції вченої є ставлення до особистісного та професійного розвитку як до взаємодоповнювальних процесів, які почергово стають один для одного то засобом, то результатом розвитку у різні періоди життя [79].

Згідно із зазначеною концепцією, самовизначення розглядається як одна з трьох основних стадій самопроектування професійного розвитку особистості, таких як: самовизначення, самовираження і самореалізація. Професійний розвиток Л. Мітіна розуміє як зростання, становлення, інтеграцію і реалізацію у професійній праці професійно значущих особистісних якостей та здібностей,

професійних знань і умінь, але головне, як активне якісне перетворення людиною свого внутрішнього світу, що веде до принципово нового його устрою і способу життєдіяльності – творчої самореалізації в професії.

Провідним чинником при цьому виступає внутрішнє середовище особистості, її активність. Процес професійного розвитку таким чином стає процесом конструювання людиною своєї суб'єктності. Суб'єктність, у свою чергу, зумовлена високим рівнем розвитку інтегральних особистісних характеристик: спрямованості, компетентності, гнучкості.

Важливим, на нашу думку, також є положення Л. Мітіної про дві моделі професійної праці: моделі адаптивної поведінки і моделі професійного розвитку. За адаптивної поведінки (перша модель) у самосвідомості людини домінує тенденція до підпорядкування професійної діяльності зовнішнім обставинам у вигляді виконання запропонованих вимог, правил, норм, тобто йдеться про зовнішню детермінацію професійної діяльності. Цього разу фахівець упродовж свого професійного функціонування проходить три стадії: адаптації, становлення та стагнації.

У моделі професійного розвитку (друга модель) людина характеризується здатністю вийти за межі безперервного потоку повсякденної практики, побачити свою працю загалом і трансформувати її на предмет практичного перетворення. Цей прорив дає людині можливість стати господарем становища, повноправним автором, який конструює своє сьогодення і майбутнє. Людина отримує змогу внутрішньо приймати, усвідомлювати й оцінювати виклики та суперечності різних ситуацій професійної праці, самостійно і конструктивно вирішувати їх відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, розглядати труднощі як стимул подальшого розвитку, подолання власних меж.

Викладені теоретичні положення уможливили висновок про доцільність переходу технологій професійного самовизначення і професійної освіти від навчання, спрямованого переважно на знання – вміння – навички в їх класичному розумінні, до розвитку особистісних характеристик майбутнього професіонала, які все частіше виступають безпосередніми показниками

професійної зрілості людини, її професійного зростання. Запропонована Л. Мітіною технологія, що має на меті розвиток характеристик конкурентоспроможної особистості, передбачає перетворення мотиваційної, інтелектуальної, афективної й поведінкової структур особистості, у результаті чого зовнішня детермінація життєдіяльності змінюється на внутрішню [79].

Культурно-історичну сутність проблеми професійного самовизначення розглянуто у працях М. Пряжнікова, ним також визначено зміст поняття "активність і активізація особистості, що самовизначається". Підкреслюючи нерозривний зв'язок професійного самовизначення із самореалізацією людини в інших важливих сферах життя, науковець зазначає: "… сутністю професійного самовизначення є самостійне й усвідомлене знаходження смислів виконуваної роботи й усієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації" [116].

Узагальнюючи проведений дослідниками аналіз професійного становлення особистості, Е. Зеєр виділив такі основні моменти цього процесу:

1) професійне самовизначення – це вибіркове ставлення індивіда до світу професій загалом і до конкретної обраної професії зокрема;

2) ядром професійного самовизначення є усвідомлений вибір професії з урахуванням своїх особливостей і вимог професійної діяльності та соціально-економічних умов;

3) професійне самовизначення здійснюється впродовж всього професійного життя (особистість постійно рефлексує, переосмислює своє професійне буття і самоствердкується в професії);

4) актуалізація професійного самовизначення особистості ініціюється різними подіями, такими як закінчення загальноосвітньої школи, професійного навчального закладу, підвищення кваліфікації, зміна місця проживання, атестація, звільнення з роботи й ін.;

5) професійне самовизначення є важливою характеристикою соціально-психологічної зрілості особистості, її потреби в самореалізації й самоактуалізації [35].

Аналізуючи потенційні можливості самореалізації особистості, М. Пряжніков виділяє сім типів її самовизначення:

1) самовизначення в конкретній трудовій функції;

2) самовизначення на конкретному трудовому місці;

3) самовизначення на рівні конкретної спеціальності;

4) самовизначення в конкретній професії;

5) життєве самовизначення, до якого крім професійної діяльності належать навчання, дозвілля, вимушене безробіття тощо (по суті, йдеться про вибір людиною способу життя);

6) особистісне самовизначення, яке розглядається як вищий прояв життєвого самовизначення, коли людина стає господарем ситуації й усього свого життя. Особистість ніби підвищується і над професією, і над соціальними ролями та стереотипами. Можна сказати, що особистісне самовизначення – це знаходження самобутнього образу "Я", постійний розвиток цього образу й утвердження його серед оточуючих;

7) самовизначення особистості в культурі (як найвищий прояв особистісного самовизначення). Цього разу обов'язково спостерігається внутрішня активність, спрямована на "продовження себе в інших людях", що певним чином дозволяє говорити про соціальне безсмертя людини. Вищий тип самовизначення знаходить вияв у значному внеску особистості в розвиток культури; при цьому культуру розуміють у найширшому її значенні (виробництво, мистецтво, наука, релігія й ін.).

У кожному із представлених вище типів самовизначення автор умовно виділяє п'ять рівнів самореалізації людини (критерій виділення рівнів – внутрішнє прийняття людиною певної діяльності та ступінь творчого ставлення до неї):

1) агресивне неприйняття виконуваної діяльності (деструктивний рівень);

2) прагнення мирно уникнути певної діяльності;

3) виконання діяльності за зразком, шаблоном, згідно з інструкцією (пасивний рівень);

4) прагнення вдосконалити, виконати по-своєму окремі елементи роботи;

5) намагання збагатити, удосконалити виконувану діяльність загалом (творчий рівень) [116].

Автор психологічної концепції професіоналізму А. Маркова вирізняє такі ознаки, етапи будь-якого самовизначення:

● з'ясування людиною власних особливостей, рис, якостей, можливостей, здібностей;

● вибір людиною критеріїв, норм оцінювання себе, "планки" для себе, точки відліку, координат на основі системи ідеалів, цінностей (що треба для соціуму, чого від мене чекають, що із цих вимог соціуму я приймаю для себе);

● визначення вже наявних якостей, що відповідають необхідним нормам, прийняття або неприйняття себе (чи відповідаю я на сьогодні цим нормам, що я можу зробити зараз, яка нині моя особистість тощо);

● передбачення своїх майбутніх потенційних якостей, що узгоджуються з необхідними нормами, прийняття або неприйняття себе як відповідного нормам у ситуації завтрашнього дня (що я зможу зробити, наприклад, через рік, яким я можу стати завтра як особистість, як професіонал);

● побудова своїх цілей, завдань, планів (близьких, середньо віддалених, віддалених) для розвитку в себе потрібних якостей, для прийняття себе (чого я хочу і як я маю намір діяти);

● перегляд людиною застосованих критеріїв і оцінок, оскільки змінюються цінності, менталітети в суспільстві, а сама вона вибирає різні з них на різних етапах свого розвитку;

● пересамовизначення, у процесі якого людина заново приймає або не приймає себе. Непрямим свідченням тривалого процесу самовизначення (і пересамовизначення, зміни цінностей) є зовнішні зміни, які особистість здійснює у своєму житті – змінює професію, коло знайомих, спосіб життя, релігійні переконання й ін. [65].

Професійне самовизначення, за А. Марковою, це визначення людиною себе щодо вироблених у суспільстві (і прийнятих цією людиною) критеріїв

професіоналізму. Хтось вважає критерієм професіоналізму просто належність до професії або здобуту фахову освіти, відповідно, і себе оцінює з цих позицій. Інший обирає критерієм професіоналізму індивідуальний творчий внесок у свою професію, збагачення власної особистості засобами професії, тому й по-іншому, з цієї високої “планки” себе самовизначає та далі самореалізує. Динаміка професійного самовизначення складається зі зміни ставлення до себе та змін критеріїв цього ставлення [65].

Запропонований О. Мельником принцип активного професійного орієнтування учнів розширює розуміння сутності професійного самовизначення особистості, розкриває значущість і незавершеність прикінцевого етапу цього процесу – самовдосконалення, акцентуючи увагу на його нескінченності і домінуванні. В основі принципу активного професійного орієнтування лежить перехід від зовнішнього контролю й об’єктивно заданих норм, правил та приписів до особистісної і професійної самовимогливості [74].

Варто зазначити, що результати нових дослідження у галузі професійного самовизначення особистості й формування її як суб’єкта майбутньої професійної праці досить повільно запроваджуються у профорієнтаційну практику. Основними проблемами на шляху втілення в життя зазначених профорієнтаційних підходів, як стверджують М. Пряжніков і О. Пряжнікова, є:

● нерозуміння значної частини науковців і практиків необхідності зміщувати акценти в профорієнтаційній роботі з діагностики та інформування на виховний складник профорієнтації – спеціально організовані спільні зі школярами обговорення проблем самовизначення;

● неготовність багатьох фахівців розглядати професійне самовизначення в контексті життєвого та особистісного самовизначення;

● брак часу на практичну профорієнтацію, особливо на індивідуальну роботу з учнем під час навчання в освітній установі (проведення профорієнтаційної роботи на базі інших структур цю проблему вирішити не може, оскільки школа має набагато більше можливостей для повноцінної системної допомоги школяреві, що самовизначається);

● недостатня мотивація педагогів та шкільних психологів до профорієнтаційної роботи;

● інформаційно-методична непідготовленість і психологічна неготовність педагогів та психологів розглядати більш складні і реальні "простори" самовизначення (перспективи соціально-економічного розвитку суспільства; творчі і нетворчі варіанти професійного планування; можливі вектори розвитку самої людини залежно від її професійних і життєвих виборів тощо), ніж традиційний світ професій і варіанти подальшої професійної освіти [120].

У зв'язку з цим нам видається важливим охарактеризувати напрацювання дослідників і практиків шкільної профорієнтації минулих років, у яких наголошується на особистісному розвитку старшокласників, тобто виховній її частині.

Розглянемо виховну концепцію професійної орієнтації, розроблену О. Голомштоком [24], в якій дослідник наголошував на важливості процесів формування, виховання та розвитку. Саме поняття "вибір професії" вчений трактував як процес, а поняття "професійне самовизначення" визначав як процес підготовки особистості до свідомого вибору професії протягом тривалого часу шкільного навчання. Але концепція О. Голомштока містила і ряд недоліків, які були характерними для професійної орієнтації радянських часів. Критикуючи її, Б. Федоришин зазначив, що при такому підході існує загроза абсолютизації ролі соціальних факторів у розвитку професійних здібностей і недооцінки природних передумов розвитку здібностей, тобто "соціальний вплив на особистість ... необмежено зумовлює рівень розвитку необхідної для суспільства здібності особистості до певного виду професійної діяльності." [146]. Ще одним недоліком концепції О. Голомштока сучасні дослідники вважають те, що для теоретичного обґрунтування пропозицій щодо розроблення методів активізації школярів у професійному самовизначенні обирається тільки одна сторона процесу – педагогічний вплив на особистість молодої людини. Автор вважав, що саме у разі правильно організованого впливу забезпечується якісний результат (активна роль підлітків і молодих людей). У працях вченого,

по суті, не порушено питання про те, як учень проявляє свою справжню активність у тих чи інших профорієнтаційних заходах. Не досліджено форми реальної активності особистості в процесі професійного самовизначення і вибору професії. Ці недоліки є наслідком того, що розглядалася передусім педагогічна площина роботи і, зрозуміло, педагог, вихователь. Молода людина, її місце і роль відсутні. Не визначено також власне ставлення науковця до виховних профорієнтаційних впливів [73].

На розвиток активності молодої людини у професійному самовизначенні звертав увагу литовський дослідник Л. Йовайша. Учений підкреслював важливість формування її самопізнання: “самопізнання і знання професії – основа її правильного вибору”. Не розкриваючи процесу самопізнання в його психологічному аспекті, автор докладно зупиняється на формах організації профорієнтаційних заходів, які його формують. Дослідник наголошував на важливості позиції, яку займає сама молода людина у процесі прийняття рішення про своє професійне майбутнє, як суб’єкт вибору професії. З боку суспільства планується тільки дієва допомога йому, щоб стимулювати розвиток особистісної суб’єктності. Крім того, у роботах науковця висловлюється думка про значення професійного досвіду у виборі професії і необхідність самовиховання юнаків та дівчат для здійснення ними професійного самовизначення. У методичній частині праць стверджується, що одним із найважливіших компонентів системи профорієнтації є компонент “професійної активізації”, і дослідником розроблено педагогічний аспект цього питання. Професійну активізацію Л. Йовайши визначає як процес залучення підлітків та юнаків до професійно важливої діяльності і формування під час такої діяльності професійної спрямованості, а також збагачення професійного досвіду.

До застосування різних форм професійної активізації автор висуває низку вимог. По-перше, обов’язково слід зважати на інтереси та схильності юнаків і дівчат. По-друге, щоб участь у практичній роботі суттєво впливала на вибір професії, необхідне осмислене ставлення учнів до своєї праці, узагальнення і оцінка ними її результатів. По-третє, педагог повинен підтримувати активність

молодих людей в їх практичній діяльності [41].

Прихильником ідеї професійної активізації був також В. Сахаров. За висновками власних досліджень й аналізу даних інших наукових джерел він встановив, що у більшості юнаків та дівчат переважає пасивне, споглядальне ставлення до вирішення проблеми вибору професії. У зв'язку з цим основним завданням профорієнтації учений вважав перетворення її на "процес управління життєвим самовизначенням молодих людей". Розгляд у монографії змісту професійної активізації схожий на розуміння цього терміна у Л. Йовайши – це організація різних видів практичної діяльності, що моделює різноманітні форми професійної праці дорослих з метою "надання кожній молодій людині можливостей для проби сил, перевірки своїх нахилів та здібностей у практичній роботі" [41].

У своїх працях В. Сахаров визнає за вихованцем право на вияв власної активності у процесі виховання. Тому логічно й те, що він послідовно ставить проблему розвитку самостійності молодих людей, визначає її психолого-педагогічний зміст, пропонує методи формування цієї якості, наголошує на необхідності переходу процесу виховання до самовиховання, порушує питання про взаємозв'язок діагностики і самовиховання. Реалізуючи ставлення до молодої людини як до суб'єкта професійного самовизначення, В. Сахаров виділяє такий критерій ефективної профорієнтаційної роботи, як "знаходження кожною людиною особистого щастя у праці, свого визнання" [132].

Віддаючи належне вагомим внескам, зробленим дослідниками радянських часів у теорію й методику професійної орієнтації, все ж варто зазначити, що домінуючою складовою у профорієнтаційній роботі була ідеологічна; тобто передбачалася й виступала одночасно головною метою педагогічної діяльності необхідність забезпечення усвідомленого вибору школярами тієї професії, яка була потрібна в певному регіоні (місті, районі, селищі тощо).

Традиційно, у рамках цього положення, наголошує О. Мельник, і розроблялася теорія та вибудовувалася практика професійної орієнтації, метою якої виступала готовність особистості до професійного самовизначення, вміння

зіставляти вимоги професії й індивідуальні особливості, рівень знань, сформованих умінь та навичок [68]. При цьому в рамковій системі досягнення рівноваги людини і професії (“хочу”, “можу” та “потрібно”) за різних часів перевага віддавалася, насамперед, задоволенню потреби виробництва товарів і послуг (“потрібно”) у відповідних фахівцях.

Головним джерелом активності зростаючої особистості виступала суперечність між попитом на чітко визначені професії та прагненням людини досягнути певних результатів праці саме в них. Водночас рівень професійних досягнень визначався значущістю для особистості об’єктивних стандартів професії (“потрібно”), їх усвідомленням, прийняттям та оволодінням. Важливість інших, особистісних факторів взаємодії людини і професії (“хочу”, “можу”), зазвичай у цій рамковій системі применшувалася, або ж згадані особистісні конструкти не бралися до уваги в теорії і практиці підготовки особистості до життя та майбутньої праці [68].

Глобальні зміни у світі, що відбулися наприкінці XX, на початку XXI століття, зумовили визнання розвитку людини як головної мети, ключового показника й основного важеля сучасного прогресу. Магістральну лінію функціонування сучасного світового суспільства з його розвиненими громадянськими інститутами, стверджує І. Бех, визначають ідеї демократії і толерантності як тип міждержавних відносин. Сучасна філософія як основну свою категорію постулює цінність людини, що знаходить конкретизацію в аксіологічній теорії. Конструктивна аксіологія поширюється у педагогіку ідеями гуманізму, взаємодії як “співбуття”, співтворчості й спрямовує її до ціннісно-смислових основ життя людини, до її екзистенційної сутності. Вершинна гідність людини цього разу пов’язана з її устремлінням до віднайдення смислу життя у створенні творчого продукту чи звершенні загальнозначущої справи, чи в переживанні добра, істини і краси, природи і культури, чи в зустрічі з іншою унікальною людиною, із самою її унікальністю. Психологічна наука, без якої неможливий розвиток педагогіки, закладає такі принципи розуміння людини, які передбачають її розвиток: самотворення і самовизначення [8].

Тому закономірно, що останніми роками і на дослідження у галузі профорієнтації позитивно вплинули ідеї гуманістичної особистісно орієнтованої педагогіки, згідно з якою у вихованні особистість стає суб'єктом освітнього процесу, із притаманним їй прагненням до активного самозростання. Відповідно до головних положень цього підходу, теорія та практика сучасної профорієнтації ґрунтується на визнанні саморозвитку в різних видах діяльності і пріоритету особистості в її професійному самовизначенні. При цьому напрями активізації професійного самовизначення учня повинні лежати у площині створення відповідних педагогічних ситуацій, в яких актуалізуються основні механізми (самооцінка, самовдосконалення, самоактуалізація) особистісного саморозвитку людини.

Відродження системи професійної орієнтації, основаної на людиноцентристській філософії у незалежній державі, започатковано працями В. Зінченка, Є. Павлютенкова, В. Сидоренка, В. Синявського, М. Тименка, О. Федоришина, М. Янцура та інших.

У дослідженнях Б. Федоришина наведено таке психологічне трактування професійної інформації як структурного елементу профорієнтації. "Професійну інформацію можна визначити як психолого-педагогічну систему формування в особистості активної профорієнтаційної позиції, що відповідає суб'єктивним і об'єктивним умовам здійснення особистістю вільного і усвідомленого професійного самовизначення".

Вже із самого визначення профінформації випливає, що вона ніяк не ототожнюється із системою заходів щодо накопичення і поширення відомостей про професії або пропагування професій відповідно до потреб регіону. Профінформація, на думку дослідника, передбачає специфічну пізнавальну діяльність особистості (профінформаційну діяльність), у котрій особистість перетворює і формує себе як суб'єкта професійного самовизначення. Профінформація ґрунтується на відповідній педагогічній інтерпретації (педагогічній адаптації) інформаційного матеріалу про окремі професії, про особистість у проекції на професійну діяльність, про суб'єктивні й об'єктивні

умови професійного самовизначення й реалізації особистості у професійній діяльності. Разом із тим педагогічна підготовка профорієнтаційної роботи учнів передбачає створення необхідних умов для їх самодіяльності у пошуку й аналізі нової інформації різними засобами – і в самостійному профінформаційному дослідництві, і в аналізі своєї профпридатності через рефлексію власних станів у навчальному процесі – загальноосвітньому й трудовому.

У профінформаційній роботі учень оволодіває методикою аналізу світу професій і окремих видів професійної діяльності, а також самоаналізу й самооцінки своїх індивідуальних особливостей у їх проекції на психологічну структуру професії. Звичайно, при цьому мають братися до уваги й об'єктивні реалії (умови) професійного вибору – чи то безпосереднього вибору професії, чи то вибору профілю подальшого навчання. Педагогічна підготовка профінформаційного матеріалу та організація профінформаційної діяльності учня відповідають визначеним завданням профінформаційної роботи лише за дотримання певних умов. Йдеться про спрямування цієї роботи на задоволення і подальший розвиток пізнавальних потреб учня (у тому числі щодо активної пізнавальної діяльності), а також потреб у самопізнанні і самооцінці.

Такі умови виступають як принципи побудови і здійснення профінформаційної роботи особистості і з особистістю. Особистість же цього разу виступає суб'єктом профінформаційної діяльності – саме тієї діяльності, що сприяє формуванню позитивних ставлень особистості до різних видів професійної праці, інтересів до певних професій, виправданої мотивації вибору професії, активності у виборі реалістичних шляхів і засобів здійснення свого професійного самовизначення [146].

Організаційні засади діяльності психологічної служби системи освіти

Відповідно до нормативних документів, які стосуються діяльності психологічної служби системи освіти України, психологічна служба – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що входять до єдиної субординативної системи (як частини більш загальної системи), основу якої

становлять фахівці у галузі практичної (прикладної) психології.

Головною метою діяльності психологічної служби системи освіти є забезпечення і підвищення ефективності навчально-виховного процесу шляхом його індивідуалізації та, одночасно, захист психічного здоров'я і соціального благополуччя всіх його учасників на основі застосування методів і технологій практичної психології та соціальної педагогіки.

Діяльність служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами, соціальними педагогами, консультантами психолого-медико-педагогічних консультацій, методистами, які мають вищу спеціальну освіту.

Завдання діяльності психологічної служби системи освіти України полягають у:

● підвищенні ефективності навчально-виховного процесу через залучення новітніх досягнень психологічної науки;

● захисті психічного здоров'я та особистісного суверенітету всіх учасників навчально-виховного процесу;

● сприянні повноцінному особистісному й інтелектуальному розвиткові дітей на кожному віковому етапі;

● створенні психологічних і соціально-педагогічних умов для формування у вихованців мотивації до самовиховання і саморозвитку;

● забезпеченні індивідуального підходу до кожної дитини на основі її психолого-педагогічного вивчення;

● профілактиці і корекції відхилень в інтелектуальному й особистісному розвиткові учнів, студентів, вихованців.

Основними видами діяльності психологічної служби системи освіти є:

● діагностика – психологічне обстеження учнів і студентів, їх груп та колективів, моніторинг змісту й умов індивідуального розвитку учнівської та студентської молоді, визначення причин та особистісних проблем, що ускладнюють їх розвиток та навчання;

● корекція – проведення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвиткові і

поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи;

● реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги дітям, підліткам, молоді, які перебувають у кризовій або складній життєвій ситуації, з метою адаптації та повернення до звичайних умов навчання і життєдіяльності;

● профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвиткові та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі тощо;

● прогностика – розроблення, апробація і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах та життєвих ситуаціях, визначення тенденцій розвитку груп, міжгрупових взаємин та освітньої ситуації у регіоні;

● проектування – визначення змісту, напрямів та психолого-педагогічних методів стимулювання індивідуального розвитку учнів і студентів, їх груп та колективів, складання на цій основі життєвих планів, проектів розвитку колективу і групи.

Психологічна служба закладу освіти, до якої зазвичай входять практичні психологи і соціальні педагоги, підпорядкована керівнику районної (міської) психологічної служби [87].

У листопаді 2014 року було проведено опитування директорів обласних центрів практичної психології і соціальної роботи з приводу організації профорієнтаційної роботи в освітніх закладах області. Надаємо узагальнені рекомендації і побажання директорів центрів щодо вдосконалення профорієнтаційної роботи в обласних закладах освіти.

1. Удосконалити нормативну базу, яка б:

● забезпечувала профорієнтаційну роботу працівників психологічної служби;

● дала змогу працівникам психологічної служби розподілити час між профорієнтаційною роботою та іншими обов’язковими напрямами

психологічного забезпечення навчально-виховного процесу у ЗНЗ, і запобігала перевантаженню працівників служби;

- чітко розмежувала обов'язки практичного психолога та соціального педагога щодо профорієнтаційної діяльності в школі.

2. Активізувати впровадження програмно-методичних комплексів забезпечення професійного самовизначення учнів основної і старшої школи в умовах допрофільної підготовки і профільного навчання. Зокрема, було наголошено на таких труднощах:

- у школах не виділяються години варіативної складової навчального плану для навчальної діяльності за програмами факультативів, спецкурсів профорієнтаційної тематики (адміністрація закладів при розподілі факультативних курсів віддає перевагу іншим спецкурсам, а профорієнтаційний вважає недоцільним);
- неможливість системного викладання психологами курсів, факультативів профорієнтаційного спрямування (на один навчальний рік відведено години для викладання курсу, на інший навчальний рік – скорочено варіативну складову навчальних планів і години не передбачені).

3. Забезпечити координацію зусиль освітянських, управлінських структур, методичних служб, центрів зайнятості, ВНЗ, професійних навчальних закладів і психологічних служб у забезпеченні профорієнтаційної роботи в навчальних закладах.

Розробити чіткий алгоритм взаємодії спеціалістів психологічної служби з педагогами, працівниками районного центру зайнятості для сприяння професійному самовизначенню учнів.

4. Удосконалити діагностичний матеріал, який використовують психологи для виявлення професійних нахилів учнівської молоді; укласти опитувальники, які дозволяють визначити схильність до професій, актуальних на сучасному ринку праці. Вирішити проблему недостатності забезпечення практичних психологів комп'ютерними ліцензованими діагностичними програмами з

профорієнтації; оптимізувати діагностичний етап роботи психолога та етап створення індивідуальних професіограм учнів-старшокласників.

5. Запроваджувати в діяльність працівників психологічної служби сучасні профорієнтаційні технології, які б посилювали виховну складову профорієнтації – спеціально організовані спільні зі школярами обговорення проблем самовизначення.

6. Розробити і впровадити у практику школи інноваційні технології для профорієнтаційної роботи з обдарованою молоддю.

7. Розробити і впровадити у профорієнтаційну практику ЗНЗ сучасні методи роботи з батьками учнів старших класів.

Завдання, які мають вирішувати працівники психологічної служби у профорієнтаційній роботі з учнями дев'ятих класів:

- надання допомоги в ухваленні рішення про вибір напряму подальшого навчання та підвищення готовності до професійного самовизначення;
- визначення і формування освітнього запиту учня;
- виявлення індивідуальних проблем, пов'язаних із професійним та профільним самовизначенням;
- навчання способів прийняття рішень про вибір індивідуального маршруту освітньої діяльності;
- надання допомоги в аналізі ймовірних обмежень свободи вибору профілю навчання;
- сприяння у визначенні необхідних "профільних проб";
- оцінювання готовності учня до ухвалення рішення про вибір профілю навчання у старшій школі;
- організація разом з учням рефлексії його освітньої діяльності та процесу самовизначення;
- надання інформації та рекомендацій про напрями і способи здобуття освіти.

Завдання, які мають вирішувати працівники психологічної служби у профорієнтаційній роботі з учнями старших класів:

● надання допомоги у вирішенні проблем особистісного, профільного і професійного самовизначення;

● інформування учнів щодо розроблення і подальшого коригування індивідуального освітнього плану;

● надання допомоги в розробленні індивідуального освітнього плану;

● забезпечення підтримки учнів під час навчання у разі виникнення індивідуальних труднощів і проблем;

● організація разом з учнем рефлексії його самоосвітньої діяльності та професійного самовизначення, за використання можливостей навчально-виховного процесу;

● надання допомоги в аналізі результатів прийнятих старшокласником рішень і рекомендацій стосовно внесення коректив у навчальні плани освітньої діяльності;

● інформування про можливі варіанти продовження освіти після школи;

● навчання методів планування власної професійної кар'єри та досягнення соціального успіху;

● допомога в виборі напряму продовження освіти після школи.

Для працівників психологічної служби нами були відібрані такі педагогічні засоби забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді:

1) курси профорієнтаційного спрямування;

2) профорієнтаційні тренінги;

3) професійне консультування;

4) проектні роботи;

5) профільні і професійні проби;

6) робота з "портфоліо", або "щоденником вибору професії";

7) комплекс професіографічно-дослідницьких завдань.

Як приклад можливого розподілу функцій між суб'єктами освітнього середовища в процесі супроводу професійного самовизначення учнівської молоді наведемо таблицю (табл. 5), запропоновану О. Сироватко [138].

Таблиця 5

Розподіл функцій між суб'єктами освітнього середовища в процесі супроводу професійного самовизначення учнівської молоді

СУПРОВІД		
Педагогічний	Психологічний	Гуманітарно-соціальний
Культивування схильностей і задатків	Діагностика	Післяшкільні плани
Ключові компетенції	Вікові кризи	Використання й доповнення потенціалу родини
Індивідуальні освітні траєкторії	Образ "Я"	Життєві плани й спрямування
Інформаційне забезпечення індивідуальних освітніх траєкторій	Корекція самооцінки	Ціннісні орієнтації
Технологічні й професійні проби	Ділові й вольові риси особистості	Прийнятний бізнес дітей і підлітків
Індивідуалізація педагогічних технологій	Психологічне консультування	Гранти, стипендії
Індивідуальні освітні запити	Інтимно-особистісні стосунки	Правове консультування
Творчі конкурси, олімпіади	Психологічний комфорт	Трудові об'єднання школярів
Світогляд	Самоідентифікація	Дозвілля, відпочинок
Коло читання	Емпатія	Прийом до ВНЗ
Допитливість	Комунікабельність	Волонтерство
Розширення креативного поля	Толерантність	Здоровий спосіб життя
Патріотизм	Конфліктні ситуації	Міжнаціональні стосунки
Відкритий розум	Стресостійкість психіки	Громадянська позиція, соціальна активність

Наведемо приклад плану роботи творчої групи практичних психологів щодо виявлення напрямів удосконалення профорієнтаційної роботи психолога з учнями старших класів. Така робота здійснювалась під нашим керівництвом на базі методичного центру практичної психології і соціальної роботи Управління освіти РДА в Оболонському р-ні м. Києва (табл. 6).

Таблиця 6

План роботи творчої групи практичних психологів щодо виявлення напрямів удосконалення профорієнтаційної роботи психолога з учнями старших класів

№ з/п	Зміст	Термін виконання
1	Створення і планування роботи творчої ініціативної групи щодо виявлення напрямів удосконалення профорієнтаційної роботи психолога з учнями старших класів	Вересень
2	Практичний семінар: Зміст, форми і методи профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	Жовтень
3	Консультації для практичних психологів з питань проведення психологічної діагностики сформованості готовності учнів старшої школи до професійного самовизначення	Жовтень
4	Проведення першого етапу психологічної діагностики сформованості спрямованості старшокласників на майбутній професійний успіх	Жовтень-листопад
5	Практичний семінар: обговорення результатів першого етапу психологічної діагностики. Підготовка до другого етапу діагностики	Грудень
6	Консультації для практичних психологів	Грудень
7	Проведення другого етапу психологічної діагностики рівня сформованості спрямованості старшокласників на майбутній професійний успіх	Грудень - січень
8	Практичний семінар: обговорення результатів психологічної діагностики. Визначення напрямів удосконалення профорієнтаційної роботи психолога з учнями старших класів (на основі результатів психологічної діагностики)	Лютий
9	Створення банку розробок групових профорієнтаційних консультацій, тренінгів та корекційно-розвивальних занять з питань формування спрямованості старшокласників на майбутній професійний успіх	Лютий
10	Проведення індивідуальних та групових профорієнтаційних консультацій старшокласників, тренінгів та корекційно-розвивальних занять з питань формування спрямованості старшокласників на майбутній професійний успіх	Березень-квітень
11	Практичний семінар: підбиття підсумків експериментально-дослідної роботи	Травень

Зосередимось саме на педагогічних засобах забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді і докладніше розглянемо ті, що запропоновані нами.

Моя майбутня професія: правила вибору [курс за вибором для учнів 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (52 год.)] // В. Г. Панок, О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук.

Курс за вибором "Моя майбутня професія: правила вибору" є невід'ємною частиною підготовки учнів 9-х класів до профільного самовизначення, зміст якої може стати системоутворювальною основою для узагальнення учнем здобутих знань про світ професій та напрями профільного навчання в старшій школі. Реалізується програма курсу за рахунок годин варіативної складової навчальних планів загальноосвітньої школи.

Запропонований курс за вибором створено з метою розширення спектру застосування профорієнтаційних програм "Людина і світ професій" (9, 17, 35, 70 год.) для учнів 8–9-х класів, які мають гриф Міністерства освіти і науки України та впроваджуються у загальноосвітніх навчальних закладах з 2009 року.

Програма курсу увійшла у навчально-методичний посібник "Збірник програм з викладання факультативних курсів, курсів за вибором та спецкурсів для застосування в роботі працівників психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів", який отримав гриф Міністерства освіти і науки України.

У листах Міністерства освіти і науки України, які містять інструктивно-методичні рекомендації щодо діяльності психологічної служби у 2013/14, 2014/15, 2015/16 н. р., зазначено, що навчальна програма курсу "Моя майбутня професія: правила вибору" для учнів 9-х класів є провідним складником забезпечення їх підготовки до профільного самовизначення.

Головною метою курсу "Моя майбутня професія: правила вибору" є підготовка учнів 9-х класів до вибору профілю навчання у старшій школі, яка реалізується в процесі вирішення комплексу навчальних і виховних завдань:

- виховання в учнів ставлення до себе як суб'єктів майбутнього

профільного навчання, усвідомлення своєї індивідуальної неповторності, відповідальності та впевненості в досягненні майбутнього професійного успіху;

● активізація процесів самопізнання, самооцінки та актуалізація потреби у самовдосконаленні;

● формування системи знань учнів про зміст та структуру світу професій, умінь самостійно аналізувати вимоги соціального середовища до фахівців на ринку праці та специфіку профільного навчання як першого кроку до оволодіння обраною професією;

● ознайомлення учнів зі способами і прийомами прийняття обґрунтованих рішень щодо вибору майбутнього профілю навчання, забезпечення їх практичним досвідом пошуку необхідної інформації для розроблення або вдосконалення індивідуальної освітньої траєкторії.

Програма складається з пояснювальної записки, трьох розділів та додатків.

Зміст програми побудований блоковим (модульним) способом. Головними компонентами навчального матеріалу, який охоплює знання, уміння і навички з основ вибору учнями 9-х класів профілю навчання у старшій школі та прелімінарного професійного самовизначення, є три модулі:

● "Світ професій", що поєднує в собі знання про види професійної праці людини та напрями профільного навчання у старшій школі;

● "Образ "Я", який містить знання про індивідуальні особливості учня, його можливості і домагання, напрями самовдосконалення до рівня вимог бажаного профілю навчання у старшій школі;

● "Технологія вибору профілю навчання", що охоплює знання правил вибору учнем майбутнього профілю навчання, його вміння складати та коригувати індивідуальну освітню траєкторію, аналізувати суперечності й уникати усталених помилок.

Головними вимогами до організації занять з курсу "Моя майбутня професія: правила вибору", є:

● забезпечення диференційованого підходу до учнів з урахуванням їх індивідуально-психологічних особливостей, навчальних і особистих досягнень,

фізичного розвитку, стану здоров'я та статі;

● формування в учнів уміння самостійно знаходити та аналізувати професіографічну інформацію;

● розвиток початкових навичок прийняття обґрунтованого рішення щодо побудови індивідуальної професійної траєкторії та власної відповідальності за її реалізацію;

● використання інноваційних методів активізації профорієнтаційної діяльності учнів;

● здійснення міжпредметних зв'язків із навчальними предметами інваріантної та варіативної частини базового навчального плану;

● залучення батьків учнів до наповнення та проведення профорієнтаційних уроків.

Результатом реалізації змісту курсу “Моя майбутня професія: правила вибору” є готовність учнів 9-хкласів до вибору профілю навчання у старшій школі та професії загалом. Змістовно рух до такого результату є узгодженням учнем знань про світ і вимоги професій (образ “Я” у світі професій) зі сформованими та усвідомленими ним у процесі розвитку можливостями та потребами (образ “Я”). Проміжною ланкою між вимогами профільного навчання й можливостями учня є його самодіяльність (власні емоційно-вольові зусилля вихованця) у напрямі зрівноваження об'єктивних вимог професійного простору (об'єктивно задана потреба обрати профіль навчання у 10–11-х класах) та суб'єктивних факторів (майбутні професійні домагання) оволодіння в майбутньому бажаною професією. Результатом такого процесу є вибір профілю майбутнього навчання у старшій школі як першого кроку до оволодіння обраною професією.

Обов'язковою умовою реалізації змісту курсу “Моя майбутня професія: правила вибору” є активізація профорієнтаційної діяльності учня, формування в нього прагнення до саморозвитку, самоорганізації, самовдосконалення.

Важливим чинником здійснення навчально-виховного процесу є дотримання принципів організації профорієнтаційної діяльності суб'єкта

допрофільного навчання, зокрема: науковості, полікультурності, інтегрованості, єдності навчання і виховання, наочності, доступності, системності й послідовності.

Домінуючою формою організації навчально-виховного процесу з основ вибору учнями 9-х класів профілю навчання у загальноосвітньому навчальному закладі є урок. Також можуть використовуватися лекції, конференції, тематичні зустрічі, усні журнали, читацькі диспути, творчі конкурси, екскурсії тощо.

У процесі реалізації змісту курсу "Моя майбутня професія: правила вибору" застосовують різноманітні форми профорієнтаційної роботи (як загальні, так і специфічні).

Серед методів організації та провадження предметно-перетворювальної діяльності учнів можна виокремити: словесні (розповідь, лекція, бесіда), наочні (ілюстрація, демонстрування навчальних відео- та аудіоматеріалів, у тому числі з мережі Інтернет, інтерактивні засоби навчання) та практичні (вправи, практичні роботи, творчі роботи, пізнавальні ігри, навчальні дискусії, диспути, аналіз проблемних ситуацій, профільні випробування).

Обов'язковою умовою реалізації змісту курсу "Моя майбутня професія: правила вибору" є проведення практичних робіт, які внесені до програми. Можна застосовувати різноманітні форми контролю навчальних досягнень учнів: усні, письмові, самоконтроль.

Оцінювання рівня готовності учня до вибору профілю навчання в старшій школі та прелімінарного вибору професії здійснюється відповідно до критеріїв, поданих у додатку 1.

На реалізацію змісту програми відводиться у 9 класі 1,5 год. на тиждень (52 год. на рік), тобто 17 год. у першому семестрі і 35 год. у другому. За бажанням можна це співвідношення змінити. Також курс можна застосовувати для учнів 8–9-х класів, за умови розподілу навчальних годин програми на дві частини: для учнів 8-х класів зміст курсу становить перша частина програми (17 год. на рік), а для учнів 9-х класів друга частина (35 год. на рік).

Так само можуть відбуватися зміни в погодинному розподілі вивчення

окремих тем. Відповідний розподіл годин може бути уточнено навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, типу закладу та індивідуальних освітніх потреб учнів в межах 10% від загальної кількості виділених годин.

Головними документами щодо планування навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі з курсу “Моя майбутня професія: правила вибору” є:

- навчальна програма;
- навчальний план загальноосвітнього навчального закладу;
- графік розподілу навчального матеріалу;
- робочий план реалізації навчальної програми на рік або ж півріччя;
- план-конспект уроку або системи уроків.

Співробітниками лабораторії трудового виховання та професійної орієнтації Інституту проблем виховання розроблено також програму “Моя майбутня професія: шлях до успіху” [курс за вибором для учнів 10 (11)-х класів загальноосвітніх навчальних закладів (52 год.)] // В. Г. Панок, О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук.

Програма курсу теж увійшла у навчально-методичний посібник “Збірник програм з викладання факультативних курсів, курсів за вибором та спецкурсів для застосування в роботі працівників психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів”, який отримав гриф Міністерства освіти і науки України.

У листах Міністерства освіти і науки України, які містять інструктивно-методичні рекомендації щодо діяльності психологічної служби у 2013/14, 2014/15, 2015/16 н. р. зазначено, що навчальна програма курсу “Моя майбутня професія: шлях до успіху” для учнів 10 (11)-х класів є провідною складовою забезпечення підготовки старшокласників до професійного самовизначення у загальноосвітніх навчальних закладах.

Головна мета курсу “Моя майбутня професія: шлях до успіху” – підготовка учнів випускних класів до професійного самовизначення в умовах ринку праці.

Результатом реалізації змісту курсу “Моя майбутня професія: шлях до

успіху” є готовність учнів випускних класів до професійного самовизначення. Змістовно рух до такого результату є узгодженням учнем знань про світ професій і їх вимоги до людини (Образ “Я – у світі професій”) зі сформованими та усвідомленими ним в процесі розвитку можливостями та потребами (образ “Я”). Проміжною ланкою між вимогами обраної професії і можливостями учня є його самодіяльність (власні емоційно-вольові зусилля вихованця) у напрямі зрівноваження об’єктивних вимог майбутнього професійного середовища (об’єктивно задана потреба обрати майбутню професію у випускному класі) та суб’єктивних факторів (майбутні професійні домагання) оволодіння в майбутньому бажаною професією.

Головними компонентами навчального матеріалу, який охоплює знання, вміння і навички з основ побудови кар’єри учнями 10 (11)-х класів є три модулі: світ професій, що поєднує у собі знання про види професійної діяльності та їх вимоги до людини; образ “Я”, який поєднує у собі знання про індивідуально-психологічні особливості учня, його можливості і домагання, напрями самовдосконалення до рівня вимог обраної професії; технологія побудови кар’єри, яка поєднує у собі знання правил вибору учнем майбутньої професії, його уміння складати та корегувати індивідуальну освітню траєкторію.

Важливою умовою здійснення навчально-виховного процесу з основ вибору учнями 10 (11)-х класів майбутньої професії є дотримання принципів організації профорієнтаційної діяльності суб’єкта профільного й професійного навчання. Найвагомішими серед них є принципи: науковості, полікультурності, інтегрованості, єдності навчання і виховання, наочності, доступності, системності і послідовності.

У процесі реалізації змісту курсу “Моя майбутня професія: шлях до успіху” педагог використовує різноманітні форми педагогічної роботи, відбір яких залежить від складу і кількості осіб, місця проведення, тривалості заходу. Згідно з цими характеристиками можуть застосовуватися різноманітні форми профорієнтаційної роботи. До загальних форм належать: індивідуальні, групові, колективні, класні і позакласні, шкільні і позашкільні. Специфічні форми

профорієнтаційної роботи поділяються: за тривалістю (разові, короткострокові, середньотривалі, довготривалі), за напрямом допомоги (учні, батьки), за характером допомоги (інформаційні, діагностичні, формувальні, корегувальні).

Домінуючою формою організації навчально-виховного процесу з основ побудови учнями 10 (11) класів майбутньої програми кар'єрного самозростання є урок. Профорієнтаційний урок – це форма організації діяльності педагога та учнів в умовах, які лімітовані визначеними заздалегідь часовими і просторовими параметрами. Крім профорієнтаційного уроку можуть використовуватися також лекції, конференції, тематичні зустрічі, усні журнали, читацькі диспути, творчі конкурси, вікторини, ігри, екскурсії тощо.

Головними вимогами до організації заняття з основ побудови учнями 10 (11)-х класів кар'єри є: забезпечення диференційованого підходу до учнів з урахуванням їх індивідуально-психологічних особливостей, навчальних і особистісних досягнень, фізичного розвитку, стану здоров'я та статі; формування в учнів уміння самостійно знаходити та аналізувати необхідну професіографічну інформацію, навичок прийняття обґрунтованого рішення у галузі праці та власної відповідальності за нього; розвиток початкових навичок прийняття обґрунтованого рішення щодо побудови кар'єри та власної відповідальності за її реалізацію; використання інноваційних методів активізації профорієнтаційної діяльності учнів; здійснення міжпредметних зв'язків з навчальними предметами інваріантної та варіативної складових базового навчального плану; залучення батьків учнів до наповнення та проведення профорієнтаційних уроків.

Обов'язковою умовою реалізації змісту курсу "Моя майбутня професія: шлях до успіху" є проведення практичних робіт, які внесені до програми для ґрунтовного вивчення блоку питань, пов'язаних з розумінням загальних понять про деякі психічні процеси та індивідуальні особливості старшокласника. Учні, досліджуючи свої якості під час виконання практичних робіт, виробляють уміння аналізувати професії та зосереджуватися на самоаналізі. Така діяльність учнів спрямована на формування у них адекватної самооцінки та потреби у

самовдосконаленні до рівня вимог обраної професії.

Головні критерії комплексного оцінювання навчальних досягнень учнів подано у додатку. Специфікою оцінювання за 12-бальною системою є те, що за нормативним показником визначають рівень навчальних та особистісних досягнень старшокласника, а згодом, за результатами виконання практичних робіт та професійних проб, рівень його готовності до побудови та реалізації кар'єри.

Втілюється програма курсу за рахунок годин варіативної складової навчальних планів загальноосвітньої школи.

Програма передбачає реалізацію змісту в обсязі 1,5 год. на тиждень (52 год. на рік), тобто 17 год. у першому семестрі і 35 год. у другому. За бажанням можна це співвідношення змінити. Також курс можна застосовувати для учнів 10–11-х класів, за умови розподілу навчальних годин програми на дві частини: для учнів 10-х класів зміст курсу становить перша частина програми (35 год. на рік), а для учнів 11-х класів друга частина (17 год. на рік).

Змістове наповнення модулів курсу "Моя майбутня професія: шлях до успіху" та зміни у погодинному розподілі вивчення окремих тем можуть бути уточнені навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, типу закладу та індивідуальних освітніх потреб учня у межах 20% від загальної кількості виділених годин. Такі зміни рекомендовано проводити під час вивчення модулю "Світ професій" залежно від профілю навчання.

Основою для організації проектних робіт може стати додатковий модуль до курсу "Моя майбутня професія: шлях до успіху" "Професійний успіх: проект діяльності" на 9 годин.

Одним з основних завдань модулю є допомогти старшокласникам перейти від пізнавальної профорієнтаційної діяльності до проектування свого професійного шляху і початку його самостійної реалізації. Для досягнення цієї мети учні мають з'ясувати: структуру, сферу і вид економічної діяльності (відкриття власної справи, робота в державній установі, робота за наймом у приватній організації, творча діяльність), яка в цей момент цікавить їх

найбільше; що таке проектування у своїх опорних моментах; оволодіти засобами для проектувальної діяльності; засобами для побудови та реалізації власного проекту досягнення професійного успіху.

Отже, по-перше, особливістю профорієнтаційного курсу “Професійний успіх: проект діяльності” є використання методу проектів. У роботі над своїми проектами учні використовують знання, здобуті як на уроках, під час засвоєння профорієнтаційного курсу “Моя майбутня професія: шлях до успіху”, так і самостійно. За програмою модулю учні виконують послідовно два проекти. Створюючи перший проект, учень отримує загальні відомості про проектну діяльність, про особливості освітніх проектів, виконує всі етапи роботи над проектом, набуває відповідного досвіду. Другий проект, “Проект досягнення професійного успіху”, в межах курсу учень закінчує на підготовчій фазі, всі наступні фази проекту молода людина виконує вже самостійно, після закінчення школи.

По-друге, специфікою розробленого курсу є також те, що реалізація методу проектів передбачає і суттєву зміну позиції як учня, так і викладача. Старшокласник тепер виступає не об’єктом, а повноправним суб’єктом процесу навчання, оскільки для розроблення власного освітнього проекту недостатньо дій за поданим алгоритмом, необхідно проявляти ініціативу в пошуку, освоєнні і застосуванні нових знань. Викладач же позицію носія готових знань має змінити на позицію організатора проектної діяльності, консультанта, наставника. Під час організації та виконання проекту викладач допомагає учневі у пошуку джерел інформації, а також сам є таким джерелом. До обов’язків викладача входить і координація процесу роботи учнів над проектом: він підтримує і заохочує їх до активності, допомагає у плануванні роботи й структуруванні часу, визначає для них напрями рефлексії їх проектної діяльності.

Перший розділ “Сучасний ринок праці і види економічної діяльності” складається зі “Вступу” та таких підрозділів: “Види економічної діяльності”, “Особистість і вид економічної діяльності”. Загальний обсяг цього розділу

склав три навчальних години.

Перша тема першого розділу – “Сучасний ринок праці і види економічної діяльності”. Під час вивчення цієї теми розглядались такі питання: види економічної діяльності (підприємницька діяльність, робота в державній установі, робота за наймом у приватній організації, творча діяльність); спільне та відмінності; критерії для їх розрізнення (власність на засоби виробництва, фінансові ризики, ступінь прибутковості); загальні вимоги до якостей особистості, важливих для різних видів економічної діяльності; здібності особистості до підприємницької діяльності, роботи в державній установі, роботи у приватній організації, творчої діяльності; специфіка предмету й умов праці різних видів професій.

На основі теоретичних відомостей учні під час уроку мають самостійно визначити спільні риси та відмінності між різними видами економічної діяльності, специфіку їх предмету й умов праці.

Завершувалося вивчення цих тем самостійним виконанням у робочих зошитах творчих завдань на такі теми: “Життєві приклади професійного успіху у різних видах економічної діяльності”, “Визначення нахилів до обраного виду економічної діяльності”.

Другий розділ “Освітні проекти як підготовка до ефективної професійної діяльності” містив підрозділ: “Технологія освітнього проекту”. Загальний обсяг цього розділу склав три навчальні години. Але це тільки установчі заняття, або уроки-консультації, робота ж старшокласників над проектами провадилася постійно, і, відповідно, психолого-педагогічний супровід означеного процесу також відбувався постійно. Основною метою викладача модулю стає вже не трансляція старшокласникам готових відомостей, а забезпечення процесу самостійного здобуття ними знань та примноження й узагальнення власного досвіду діяльності.

Зазначена мета реалізувалася шляхом виконання викладачем таких завдань: сприяння оволодінню учнями самостійною освітньою діяльністю; координація взаємодії учнів між собою, організація їх взаємного навчання;

допомога в організації консультацій для учнів викладачами навчального закладу, фахівцями служби зайнятості та інших кадрових агентств, а також професіоналами у сфері, яка цікавить старшокласника; управління послідовністю і часом виконання завдань; управління груповою динамікою класу, залучення кожного учня до комунікативних обмінів; активізація самостійної діяльності старшокласників, позитивне підкріплення проміжних результатів діяльності учнів; моніторинг виконання проекту, виявлення труднощів і допомога в їх подоланні, надання зворотного зв'язку на різних етапах виконання проекту, оцінка виконаного проекту та отриманих знань і умінь під час виконання проекту; організація умов для рефлексії успіхів і невдач у досягненні бажаних результатів, способів і засобів їх досягнення; індивідуальна робота зі старшокласниками, які виявили різний рівень сформованості спрямованості на майбутній професійний успіх.

Зазначимо, що цикл діяльності у проекті визначається трьома фазами: підготовча фаза, результатом якої є створення учнями технологічної карти роботи над власним проектом; технологічна фаза, результатом якої є проектна папка і презентація проекту; рефлексивна фаза, результатом якої є оформлені в текстах оцінка проектної роботи, аналіз успіхів і помилок, узагальнення і висновки.

Розглянемо перебіг підготовчої фази виконання проекту. Під час першого установчого заняття учні спочатку ознайомлюються з теоретичними відомостями про: освітній проект, вимоги до проекту, структурну основу, етапи роботи над проектом, класифікацію проектів, форми продуктів проектної діяльності. Ставиться мета, формулюються завдання, а далі старшокласники переходять до початку роботи над проектами.

Учням пропонується створити проект підготовки до конкретного виду економічної діяльності в межах певної професії (йдеться не тільки про закінчення відповідного навчального закладу, але й про неформальну освіту, розвиток особистісних якостей, фізичний розвиток, вибір наставника тощо). Теми проектів формуються шляхом обговорення, методом "мозкового штурму".

Таким чином старшокласники вже на самому початку виконання проектів залучаються в активну роботу, беручи участь у формуванні завдань. Кількість групи має налічувати 3-5 учнів. Робота над проектом починається з пошуку учнями інформації, необхідної для виконання цього проекту.

На другому занятті старшокласники обговорюють результати інформаційного пошуку, структурують знайдену інформацію. Також на уроці учні отримують відомості про специфіку освітніх проектів, способи їх презентації, зміст і оформлення проектної папки, критерії оцінювання проектної роботи. Відбувається обговорення можливих варіантів стратегій діяльності. Викладач пояснює, який ефект очікується від виконання цього проекту, в якому вигляді мають бути представлені отримані результати. Також педагог і учні обирають спосіб діяльності, розподіляють між собою обов'язки. Учні складають розгорнутий план роботи над проектом. Викладач допомагає учням розділити весь обсяг роботи на дрібніші складники; таке розбиття одного великого завдання на часткові й письмове оформлення перебігу їх виконання допомагає учням більш реально уявити процес роботи над проектом. Результатом проходження старшокласниками підготовчої фази здійснення проекту стає створення ними технологічної карти діяльності. У такій карті мають бути окреслені конкретні завдання; найменування і зміст робіт, спрямованих на виконання цих завдань; терміни їх виконання; особи, в яких необхідно отримати консультації; очікувані результати. Після обговорення і схвалення технологічної карти починається технологічна фаза виконання старшокласниками проекту.

Ця фаза має творчий характер і є найбільш тривалою. Викладач координує перебіг стрижневих етапів проекту, здійснює педагогічну підтримку, при необхідності може залучати в роботу учнів, але тільки маючи рівні права з учасниками. Також педагог здійснює періодичний контроль за виконанням завдання, активізує учнів, заохочує їх до успіхів.

Коли робота над проектом наближається до завершення, викладач організовує обговорення зі старшокласником щодо таких питань: наскільки їх

цілі були досягнуті, що ще має бути зроблено, щоб їх досягти, якою має бути форма презентації проекту. Він переглядає проектну папку, попередній варіант презентації і робить свої конструктивні зауваження з приводу їх покращення.

На презентацію проектів програмою відведено дві години. У процесі презентації учні називають мету і завдання свого проекту, розкривають власну стратегію у роботі над проектом, характеризують способи діяльності, розподіл обов'язків, і, власне, презентують результати своєї проектної роботи.

Формою узагальнення старшокласниками набутого досвіду є виконання у робочому зошиті творчих завдань на тему "Аналіз моєї роботи над проектом. Мої досягнення, труднощі, здобутки". Структурувати свій аналіз роботи над проектом учням допомагали такі запитання.

1. Що я хотів отримати в результаті роботи над проектом?

2. Чи вдалось досягнути цієї мети?

3. Що мені вдалося найбільше?

4. Що було найскладнішим?

5. Що не вдалося?

6. В чому причини невдачі?

7. Що я зроблю по-іншому в роботі над іншими проектами, у своїй діяльності, пов'язаній з майбутньою професією?

8. Підстави, на яких мають будуватись мої майбутні дії.

Третій розділ "Проект досягнення професійного успіху" містить підрозділ "Проектування діяльності, спрямованої на професійний успіх". Загальний обсяг цього розділу становить одну навчальну годину. Зазначимо, що в межах запропонованої методики цикл проектної діяльності у "Проекті досягнення професійного успіху" обмежується тільки підготовчою фазою, тобто створенням технологічної карти роботи над власним проектом досягнення професійного успіху, наступні фази молода людина виконує вже самостійно, після закінчення школи.

Основою для подальших індивідуальних і групових консультацій може стати додатковий модуль до курсу "Моя майбутня професія: шлях до успіху"

“Професійний успіх: напрями самовдосконалення”, що містить сім практичних робіт. Це додатковий простір для активізації внутрішніх механізмів самодіяльності особистості, таких як самооцінка, самопізнання і самовдосконалення. Означений модуль має викладати практичний психолог навчального закладу. Зазначимо, що в процесі викладання модулю, за необхідності, кожен учень може отримати індивідуальну психологічну консультацію, обговорити з психологом результати, отримані під час виконання практичних робіт, і разом з ним побудувати програму самовдосконалення. В нашому експерименті шкільні практичні психологи брали безпосередню участь у викладанні цього модулю.

На основі результатів виконання усіх семи практичних робіт учень виконує творче домашнє завдання “Мій психологічний портрет і напрями самовдосконалення”. У такій роботі учні узагальнюють отримані показники, мають можливість висловити свою згоду чи незгоду з ними, пов’язати їх зі своїми самоспостереженнями, зробити висновки щодо свого самовдосконалення. Виконання практичних робіт надає учневі змогу знайти відповіді (не просто отримати в готовому вигляді, а самим їх відшукати) на найцікавіші для себе питання. Складений учнем особистий психологічний портрет дозволяє йому поставити перед собою цілі для самовдосконалення, сформулювати завдання роботи над собою.

Особливістю виконання запропонованих практичних робіт є те, що учні повинні не тільки виконувати завдання і робити відповідні обчислення, але й самі характеризувати отримані показники, користуючись наданими критеріями. При цьому зверталась увага старшокласників на те, що оцінку їх психологічних показників мають право виконувати тільки психологи-фахівці. Ті ж самооцінки, які роблять учні самостійно, мають суто демонстраційний характер, який допомагає їм краще зрозуміти, з яких питань звертатись за консультацією до психолога.

Кожна практична робота представлена за такою схемою: інструктивна картка для учнів, роздатковий матеріал, інструкція для викладача, коментар,

додаткова інформація.

В інструктивній картці для учнів наведено хід роботи, який учні мають записати у свої зошити та виконувати. Роздаткові матеріали викладач готує заздалегідь і роздає учням під час тих практичних робіт, які це передбачають. Інструкція для викладача розписує його дії в процесі виконання конкретної практичної роботи. У коментарі надаються спостереження, рекомендації та поради викладача, який вже проводив цю роботу з учнями.

Для тих випадків, коли йдеться про менш відомі поняття або викладачеві просто потрібні додаткові теоретичні відомості, уведено розділ "Додаткова інформація", в якому наведено додаткові дані з фахової літератури.

Теми практичних робіт такі: "Визначення швидкості психомоторної реакції людини"; "Визначення індивідуальної особливості процесу сприйняття інформації"; "Демонстрація різниці між повною та розподіленою увагою"; "Демонстрація різних видів короткочасної пам'яті"; "Визначення індивідуальних особливостей мислення"; "Визначення типу темпераменту"; "Визначення особистих професійних схильностей". Розкриємо зміст деяких з них.

Перша практична робота присвячена визначенню швидкості психомоторної реакції людини. Завданням цієї роботи є проведення відомого в психології тепінг-тесту, який дозволяє оцінити швидкість психомоторної реакції та витривалості нервової системи. У професійній діагностичній роботі показники тепінг-тесту використовують для вимірювання витривалості нервової системи – працездатності при тривалому навантаженні. У нашому випадку – це здатність протягом певного заданого проміжку часу утримувати максимальний темп роботи, зменшення якого є наслідком психомоторної втоми.

Досить привабливими рисами цього тесту є простота його виконання та динамічність. Корисною ми вважаємо також процедуру знаходження середнього показника по класу, що дає можливість на цьому прикладі пояснити значення критеріїв оцінювання отриманих результатів. Користуючись середнім показником як критерієм, учні самі оцінюють свою швидкість психомоторної

реакції.

За результатом виконання практичної роботи учні мають зробити такі висновки:

1. Швидкість моєї психомоторної реакції більша (або менша чи дорівнює) середньому показнику по класу.

2. Витривалість моєї нервової системи можна назвати нормальною (високою тощо).

Учитель допомагає учням оцінити витривалість своєї нервової системи у більш складних випадках.

Друга практична робота “Визначення індивідуальної особливості процесу сприйняття інформації”, як правило, не викликає в учнів особливих труднощів. Така методика дозволяє встановити декілька найбільш поширених у пізнавальній діяльності типів сприйняття. Знання щодо індивідуальних особливостей сприйняття інформації допоможуть виявити причини труднощів, що можуть виникнути у навчанні та професійній діяльності, та визначити способи їх подолання.

Виконуючи наступну практичну роботу “Демонстрація різниці між повною та розподіленою увагою”, учні мають нагоду практично переконатися в тому, що виконання будь-якої діяльності за умови розподіленої уваги завжди дає гірші результати, ніж за умови повної уваги. Самостійно оцінивши свій рівень уваги, учні мають зрозуміти, що, скажімо, продуктивність роботи (у %) за повної уваги буде більшою, ніж за умови розподіленої тощо.

Слід зважати на те, що практичні роботи являють собою не набір окремих завдань, а комплекс, в якому результати однієї роботи пов’язані з результатами інших. Порівняння, аналіз, формулювання висновків щодо їх виконання дають багатий матеріал для обговорення на уроці або на індивідуальних консультаціях.

Викладачу рекомендовано у роботі з учнями акцентувати взаємозв’язок особливостей діяльності людини та її психічних процесів. Такі психічні

процеси, як сприйняття, увага, уява, пам’ять, мислення, мовлення є найважливішими компонентами людської діяльності. При цьому у різних видах діяльності активізуються ті чи інші згадані компоненти. Важливо звернути увагу учнів на те, що психічні процеси не просто беруть участь у діяльності, а й розвиваються в ній, що ступінь розвитку, ефективності зазначених психічних процесів людини залежить від рівня її інтелекту, від її творчого потенціалу, який вона сама спромоглася в себе розвинути, і що психічні процеси можна формувати через організовану за спеціальними правилами зовнішню діяльність.

Робота з “портфоліо”, або “щоденником вибору професії”. Робота з портфоліо (або щоденником вибору професії) дозволяє старшокласнику організувати самоконтроль, усвідомити, як відбувається процес підготовки до майбутньої професії, освоєння певної діяльності, зробити висновки про те, наскільки ефективні для нього особисто ті чи інші стратегії, наскільки вони відповідають його індивідуальності, та оцінити свої досягнення й можливості, а також власне просування до оволодіння майбутньою професією.

Пропонуємо для використання працівниками психологічної служби розроблений нами “Щоденник вибору учнем майбутньої професії”, який складається з семи розділів:

1. Моє резюме. Розділ складається з тих самих блоків, що і резюме при прийнятті на роботу, і є першим досвідом його написання (прізвище, ім’я, по батькові; дата народження; адреса, телефон; освіта; мета пошуку роботи; досвід роботи; додаткова інформація; рекомендації).

2. Мої поточні цілі, плани й аналіз виконання. На початку кожного місяця учень:

● ставить перед собою цілі, які стосуються підготовки до вступу до професійного навчального закладу або підготовки до успішної діяльності за обраною професією (це може бути: підвищення досягнень у навчанні; опанування необхідними навичками; виховання рис характеру тощо);

● складає план дій, спрямованих на досягнення поставленої цілі, визначає очікувані труднощі.

Наприкінці кожного місяця учень робить письмовий аналіз своєї діяльності та її результатів (рівень досягнення цілей, вирішення завдань; труднощі, яких я не очікував; мої дії та вчинки, що заслуговують уваги).

3. Мої роботи. Цей розділ містить перелік і опис основних форм та напрямів навчальної і творчої активності учня: факультативи, які відвідує учень, позашкільні гуртки, наукові роботи у Малій академії наук “Дослідник”, власні наукові, культурні праці, проекти тощо. В ньому відображені як напрям активності, так й інформація про регулярність занять (епізодично, системно), їх тривалість і результативність.

У звіті про участь у проекті відображають такі відомості: назва проекту; його мета і завдання; особисті цілі учня у проектній діяльності; стислий опис перебігу; учасники; результати проекту; його місце в навчальному процесі (де можна використовувати створений під час реалізації проекту матеріал); чого учень навчився під час роботи над проектом.

4. Мої досягнення. Результати навчальних досягнень учня (успішність), перемоги в олімпіадах, різних конкурсах, змаганнях тощо.

5. Відгуки, рекомендації і консультації. Характеристики ставлення учня до різних видів діяльності, які надають йому класний керівник, вчителі, педагоги позашкільних закладів, керівники спортивних секцій, батьки тощо. Рекомендації психолога щодо вибору професії і самовдосконалення. Зауваження лікаря стосовно обмежень при виборі професії і шляхів зміцнення здоров’я.

6. Важлива інформація. Інформація, яку здобув сам учень і яка стосується побудови його освітньої траєкторії, професійного плану, або розвитку особистісних якостей.

7. Результати виконання. Виконання учнем письмових практичних робіт на уроці і самостійних робіт під час вивчення курсу “Побудова кар’єри”.

Одним з ефективних засобів забезпечення професійного самовизначення учнівською молоді, про якій останнім часом часто згадується в науково-методичний виданнях, є індивідуальний супровід у просторі профорієнтаційної роботи сучасної школи. На сьогодні існує кілька його можливих варіантів:

фасілітатор, профорієнтатор, радник з орієнтації, профконсультант, консультант щодо кар'єри, координатор освітніх ресурсів, наставник і т.д. Однак найчастіше йдеться про позицію тьютора. У збірнику "Модели организации профильного обучения на основе индивидуальных учебных планов" авторами детально описана й запропонована для використання на практиці технологія тьюторства [41, 78].

Отже, теоретичний аналіз досліджень окресленої проблеми, вивчення нормативних документів та результатів опитування директорів обласних центрів практичної психології і соціальної роботи дозволив визначити пріоритетні завдання, які мають вирішувати працівники психологічної служби для забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді.

Для роботи з учнями 9-х класів визначено такі завдання:

● надання допомоги в ухваленні рішення про вибір напряму подальшого навчання та підвищення їх готовності до професійного самовизначення;

● виявлення і формування освітнього запиту учня; визначення індивідуальних проблем, пов'язаних з професійним і профільним самовизначенням;

● навчання способів прийняття рішень про вибір індивідуального маршруту освітньої діяльності, надання допомоги в аналізі можливих обмежень свободи вибору профілю навчання, сприяння у визначенні необхідних "профільних проб";

● оцінювання готовності учня до ухвалення рішення про вибір профілю навчання у старшій школі; організація разом з учням рефлексії його освітньої діяльності та процесу самовизначення;

● надання інформації та рекомендацій щодо напрямів і способів здобуття освіти.

У роботі ж зі старшокласниками такими завданнями є:

● надання допомоги у вирішенні проблем особистісного, профільного і професійного самовизначення; інформування учнів щодо розроблення і подальшого коригування їх індивідуальних освітніх планів;

● сприяння у розробленні індивідуального освітнього плану; забезпечення підтримки учнів під час навчання у разі виникнення індивідуальних труднощів і проблем;

● організація разом з учням рефлексії його самоосвітньої діяльності та процесу професійного самовизначення, використовуючи можливості освітнього процесу;

● надання допомоги в аналізі результатів прийнятих учнем рішень і рекомендацій стосовно можливостей внесення корективи в навчальні плани освітньої діяльності;

● надання інформації про можливі варіанти продовження освіти після закінчення школи; навчання методів планування власної професійної кар'єри та досягнення соціального успіху;

● допомога в виборі напряму продовження освіти після закінчення школи.

Нами були також запропоновані для працівників психологічної служби такі педагогічні засоби забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді:

● курси профорієнтаційного спрямування;

● профорієнтаційні тренінги; професійне консультування;

● проектні роботи; профільні і професійні проби;

● робота з "портфоліо", або "щоденником вибору професії";

● комплекс професіографічно-дослідницьких завдань.

3.2. Професійне консультування учнівської молоді в освітньому окрузі як складник її успішного професійного самовизначення

Постановка проблеми. Підготовка молоді до життя об'єктивно вимагає спрямування навчально-виховного процесу на допомогу учневі у професійному самовизначенні, яке особливого значення набуває в старшому шкільному віці. При цьому профорієнтаційний супровід особистості має враховувати динамічність сучасного суспільства, нестабільність ринку праці, жорстку конкуренцію серед фахівців. Отже, виникає потреба удосконалення системи

професійної орієнтації відповідно до потреб старшокласника і вимог сьогодення. Науковцями і практиками зроблено багато в цьому напрямі. Так, нещодавно було обґрунтовано необхідність створення освітніх навчальних округів, а незабаром і створено такі структурні одиниці, які вже розпочали своє функціонування. Робота освітнього округу дасть можливість значно підвищити ефективність навчально-виховної діяльності, зокрема, завдяки об'єднанню всіх матеріально-технічних ресурсів освітніх закладів певного регіону.

Але процеси інтегрування не мають домінувати над процесами індивідуалізації. Тому особливої значущості набувають такі форми взаємодії суб'єктів професійного самовизначення, зміст і засоби яких спрямовані на виявлення та розвиток індивідуальної неповторності кожної особистості. Одним із таких елементів професійної орієнтації є професійне консультування, що передбачає індивідуальний супровід старшокласника і допомогу йому в розкритті й розвитку свого потенціалу.

Актуальність нашого дослідження пов'язана з відсутністю системних і глобальних досліджень особливостей здійснення професійного самовизначення в умовах освітнього округу і, відповідно до цього, відсутністю методичного забезпечення профорієнтаційного процесу в освітньому окрузі, зокрема профконсультативного супроводу професійного самовизначення старшокласників.

Наукові основи професійного консультування, його психолого-педагогічні аспекти були закладені і розроблялися в працях Н. Гейжан, Є. Зеєра, Є. Клімова, М. Пряжнікова та інших. Особливий інтерес для нас становлять дослідження, присвячені вивченню зарубіжного досвіду професійного консультування молоді (І. Вільш, Г. Корсун, М. Тименко, М. Туленков, Н. Удовиченко та інші).

Аналіз останніх напрацювань з проблем професійного консультування молоді уможливлює висновок, що сучасна профконсультація ґрунтується на клієнт-орієнтованому підході (Ж. Вірна, О. Вітковська, О. Мельник, Т. Пазюченко, В. Синявський, Б. Федоришин), в основі якого лежить

особистісне зростання людини.

Теоретико-методологічну основу становлять положення про взаємодію внутрішніх і зовнішніх чинників формування особистості як суб'єкта пізнання (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Божович, М. Боришевський, А. Брушлинський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, В. Мясищев, В. Петровський, С. Рубінштейн та інші); діяльнісного й особистісно орієнтованого загальнонаукових методологічних підходів у вихованні й розвитку дитини (Г. Балл, І. Бех, В. Кремень, О. Леонтьєв, В. Рибалка та інші); основні положення психолого-педагогічних досліджень про закономірності розвитку особистості старшокласника (Л. Божович, І. Кон, Н. Менчинська та інші), теоретичні основи професійної орієнтації (Г. Балл, Є. Головаха, Є. Климов К. Платонов, В. Рибалка, В. Синявський, Б. Федоришин) та концепції професійного самовизначення особистості (І. Вільш, О. Вітковська, О. Мельник, О. Морін, Є. Павлютенков, М. Піддячий, М. Пряжніков, В. Синявський та інші).

Концептуальні положення дослідження пов'язані з визнанням особистості старшокласника центральною ланкою профорієнтаційної роботи. Саме тому інтереси учня, його можливості, здібності та потенціал, визнання його автономії, повага до його індивідуальності мають перебувати у центрі профконсультативного процесу. За таких умов зміст профорієнтаційної взаємодії з учнем полягає у зміщенні акцентів з орієнтування на самоорієнтування, з розвитку на саморозвиток, з визначення на самовизначення.

Нормативною базою дослідження є документи, в яких закладені основні методологічні підходи до здійснення професійної орієнтації в загальноосвітній школі: Національна доктрина розвитку освіти, Концепція профорієнтації учнівської молоді (Є. Павлютенков, В. Зінченко, М. Тименко, М. Янцур), Положення про освітній округ, Концепція профільного навчання у старшій школі.

Метою параграфа є аналіз стану забезпечення професійним

консультуванням старшокласників та обґрунтування потреби розробки змісту і педагогічних засобів забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді у процесі профконсультування в освітньому окрузі.

Особливості професійного самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу. Профорієнтаційна робота з молоддю розглядається здебільшого як система підготовки до професійного самовизначення. У тлумачному словнику професійне самовизначення розкрито через усвідомлення особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності, що передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з вимогами професій, розуміння своєї ролі у певній системі соціальних відносин і власної відповідальності за реалізацію своїх здібностей, саморегуляцію поведінки, спрямованої на досягнення поставленої мети [141].

Методологічні підходи до професійного самовизначення закладені С. Рубінштейном, який вважав, що самовизначення виступає моментом самодетермінації, оскільки в ньому відображається активна природа суб'єктивного, тобто внутрішніх умов, через які відбувається заломлюються зовнішні впливи. За С. Рубінштейном, К. Альбухановою-Славською, самодетермінація, власна активність, є центральним моментом самовизначення [3].

В. Сафін розглядав самовизначення через активність особистості, як самотворення, що здійснюється шляхом саморегуляції і самопізнання, формування суб'єктом себе як особистості, що самореалізується [131]. Зміст діяльності з вибору майбутньої професії, на думку Т. Кравченко, – це вибудова образів бажаного майбутнього, особливості усвідомлення себе, своїх особистісних якостей і властивостей, свого місця в системі трудових відносин. Однак, самої по собі вибудови цього образу ще недостатньо для організації індивідом власного життя на засадах успішного професійного самовизначення. Необхідними умовами такої успішності є визначення цілей, створення реалістичних життєвих планів, які ґрунтуються на адекватних домаганнях, наявність умінь добирати необхідні дії та послідовно їх виконувати [51]. Через

самовизначення відбувається самоствердження людини (В. Кремень), шляхом заперечення себе сьогоднішнього, заради ствердження себе майбутнього, вищого.

Складність і багатоаспектність професійного самовизначення пов'язана з його залежністю від рівня сформованості особистісних структур старшокласників. Зокрема, В. Сафін вирізняє у самовизначенні систему суб'єктних якостей особистості (хочу, можу, маю) та смислові утворення (треба, повинен, буду). Критерієм самовизначення науковець називає вміння співвідносити свої цілі, можливості і бажання з вимогами суспільства [51]. Г. Балл вважає, що свідоме професійне самовизначення передбачає аналіз особистістю суб'єктивних й об'єктивних умов цього процесу з наступним вільним, самостійним прийняттям рішення щодо конкретного вибору професії або напряму професійної освіти [6]. Ж. Вірна звертає увагу, що професійне самовизначення постає як усвідомлення відповідності тим вимогам, які ставить перед людиною діяльність; переживання цієї відповідності можна розглядати як відчуття задоволеності обраною професією [18, с. 16]. На думку Є. Головахи, життєві орієнтації, мета особистості, її уявлення про майбутнє, рівень психічного й емоційного розвитку відіграють першорядну роль у професійному самовизначенні порівняно з відповідністю схильностей і здібностей вимогам певної професії [23]. З приводу підготовки учнів до професійного самовизначення С. Чистякова зазначає, що професійне самовизначення може розглядатися багатовимірно: як серія завдань суспільства перед особистістю (соціологічний підхід); як процес поетапного прийняття рішень, за допомогою яких індивід формує баланс між власними перевагами й суспільними потребами у представниках певних професій (соціально-психологічний підхід); як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність (диференційовано-психологічний підхід) [52].

Неоднозначними є також підходи науковців до визначення детермінантів професійного самовизначення. Особистісними передумовами вибору професії П. Шавір називає компоненти спрямування особистості, а саме потребу в

професійному самовизначенні й потребу визначення сенсу життя (предмет якого власна особистість як суб'єкт діяльності). Зв'язок між предметом і потребою здійснюється через інтереси, які є, на думку автора "потенційними вузлами" взаємодії зовнішніх профорієнтаційних факторів та особистості. П. Шавір наголошує, що розуміння професійного самовизначення як процесу розвитку особистості означає, що її рушійні сили закладені у внутрішніх суперечностях. Тому побудова сучасної системи профорієнтації неможлива без урахування вторинної детермінації внутрішньої активності людини [149]. О. Осницький основною передумовою успішного професійного самовизначення вважає сформовану систему саморегуляції діяльності й суб'єктне ставлення до своїх дій [91]. На думку Б. Ананьєва, сама ситуація вибору професії спонукає учня стати суб'єктом самовиховання [4, с. 132].

О. Мельник та І. Уличний зазначають, що зрушення у професійному самовизначенні учня можливі лише за умови його максимальної активності, доступної у глибинах внутрішнього світу, яка вимагає постійного вольового напруження. Професійне самовизначення постає процесом цілеспрямованих і послідовних самозмін, зорієнтованих на узгодження досягнутих і ще не реалізованих можливостей особистості та вимог обраної професії. Результатом самовизначення є готовність учня до вибору професії або навчального закладу, який відповідатиме галузі майбутньої професійної діяльності [75].

Як вважає О. Морін, основним принципом забезпечення професійного самовизначення учня у загальноосвітній школі є створення позитивної мотивації на урочну та позаурочну навчально-практичну діяльність, що має профорієнтаційну спрямованість [82]. М. Пряжніков особливу увагу приділяє ціннісно-моральній стороні професійного самовизначення, оскільки сутністю цього процесу є самостійне й усвідомлене знаходження смислів виконуваної роботи і всієї життєдіяльності загалом [116, с. 17].

При цьому важливість процесу професійного самовизначення щодо його впливу на подальше професійне становлення також підкреслюється більшістю науковців. Зокрема, Н. Пряжніков та О. Пряжнікова стверджують, що

професійне самовизначення нерозривно пов'язане з самореалізацією людини в інших важливих сферах життя [120]. Г. Балл [6], С. Фукуяма [147] та І. Кон [48] висувають ідею залежності самопочуття людини від рівня задоволеності професійною діяльністю. І. Кон визначає зміст самовизначення через вибір трудової діяльності і вибір сфери спілкування, які розглядаються як взаємопов'язані складники. Тобто, "образ Я" і ступінь задоволеності життям, зазначає вчений, залежать від ставлення людини до своєї трудової діяльності та від взаємостосунків з іншими [48]. Г. Костюк зазначає, що при виборі професії особистість виявляє свої індивідуальні особливості, мотиви, якості. Поряд із цим професійне самовизначення стає фактором подальшого розвитку людини, її творчого самовиявлення [121].

Професійне самовизначення сучасної молоді відбувається у складних соціально-економічних умовах, що зумовлює орієнтацію старшокласників на престижні та високооплачувані професії. Крім того, відсутність трудового досвіду часто призводить до формування нереальної професійної перспективи.

Виходячи з цього, оптимальна модель профорієнтації молоді має охопити всі елементи, а саме: професійну діагностику, професійне інформування, професійну консультацію, професійний добір та відбір. При цьому традиційно перші три елементи здійснюються в системі шкільної професійної орієнтації, а останні два – з допомогою інших профорієнтаційних державних закладів. За такого бачення вилучається низка суб'єктів професійної орієнтації (факультети довишівської підготовки молоді, територіальні центри профорієнтації населення, громадські об'єднання роботодавців та ін.) що може суттєво збіднити процес професійного самовизначення учня та негативно позначитись на його перебігу, а також подальшому професійному становленні. Отже, проблема профорієнтації молоді полягає саме в її комплексному здійсненні, відповідно до інтересів особистості та потреб ринку праці у кваліфікованих працівниках.

Освітній округ – це добровільне об'єднання загальноосвітніх шкіл різних форм і типів власності між собою та іншими навчальними закладами й

установами. У межах освітнього округу визначається опорна школа (базовий навчальний заклад), яка виконує функцію “ресурсного центру”. Освітній округ регіонального типу є педагогічною системою відкритого типу, яка забезпечує консолідацію й оптимальну взаємодію кадрового, матеріально-технічного, фінансового, соціально-економічного ресурсів суб’єктів освіти та промислово-економічних структур певного регіону у формуванні підростаючої особистості, яка є компетентною та мобільною на національному ринку праці, має громадянську позицію й ефективно діє, сприяє власному розвитку та здатна навчатися протягом життя [102].

При цьому освітній округ має можливість здійснення багатопрофільної освіти учнів, охоплення дітей і підлітків різними формами навчання. Освітні округи сприятимуть регіональному соціальному, економічному та культурно-освітньому розвитку, створять умови для повнішого врахування інтересів батьків та учнів старшої школи як кінцевих споживачів освіти, додаткові можливості щодо залучення ресурсів бізнесу й територіальної громади для розв’язання проблем та забезпечення розвитку освіти в межах конкретної адміністративно-територіальної одиниці [109].

Професійна консультація як система допомоги учневі у процесі професійного самовизначення. Елементи профорієнтації зазвичай не мають ієрархічної підпорядкованості та послідовності, хоча і взаємопов’язані між собою. Однак, виходячи з того, що одним з основних завдань професійної орієнтації є виховання у молоді спрямування на самопізнання і власну активність як основу професійного самовизначення, професійне консультування, як найбільш індивідуалізований процес, постає обов’язковим елементом профорієнтаційної взаємодії. Професійна консультація розглядається як тривалий психолого-педагогічний процес, мета якого – активізація особистісних аспектів професійного самовизначення юнаків та дівчат. У найзагальнішому розумінні професійну консультацію можна визначити як спеціальну діяльність з надання психолого-педагогічної допомоги людини для актуалізації, розвитку та усвідомлення нею тих якостей і

характеристик, що впливають на її професійне самовизначення [37; 112].

Зміст поняття профконсультація спирається насамперед на теоретичний підхід, яким керується профконсультант у своїй діяльності. Усі наявні теорії щодо особливостей взаємодії особистості й професії умовно можна поділити на два основні напрями. До першого належать ті теорії, що ґрунтуються на диференціально-типологічному підході та на запереченні впливу професії на людину (Ф. Парсон, Дж. Готанд та інші). Завдання профконсультації в цьому випадку – спрогнозувати за допомогою тестування професію, яка відповідає індивідуально-психологічним особливостям людини. До другого напряму належать теорії, представники яких (Д. Сьюпер, А. Маслоу та інші) визнають вплив професії на особистість, її розвиток. Цього разу вибір професії розглядається як тривалий процес, а професійний розвиток – як частина загального розвитку людини.

Серед основних підходів до професійного консультування визначають: виховний, діяльнісний, особистісний, інформаційно-діагностичний, діалогічний, імітаційно-рольовий та комплексний. Виховний підхід панував тривалий час на теренах нашої країни і був пов’язаний насамперед із потребою забезпечити виробництво робітничими кадрами. Діяльнісний підхід (О. Леонтьєв, Є. Клімов) акцентував значення індивідуальних мотивів у діяльності людини та, відповідно до цього, наявність індивідуального стилю діяльності. Особистісний підхід (К. Платонов, Є. Клімов, Б. Федоришин та інші) пов’язаний з визнанням особистості, усіх її характеристик, – центральною ланкою в профконсультативному процесі. Так, Б. Федоришин пропонує підбирати певний “ансамбль” профконсультативних методів для вияву й оцінки індивідуальних професійно значущих особливостей, психологічної структури особистості з наступною інтеграцією діагностичних показників та зіставленням їх з відповідними професіограмами [146]. У контексті інформаційно-діагностичного підходу (Ф. Парсонс) профконсультативна допомога надається людині лише на рівні відповідності її особливостей вимогам професії. Діалогічний підхід (К. Роджерс, О. Вітковська) передбачає активізацію

самопізнання та самовизначення особистості на основі суб'єкт-суб'єктної парадигми, що охоплює розвивальну взаємодію та емпатійний контакт. Профконсультація за діалогічного підходу – це діалог профконсультанта й учня, змістом якого виступають особливості професійного самовизначення, які мають бути сформовані самим старшокласником. Імітаційно-ігровий підхід (М. Пряжніков) потребує застосування ділових, рольових ігор з метою активізації професійного самовизначення учня. За комплексного підходу уможливлюється інтеграція різних підходів до профконсультування, виходячи з їх доцільності.

Професійна консультація виконує декілька функцій: діагностичну, виховну, розвивальну й активізуючу. Однак, найчастіше реалізуються перші дві функції, що не дає старшокласнику змоги відчути себе суб'єктом професійного самовизначення. Розвивальна профконсультація робить акцент на розвитку необхідних якостей, здібностей, важливих у майбутній професії. Активізуюча профконсультація спирається на активність самого суб'єкта професійного самовизначення. Головний зміст активізуючої профконсультації – психологічна підготовка особистості до визначення своєї позиції і прийняття самостійного рішення щодо професійного самовизначення.

Отже, основним завданням професійної консультації є самопізнання та самооцінка учнем власних особливостей і можливостей з метою розкриття тих психологічних і психофізичних характеристик, які є суттєвими для майбутньої професійної діяльності. Крім цього, профконсультування відіграє важливу роль у виявленні та розвитку інтересу до певної професії, до трудової діяльності загалом [113]. Сучасна профконсультація розглядає особистість як суб'єкта професійного самовизначення, що дає учневі можливість самостійно обрати найбільш оптимальну для себе професійну сферу для розкриття свого потенціалу. Тобто, провідним завданням профконсультування є стимулювання особистості до самопізнання і саморозвитку в руслі майбутньої професійної діяльності, а також профорієнтаційний супровід професійної діяльності впродовж усього життя людини. Застосування стимулюючої профконсультації

дозволяє старшокласнику сформувати внутрішню готовність до усвідомленої самостійної побудови та реалізації нової професійної перспективи, збагатити уявлення про свої професійні можливості тощо.

Результат профконсультування – це конкретні самостійні й усвідомлені рішення особистості щодо власного професійного самовизначення та професійного становлення.

Форми і методи професійного консультування в освітньому окрузі. На думку О. Мельника, зміст, форми та методи профконсультативної роботи мають пом'якшувати стихійний вплив зовнішніх чинників, забезпечувати достатній рівень професійного самовизначення і спонукати до процесів самовиховання і самовдосконалення, тобто самостійного узгодження власних уподобань і можливостей з вимогами бажаної професії [75]. До основних методів, що використовуються в процесі профконсультації, належать: діагностика, бесіда та інтерв'ю.

У профконсультуванні особистість розглядається як єдине ціле, в єдності різноманітних властивостей, що вимагає застосування цілісного підходу. Своєю чергою, це передбачає використання аналітико-синтетичного підходу до вивчення особистості, тобто її пізнання через виявлення й аналіз її компонентної структури з наступним синтезуванням аналітичних показників. Завдання пізнання особистості вирішуються за допомогою діагностичної роботи. Діагностику у профконсультативній роботі використовують з метою розроблення рекомендацій щодо оптимізації професійного самовизначення особистості, а також для забезпечення контролю за динамікою цього процесу, запобігання можливим відхиленням, визначення програми роботи з особистістю, оцінки ефективності самої профконсультативної роботи.

При виборі методів діагностики слід зважати на змістову й динамічну сторони професійної діяльності. Змістова сторона професійної діяльності виявляється у вимогах до особистості фахівця, його здібностей, сукупності професійних знань та вмінь. Динамічна сторона пов'язана з вимогами до швидкості, темпу, інтенсивності перебігу психофізіологічних процесів [112].

Без матеріалів професійної діагностики профорієнтаційна робота зі старшокласниками матиме формальний характер. При цьому діагностика в процесі професійної консультації не є самоціллю, вона лише дає підстави для підтвердження гіпотези щодо особливостей розвитку клієнта, уточнення його окремих характеристик [112]. З цього приводу доречною є думка Н. Пряжнікова, який наголошує на необхідності зміщення акцентів в профорієнтаційній роботі з діагностики й інформування на спеціально організовані спільні зі школярами обговорення проблем їх самовизначення [120].

Бесіда – це взаємна розмова, яка передбачає обмін думками. Інтерв'ю – це метод отримання інформації за допомогою усного опитування за заздалегідь підготовленими питаннями. Бесіда може бути стандартизованою (проходить за раніше визначеними питаннями) та нестандартизованою (запитання ставляться у довільній формі).

Основні вимоги до проведення профконсультативної бесіди й інтерв'ю:

● Наявність мети.

● Урахування індивідуальних і вікових особливостей особистості.

● Визначення кола важливих питань.

● Гнучкість плану проведення.

● Створення атмосфери довіри та підтримки.

● Неупереджене ставлення до особистості [112].

Форми професійної орієнтації – це спосіб взаємодії профорієнтолога і суб'єкта професійного самовизначення, заздалегідь визначений певним порядком, місцем та організаційною процедурою проведення. Форми профорієнтаційної роботи залежать від складу і кількості осіб, місця проведення, тривалості заходу. Згідно з цими характеристиками, О. Мельник запропонував авторську класифікацію форм і методів профорієнтаційної роботи. Він поділяє їх на загальні – ті, що традиційно використовуються в навчально-виховному процесі школи (індивідуальні, групові, колективні, класні і позакласні, шкільні і позашкільні) та специфічні, якім притаманні особливості

профорієнтаційної діяльності вчителя та учнів [75, с. 19].

Серед форм професійної консультації традиційно виділяють індивідуальну та групову. Індивідуальна професійна консультація дає можливість максимально зосередитись на тих проблемах, які є індивідуальними перешкодами у професійному самовизначенні та становленні конкретної особистості. У працях Є. Зеєра [37], Є. Клімова [44], Н. Пряжнікова [115; 116] здійснено типізацію й описано різні варіанти профконсультаційних ситуацій, серед яких найчастіше трапляються такі:

1. Оптант добре орієнтується у світі професій, вибравши собі одну з них відповідно до своїх інтересів, схильностей і здібностей, має уявлення про шляхи одержання професії, але звертається до профконсультанта з метою підтвердження правильності свого професійного плану. В такому випадку буває достатньо однієї зустрічі, щоб обговорити можливі утруднення і намітити запасні варіанти.

2. Оптант має кілька варіантів професійного плану і відчуває труднощі з вибором. У цій ситуації варто з'ясувати ступінь обґрунтованості його професійного плану і мотиви вибору тієї чи іншої професії, уточнити сферу інтересів, рівень домагань, оцінити ступінь загального розвитку і вираження професійно важливих якостей.

3. “Конфліктна ситуація” – коли професійний план викликає розбіжність або внутрішню (недооцінка себе, завищений рівень домагань і т.п.), або зовнішню (з батьками, учителями). У цьому випадку варто визначити зону конфлікту і провести бесіду з оптантом (можливо, з батьками й ін.).

4. Оптант не має професійного плану, не упевнений у собі, однак виявляє явно виражену схильність до визначеного виду діяльності – варто з’ясувати причини відсутності плану, окреслити коло професій, що відповідають схильностям суб’єкта, і провести роботу з побудови обґрунтованого професійного плану.

5. В оптанта немає ні професійного плану, ні виражених схильностей до якого-небудь визначеного виду діяльності – цього разу варто провести

діагностичну роботу з метою з’ясування його індивідуально-психологічних особливостей, причин відсутності виражених схильностей, а також допомогти йому в мобілізації механізмів самооцінки, самопізнання й у формуванні професійного плану.

6. Ситуація “самопізнання” – професію обрано, а звернення до профконсультанта зумовлене прагненням розширити уявлення про себе.

Зазвичай вся багатоманітність профконсультативних ситуацій не зводиться до перелічених вище. Але в будь-якому випадку під час професійної консультації необхідно звертати увагу на рівень сформованості професійного плану оптанта, його професійну спрямованість та ціннісні орієнтації.

Групова професійна консультація передбачає взаємодію консультанта з групою оптантів і є однією з найдієвіших форм вирішення проблем професійного самовизначення особистості. Група дає змогу не тільки вирішувати завдання, пов’язані з професійним самовизначенням, а й розвивати соціальні навички, реалізувати нові моделі поведінки. Перевагою групи є те, що особистість отримує інформацію про себе через зворотний зв'язок та емоційну підтримку від інших членів групи. Груповий процес, що розгортається, дозволяє його учасникам визначити та проаналізувати власні професійні проблеми, корегувати самооцінку, набути та розвинути вміння приймати рішення стосовно власної професійної кар’єри. Шляхом активної участі у груповій роботі індивід збагачує свої знання, розвиває компетенції, що допоможуть йому в подальшому житті досягнути визначеної мети [112].

Варто зазначити, що освітній округ надає можливість активного залучення учнів різних класів та різних вікових груп, які об’єднані конкретним профорієнтаційним запитом, до групової профконсультації. Переваги саме такого об’єднання полягають у тому, що учні одного класу, як правило, мають різні рівні готовності до професійного самовизначення. Але в цьому випадку профконсультанту важко підібрати зміст, цікавий і корисний для всіх учасників. Крім цього, перебуваючи тривалий час в одному і тому ж колективі, учні звикають до певних соціальних ролей, спілкуються з обмеженою кількістю

однолітків, використовують подібні патерни поведінки. Участь у групі з незнайомими або малознайомими людьми дає учневі змогу спробувати себе в іншій ролі, розширити коло спілкування, зрозуміти, що проблеми, які його хвилюють, притаманні й іншим людям.

Роль консультанта в організації групового процесу потребує ґрунтовної фахової підготовки. Важливо щоб він одночасно був і керівником групи, і партнером. Створення атмосфери злагоди, взаєморозуміння, щирості, креативності, відкритості сприяє виникненню відчуття безпеки, захищеності, співробітництва, активізує процеси самопізнання та саморозвитку.

У груповій профконсультації найчастіше використовують активні методи, завдання яких – активізація та розвиток позиції особистості, формування вміння опановувати різні життєві та професійні ситуації, а також розвиток навичок взаємодії. Здебільшого застосовують інтеграційні або об'єднуючі методи, метод дискусії, кейс-метод, ділові ігри.

Фактори успішності професійного консультування в умовах освітнього округу. За результатами опрацювання практичних досліджень, в яких обґрунтовується доцільність створення освітніх округів [67; 109], з'ясовано, що освітній округ розглядається як відкрита освітня система, що забезпечує рівний доступ учнів до здобуття якісної освіти, раціональне використання ресурсів та інноваційних технологій. Можемо проаналізувати переваги освітніх округів в наданні профорієнтаційних послуг, і зокрема професійного консультування. Зазначимо, що ефективність діяльності освітнього округу досліджувалася лише на предмет динаміки підвищення якісного рівня освітніх досягнень учнів старшої школи. Саме тому проаналізуємо переваги освітнього округу у створенні ефективної системи професійної консультації. Насамперед, вони пов'язані з тим, що профорієнтаційний простір кожного учня виходить за межі школи і збільшується до меж округу. Освітній округ – це сукупність підсистем, об'єднаних спільною метою, взаємопов'язаних між собою, що забезпечує учню можливість здобувати безперервну освіту. Крім цього округ часто постає як

культурний центр регіону, що зберігає його культурні традиції і тим самим сприяє розвитку регіону.

Проведене нами вивчення стану забезпечення учнів професійним консультуванням у декількох освітніх округах виявило певні проблемні моменти. Так, професійне консультування старшокласників здійснюється окремо на рівні кожної школи округу. При цьому переважає індивідуальна форма консультування, на вимогу учня, яка має здебільшого ситуативний характер. Також не достатньо розроблений механізм взаємодії закладів округу у наданні професійного консультування. Взаємодія зводиться переважно до проведення спільних профорієнтаційних заходів, при цьому слабко представлена співпраця у наданні профконсультативних послуг, не завжди чітка координація дій. Як наслідок, не вирішуються питання взаємозбагачення, інтеграції, зворотного інформаційного зв'язку й наступності профконсультування. Не повною мірою використовуються ресурси закладів округу, зокрема, до проведення профконсультації не залучаються роботодавці регіону, батьки учнів та небайдужа громадськість. Крім цього, професійне самовизначення не має обмежуватися тільки потребами регіону у певних фахівцях. Межі між округами умовні, тож вихід за ці межі також сприятиме збагаченню практики профорієнтації.

Отже, можемо констатувати, що незважаючи на упровадження інноваційних форм надання освітніх послуг, професійне консультування в окремих округах залишається на рівні традиційної допомоги учневі у професійному самовизначенні.

Виходячи з вищезазначеного та психолого-педагогічного аналізу наукових джерел, присвячених удосконаленню процесу професійного консультування старшокласників, нами окреслені окремі складники успішного та ефективного професійного консультування в умовах освітнього округу, а саме:

1. Особистість у процесі професійного консультування має вивчатися в динаміці. Іноді саме відсутність попередніх матеріалів вивчення особистості

(інтереси, нахили, окремі психофізіологічні показники, стан здоров'я та ін.) не дозволяє провадити кваліфіковану профконсультативну роботу з учнями, особливо у старших класах (зокрема, провести підсумкову профконсультативну бесіду, сформулювати обґрунтований висновок-рекомендацію для набуття однієї зі спеціальностей або безпосереднього працевлаштування [7]. При цьому консультування повинне мати не лише констатувальний характер [44; 115; 146], а й прогнозуючий. Саме в цьому випадку консультація набуде виховного впливу.

2. Професійне самовизначення старшокласника пов'язане не стільки з його життєвим досвідом, скільки з уявленням про майбутнє. Саме тому під час професійного консультування важливим є встановлення зв'язку професійних очікувань, ціннісних орієнтацій і життєвої мети з професійними планами, здатність пов'язати їх з актуальною життєвою ситуацією, що свідчить про реалістичність професійної перспективи юнака чи дівчини.

3. Професійна консультація буде більш ефективною, якщо профконсультант володітиме інформацією про регіональну специфіку виробництва, потреби регіону у фахівцях, про можливість здобуття освіти в конкретному регіоні та суміжних з ним.

4. У професійній консультації необхідно зважати на динамічність ринку праці. З цього приводу Н. Пряжніков та Е. Пряжнікова зазначають, що у професійному самовизначенні, через непередбачуваність динаміки ринку праці, часто або ігноруються вимоги ринку до людини, або спостерігається їх не критичне сприйняття, адаптація до них. Як той, так й інший варіант становлять загрозу відчуження особистості від самої себе. Отже, врахування прогнозів щодо розвитку вітчизняного ринку праці є найбільш продуктивною тактикою в побудові профорієнтаційної роботи з учнем. Реалістичність та гнучкість професійних перспектив є одним із критеріїв ефективності профорієнтації [120, с. 25].

5. Виходячи з того, що батьки старшокласників також виступають у ролі суб`єктів професійного самовизначення і суттєво впливають на професійний

вибір своїх дітей, але при цьому не завжди володіють повною інформацією про їх індивідуальні особливості, специфіку сучасного ринку праці, вимоги професії тощо, бажано залучати їх до проведення спільних з учнями профконсультативних бесід.

6. Групова професійна консультація може відбуватися за участі представників бажаних для учнів професій, студентів ВНЗ, роботодавців. Це дасть учневі можливість безпосередньо отримати інформацію від носіїв конкретного професійного досвіду.

7. Дотримання професійно-етичних принципів під час проведення профконсультації, урахування вікових та індивідуальних особливостей учня є головною вимогою до спільної з ним роботи.

8. Використання взаємодії та наступності у діяльності закладів округу надасть старшокласнику змогу отримати якісні профконсультативні послуги, спрямовані на самопізнання, виховання потреби в самовдосконаленні, самовихованні професійно важливих якостей, врахуванні у самовизначенні потреб регіону у фахівцях.

На нашу думку, виконання всіх цих елементів стане можливим за умови створення методичного профконсультативного центру освітнього округу на базі опорної школи. Головною метою діяльності центру може бути вироблення єдиної стратегії надання профконсультативних послуг в окрузі, виходячи з індивідуальної своєрідності кожного освітнього закладу. Можливі завдання центру: методична допомога у проведенні профконсультації; організація індивідуальних та групових профконсультацій із залученням декількох фахівців до їх проведення; надання профконсультативних порад учителям, батькам, роботодавцям тощо; організація і проведення профконсультативних дискусій, круглих столів, зустрічей з кращими фахівцями, громадськими лідерами тощо. Це дасть можливість розподілити обовязки між профконсультантами округу та максимально охопити профконсультативною діяльностю всіх суб`єктів освітнього округу (включаючи ВНЗ), обмінюватися досвідом, поширювати досягнення кращих фахівців, залучати до профорієнтаційної діяльності батьків,

роботодавців та інших громадян, не байдужих до проблем професійного самовизначення учнів.

Система професійної орієнтації є середовищем, в якому, згідно з особистісно орієнтованим підходом, активізуються особистісні аспекти професійного самовизначення та професійного становлення особистості. При цьому, на нашу думку, система шкільної професійної орієнтації має не лише зосереджуватись на професійному самовизначенні учня, а й виконувати завдання, пов'язані зі створенням виховного профорієнтаційного середовища, спрямованого на формування готовності особистості до переборювання труднощів, постійного навчання та активності у власному професійному становленні. Тому зміст, форми та методи професійного консультування мають містити потенціал самовиховання індивіда, що охоплює самоаналіз, самокритику, самоконтроль, а отже, є шляхом до самовдосконалення людини [7, с. 43]. Самостійність, відповідальність, активність, свобода професійного самовизначення особистості, на думку М. Тименка забезпечується формуванням її суб'єктності на основі інформації про світ професій, особливості ринку праці, умов для самопізнання, самооцінки й розвитку власних здібностей [113]. Однак, як зауважує І. Бех, слід зважати на активність соціальних чинників, оскільки вони справляють вплив на суб'єкта, викликають у нього психічну діяльність. Тобто, важлива активність не сама по собі, а ступінь її вияву. Вона має бути такою, щоб відображення суб'єктом соціальної вимоги не завершувалось у формі перцепту, а породжувало у нього процес емоційного переживання сприйнятого [8, с. 587].

Для успішної профконсультативної роботи необхідно додержуватися ряду умов. Насамперед він має ґрунтуватися на загальних принципах гуманізації, гуманітаризації, демократизації, забезпечувати пріоритети особистості та загальнолюдських цінностей, створювати умови для реалізації потенційних сил індивіда, його потреб і запитів [137].

Виходячи з того, що зміст профорієнтації на базовому (визначальному) етапі передбачає вивчення наукових основ вибору професії (класифікаційні

ознаки професій, їх вимоги до людини та спорідненість за психологічними ознаками, основні професійно важливі якості, правила вибору професій), оволодіння методиками самопізнання, самооцінки розвитку індивідуальних професійно важливих якостей, формування вмінь порівнювати вимоги професій з власними можливостями та кон'юнктурою ринку праці, створення умов для професійної проби в різних видах професійної (чи наближеної до професійної) діяльності, основними засобами профорієнтаційної роботи на базовому етапі (період навчання в старшій школі) є: професійне інформування, професійне консультування, професійне виховання, супровід професійного самовизначення. Отже, змістове наповнення профорієнтаційних засобів для формування готовності до професійного самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу має відповідати віковим особливостям учнів і забезпечувати їх потребу в професійному самовизначенні та професійному становленні. Створення профконсультативного середовища з метою допомогти старшокласникам у формуванні готовності до професійного самовизначення є важливою умовою їх активності в процесі професійного самовизначення та професійного становлення в майбутньому [113, с. 11].

Профконсультація має сприяти розвитку активності, самостійності, логічного мислення, творчого підходу, стимулювати до самопізнання, виховання потреби в самовдосконаленні, самовихованні професійно важливих якостей (В. Синявський). Розв'язання проблеми підготовки молоді до життя вимагає спрямування навчання на тривалий профільний розвиток індивідуальних якостей особистості, на забезпечення засобами адаптованості до швидких змін у соціальному середовищі (Н. Побірченко). Під час допрофесійного навчання і виховання формуються риси особистості, необхідні для подальшого професійного навчання й оволодіння майбутньою професією. Правильно і доцільно організовану професійну орієнтацію (індивідуалізовану) варто розглядати як органічну частину ефективного процесу допрофесійного навчання і виховання (І. Вільш).

Педагогічні засоби профорієнтації є інструментарієм для розв'язання

виховних завдань [69, с. 154]. Як зазначає М. Тименко, педагогічні засоби профорієнтації являють собою багатофункціональну конструкцію, що містить у собі фрагмент змісту освіти, способи його структурування в навчально-виховних урочних та позаурочних цілеспрямованих ситуаціях, психолого-педагогічні умови реалізації відповідних програмно-методичних матеріалів. Педагогічними засобами реалізації цілей управління процесом професійного самовизначення, на думку науковця, є: ознайомлення зі світом професій, організація спільної роботи вчителів з батьками, курс профорієнтаційного спрямування [113].

Нами визначено такі педагогічні засоби: індивідуальна та групова професійна консультація старшокласників, спрямована на формування готовності до професійного самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу.

Висновки. На основі вивчення підходів до професійного самовизначення зроблено висновок, що професійне самовизначення постає як актуальна та соціально значуща потреба старшокласника, що ґрунтується на активності особистості стосовно власного саморозвитку, самостійності, відповідальності, самокритичності до себе як суб'єкта профорієнтаційної діяльності. При цьому рівні розвитку особистісних аспектів у старшокласників суттєво різняться. Саме тому звернення сучасних науковців до проблем професійного становлення юнаків і дівчат пов'язано насамперед з пошуком тих суб'єктивних джерел активності молодої особистості, що допоможуть через залучення механізмів саморозвитку успішно самовизначитись, а також постійно перебувати у стані динамічної рівноваги з професійним середовищем.

Отже, урахування індивідуальної своєрідності особистості старшокласника є одним із найважливіших завдань у профорієнтаційній діяльності освітнього закладу, вирішити яке покликане професійне консультування. Аналіз змісту та підходів до професійної консультації надав можливість уточнити сутність цього виду освітніх послуг. Профконсультація в сучасних умовах – це передусім процес партнерської взаємодії старшокласника

з профконсультантом, що організується з метою допомоги учневі в його професійному самовизначенні. Основним завданням професійної консультації є самопізнання та самооцінка школярем власних особливостей і можливостей для розкриття психологічних і психофізичних характеристик, суттєвих з позиції майбутньої професійної діяльності, що і забезпечує успішність профконсультування. Виходячи з вище зазначеного, на нашу думку, доцільним є застосування стимулюючої профконсультації, яка дозволяє старшокласнику сформувати внутрішню готовність до усвідомленої самостійної побудови та реалізації нової професійної перспективи й передбачає збагачення уявлень особистості про свої професійні можливості, зміцнення її впевненості у власних силах, мотивацію професійного зростання.

Створення освітніх округів є одним з інноваційних напрямів удосконалення надання освітніх та профорієнтаційних послуг, у тому числі профконсультативних. Вищезазначене дало змогу обґрунтувати низку суттєвих переваг здійснення профконсультативної роботи в умовах освітнього округу, що пов’язані з об’єднанням зусиль і взаємодією всіх ланок освітнього простору у межах регіону. Однак було з’ясовано, що часто в округах профконсультативна робота зі старшокласниками побудована за традиційною схемою, яка не передбачає наступності, комплексності й інтегрування в її здійсненні. У зв’язку з цим виникла ідея створення методичного профконсультативного центру освітнього округу на базі опорної школи. Головною метою діяльності центру може стати вироблення єдиної стратегії надання профконсультативних послуг в окрузі, виходячи з індивідуальної своєрідності кожного освітнього закладу. Завданнями центру можуть бути: методична допомога у проведенні профконсультації; організація індивідуальних та групових профконсультацій із залученням кількох фахівців; надання профконсультативних порад учителям, батькам, роботодавцям; організація і проведення профконсультативних дискусій, круглих столів, зустрічей з кращими фахівцями, громадськими лідерами тощо. Це дасть змогу розподілити обов’язки між профконсультантами округу та максимально

охопити профконсультативною діяльностю всіх суб`єктів освітнього округу (включаючи ВНЗ), обмінюватися досвідом, поширювати досягнення кращих фахівців, залучати до профконсультацій батьків, роботодавців та інших громадян, небайдужих до проблем професійного самовизначення учнів.

На нашу думку, професійне консультування старшокласників в умовах освітнього округу стане більш ефективним за наявності чіткої, цілеспрямованої системи надання профконсультативних послуг, що об'єднає зусилля всіх фахівців округу з профорієнтації, а також передбачатиме взаємодію з батьками, роботодавцями, громадськістю загалом.

У зв'язку з цим виникає потреба науково-методичного забезпечення здійснення професійного консультування в умовах освітнього округу.

Соціальний ефект від застосування визначених у параграфі засад забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді у процесі профконсультування в умовах освітнього округу полягатиме в якісній профконсультативній допомозі всім суб'єктам професійного самовизначення, з урахуванням потреб особистості та ресурсів регіону, а також у взаємодії з батьками, роботодавцями і громадськістю. Саме в цьому випадку округ стане потужною адміністративною одиницею, що сприяє як розвитку регіону загалом, так і самореалізації кожного учасника освітнього процесу.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням організації процесу професійного консультування в умовах округу, ступеня координації зусиль усіх ланок округу, враховуючи ВНЗ та служби зайнятості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М., 1980. – 335 с.

2. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.

3. Абульханова-Славская К. А. Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения / К. А. Абульханова-Славская, А. В. Брушлинский – М. : Наука, 1989. – 248 с.

4. Ананьев Б. Г. Человек как передмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб : Питер, 2001. – 288 с.

5. Байбородова Л. В. Условия организации педагогического процесса в малочисленной сельской школе / Л. В. Байбородова // Воспитание и развитие. – М., 1997. – С. 25 – 28.

6. Балл Г. Психолого-педагогічні засади професійної орієнтації школярів / Г. Балл // Професійна діагностика ; [упоряд. Т. Гончаренко]. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2005. – С. 4–19.

7. Барабаш Ю. Г. Психолого-педагогічні основи вибору професії : навч. посіб. / Ю. Г. Барабаш, Ю. Г. Позінкевич. – Луцьк : РВВ “Вежа Волинського держ. університету ім. Лесі Українки”, 2003. – 201 с.

8. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.

9. Бех І. Д. Виховний потенціал позашкільної освіти // Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 30-31 березня 2006 р.). – К., 2006. – С. 4–6.

10. Бех І. Д. Виховний процес в осягнутих глибинах / І. Д. Бех. // Шкільний світ (спецвипуск). – 2014. – № 5 (685). – 42 с.

11. Бех І. Д. Праця – головний вихователь школярів: психологічний аспект трудового виховання молодших школярів / Іван Дмитрович Бех. – К., 1983. – 32 с.

12. Бех М. І. Образ “Я − майбутній професіонал” як мета

профорієнтаційної роботи зі старшокласниками : [зміст спеціаліз. профорієнт. курсу “Пізнай себе”] / М. І. Бех // Теорет.-метод. проблеми виховання дітей та учн. молоді : зб. наук. пр. / АПН України, Ін-т проблем виховання [та ін.]. − К., 2007. − Вип. 10, кн. 2. − С. 307 – 315.

13. Божович Л. И. Проблемы формирования личности : избр. психолог. труды / [Л. И. Божович ; под ред. Д. И. Фельдштейна]. – Изд. 2-е. – Москва – Воронеж, 1997. – 351 с.

14. Бордовская Н. В. Педагогика : учебник для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб. : Питер, 2000. – 235 с.

15. Буркова Л. В. Соціономічні професії: інноваційна підготовка фахівців у вищих навчальних закладах : монографія / Л. В. Буркова. – К. : Інформ. системи, 2010. – 278 с.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : ВТФ “Перун”, 2007. – 1736 с.

17. Вільш І. Структура, зміст і функції сталих індивідуальних якостей учня у процесі допрофесійного навчання і виховання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.04 / Вільш Іоланта ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 1997. – 53 с.

18. Вірна Ж. Актуальні проблеми діяльності психологічної служби / Жанна Вірна. – Суми, 2006. – 141 с.

19. Вітковська О. В. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації : монографія / О. В. Вітковська. – К. : Наук. світ, 2001. – 91 с.

20. Вітковська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення визначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультування : дис. … канд. психол. наук : 19.00.07 / О. І. Вітковська. – К., 2002. – 221 с.

21. Газиева А. М. Формирование у старшеклассников готовности к профессиональному самоопределению как психолого-педагогическая проблема / А. М. Газиева // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов Дагестанского государственного педагогического университета. – 2008. – № 10 (3087). – Режим доступу: http://jurnal.org/articles/2008/ped55.html.

22. Гарбер Е. М. Методика профессиографии / Е. М. Гарбер. – Саратов, 1992. – 196 с.

23. Головаха Е. И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи / Евгений Иванович Головаха. – К. : Наукова думка, 1998. – 143 с.

24. Голомшток А. Е. О воспитательном подходе к профориентации : сб. статей / [А. Е. Голомшток ; под. ред. И. Д. Зверева]. – М. : Педагогика, 1972. – 247 с.

25. Грецов А. Психология жизненного успеха для старшеклассников и студентов / А. Г. Грецов. – СПб. : Питер, 2007. – 208 с.

26. Гриценок Л. І. До питання забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу / Л. І. Гриценок // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік / [за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2014. – Вип. 4. – С. 342–345.

27. Гуцан Л. А. Особливості організації профільного навчання і професійної підготовки учнівської молоді в умовах освітнього округу / Л. А. Гуцан // Матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік / [за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2014. – Вип. 4. – С. 338–342.

28. Гуцан Л. А. Простір профільного самовизначення як складова формування готовності учнів основної школи до свідомого вбору профілю навчання / Л. А. Гуцан // Професійна орієнтація: теорія і практика : науково-методичний посібник / [за ред. О. В. Мельника]. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2011. – Вип 2. – С. 33–38.

29. Гуцан Л. А. Робочий зошит старшокласника з навчальної програми для учнів 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів, які навчаються за програмою курсу профорієнтаційного спрямування “Людина і світ професій” в обсязі 17 годин. – Івано-Франківськ : НАІР, 2015. – 80 с.

30. Дементьєв І. В. Проблема професійного самовизначення школярів в сучасній профорієнтації // Научные публикации кафедры педагогики и проблем развития образования. Электронная библиотека БГУ. – Режим доступу: http://elib.bsu.by/handle/123456789/18840.

31. Дзюбко Л. Діагностика навчальної мотивації : збірник методик / Людмила Дзюбко, Людмила Гриценок. – К. : Шк. світ, 2011. – 126 с. – (Бібліотека “Шкільного світу”. Психологія).

32. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників (ДКХП). Вип. 2 “Сільське господарство, мисливство та пов’язані з ним послуги”. – К. : Украгропромпродуктивність, 2004. – 254 с.

33. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности. / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн. : Изд-во БГУ, 1976. – 176 с.

34. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення : монографія / Д. О. Закатнов. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 160.

35. Зеер Ф. Э. Психология профессионального развития / Ф. Э. Зеер. – М. : Академия, 2009. – 240 с.

36. Зеер Э. Ф. Основы профориентологии / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Н. О. Садовникова. – М., 2005. – 157 с.

37. Зеер Э. Ф. Профориентология: Теория и практика : учеб. пособие для высшей школы / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Н. О. Садовников. – М. : Академический Проект, 2006. – 192 с.

38. Иванова Е. М. Основы психологического изучения профессиональной деятельности / Е. М. Иванова. – М. : МГУ, 1987. – 208 с.

39. Игнатович Е. С. Психологические ориентиры в профессиональном самоопределении / Е. С. Игнатович // Народная асвета. – 2007. – №8 – С. 12–16.

40. Ильина О. Б. Профессиональное самоопределение современных подростков: проблемы и пути их решения [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование. – 2014. – № 3. – Режим доступу: http://psyedu.ru/journal/2014/3/Ilyina.phtml.

41. Йовайша Л. А. Проблемы профессиональной ориентации школьников. / Л. А. Йовайша. – М. : Педагогика, 1983. – 128 с.

42. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – М., 2007. – 301 с.

43. Капина О. А. Формирование готовности к выбору профессии у учащихся 9 классов. / О. А. Капина // Мир науки, культуры, образования. – № 5 (36). – 2012. – С. 102–106.

44. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М. : Институт практической психологии ; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1996. – 400 с.

45. Кличановський А. І. Ресурсний центр побудови та розвитку професійної кар’єри як основа нової ідеології у системі відношень до трудових ресурсів в Україні / А. І. Кличановський // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання незайнятого населення в умовах фінансово-економічної кризи : зб. наук. праць за матеріалами IV Всеукр. наук.-практ. конф., 30 жовт. 2009 р. / уклад. Л. М. Капченко, С. О. Тарасюк, А. В. Алєксєєва, М. І. Десненко, Н. В. Коляденко, В. П. Логвиненко, Н. В. Ортікова, Н. В. Савченко. – К. : ІПК ДСЗУ, 2009. – 445 с.

46. Ковалева Т. М. Организация предпрофильной подготовки и профильного обучения в школе: тьюторское сопровождение / Т. М. Ковалева // Инновациии в образовании. – 2007. – № 11. – С. 14–25.

47. Коляда А. М. Експериментальна перевірка готовності сільських учнів до фермерської діяльності / А. М. Коляда // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Чернігів : ЧДПУ, 2010. – Вип. 80. – С. 166–168.

48. Кон И. С. В поисках себя: личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.

49. Концепція профорієнтації учнівської молоді / Є. Павлютенков, В. Зінченко, М. Тименко, М. Янцур // Психолого-педагогічні новини. Інформаційний бюлетень АПН України. – 1994. – № 3. – С. 3–7.

50. Коропецька О. М. Профорієнтація та профвідбір : навч. посіб. / О. М. Коропецька. – Івано-Франківськ, 2005. – 236 с.

51. Кравченко Т. В. Батьківське виховання і його вплив на професійне

самовизначення дітей старшого шкільного віку / Т. В. Кравченко // Сучасний виховний процес: Сутність та виховний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Інституту проблем виховання НАПН України за 2011 рік. – Івано-Франківськ : НАІР, 2012. – Вип. 2. – С. 230–232.

52. Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению / [под. ред. С. Н. Чистяковой]. – М. : Филология, 1997. – 80 с.

53. Кузнецова О. В. Представления старшеклассников о профильной школе / О. В. Кузнецова // Современная психология: теория и практика : материалы I международной научно-практической конференции, 29–30 июня 2011 г. – М. : Институт стратегических исследований, 2011. – С. 113–117.

54. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2006. – 311 с.

55. Кучерявий А. О. Формування готовності старшокласників до фермерської праці у навчально-виховному процесі сільської школи. : дис. … канд. пед. наук 13.00.07 / Херсонський державний університет. / А. О. Кучерявий. – Херсон, 2003.

56. Легун О. М. Поняття самовизначення у психології / О. М. Легун // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. КПНУ ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 360–370.

57. Лісогор Л. С. Працевлаштування випускників в умовах економічної кризи / Л. С. Лісогор // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 2. – С. 58–67.

58. Лопухівська А. В. Педагогічні умови формування комунікативної компетентності учнів основної школи у середовищі освітнього округу / А. В. Лопухівська // Сільська школа: реалії та перспективи / [упорядник Л. Келембет]. – Івано-Франківськ : ОІППО; Синятин : ПрутПринт, 2013. – Вид. 8. – С. 31–35.

59. Людина і світ професій : прогр. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. (9 год.) / Ін-т проблем виховання АПН України ; [уклад.: О. В. Мельник, І. І. Ткачук]. – К. : Мегапринт, 2008. – 18 с. : табл. – Бібліогр.: 20 назв.

60. Людина і світ професій : прогр. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. (17 год.) / Ін-т проблем виховання АПН України ; [уклад.: О. В. Мельник, Л. А. Гуцан]. – К. : Мегапринт, 2008. – 21 с. : табл. – Бібліогр.: 20 назв.

61. Людина і світ професій : прогр. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. (35 год.) / Ін-т проблем виховання АПН України ; [уклад.: О. В. Мельник, О. Л. Морін]. – К. : Мегапринт, 2008. – 26 с. : табл. – Бібліогр.: 20 назв.

62. Людина і світ професій : комплекс навчальних програм (9, 17, 35, 70 год.) [для 8–9-х класів] / [О. В. Мельник, Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, І. І. Ткачук та ін.]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2015. – 52 с.

63. Людина і світ професій : навч.-метод. посіб. [для 8–9-х класів] / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, С. М. Дятленко, І. І. Ткачук, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценок ; за ред. О. Л. Мельника]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2015. – 160 с.

64. Май Т. Н. Основы формирования готовности старших школьников к выбору профессии / Т. Н. Май, А. Э. Попович // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М. А. Шолохова. Педагогика и психология. – 2011. – Вип. 2. – С. 26–32.

65. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М., 1996. – 308 с.

66. Марченко І. [Авторська] програма “Я обираю професію” : [цикл занять для учнів 8–9 кл.] / Ірина Марченко // Директор школи. − 2008. − Жовт. (№ 39). − С. 27–32.

67. Мелешко В. Функціонування освітнього округу як механізм оновлення шкільної мережі у сільській місцевості / Віра Мелешко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.; гол. ред. – Н. С. Побірченко]. – Умань : ПП Жовтий О. О. – 2012. – Вип. 43. – С. 150–156.

68. Мельник О. В. Ефект самодостатності: від професійних домагань до власного успіху / О. В. Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Кіровоград : ЗВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 16, кн. 1. – С. 190.

69. Мельник О. В. Зміст, форми та методи профконсультативної роботи зі старшокласниками в процесі профільного навчання : наук.-метод. посіб. [для вчителів] / О. В. Мельник. – К. : Мегапринт, 2008. – 76 с.

70. Мельник О. В. Навчальний матеріал гуманітарних предметів як засіб особистісно орієнтованої професійної орієнтації старшокласників / О. В. Мельник // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік / [за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – Вип. 3. – С. 423–427.

71. Мельник О. В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання : дис. … канд. пед. наук : 13.00.07 / Мельник О. В. – К., 2003.

72. Мельник О. В. Післяіндустріальний світ: нові виклики до професійної орієнтації дітей та учнівської молоді / О. В. Мельник // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 1. – С. 24–31.

73. Мельник О. В. Принцип активного професійного орієнтування учнів / О. В. Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць / [ред. колег. О. В Сухомлинська, І. Д. Бех та ін.]. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2009 – Вип. 13, кн. 2 – С. 299–308.

74. Мельник О. В. Проблеми професійної орієнтації учнівської молоді та перспективні напрями їх вирішення / Олександр Васильович Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 15, кн. 1. – Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2011. – С. 283 – 293.

75. Мельник О. В. Профорієнтаційна робота зі школярами в умовах профільного навчання : науково-метод. посіб. [для вчителів] / [О. В. Мельник, І. Л. Уличний ; за ред. О. В. Мельника]. – К. : Мегапринт, 2008. – 160 с.

76. Мельничук В. П. Сутність і зміст техніко-конструкторської підготовки учнів / В. П. Мельничук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні

методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол. І. А. Зязюн (голова) [та ін.]. – К.-Вінниця : ДОВ Вінниця, 2003. – С. 132–138.

77. Методи психодіагностики у системі професійної консультації. – Кн. 2. – К. : ДЦЗУ, 2002. – 234 с.

78. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности / Л. М. Митина. – М. : Московский психолого-социальный институт НПО “МОДЭК”, 2002. – 400 с.

79. Модели организации профильного обучения на основе индивидуальных учебных планов : сборник научно-методических материалов / [Т. П. Афанасьева. В. И. Ерошин. Н. В. Немова. Т. Н. Пуденко]. – М. : СпортАкадемПресс, 2005. – 104 с.

80. Морін О. Л. Забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу / О. Л. Морін // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2014. – Вип. 18, кн. 2. – С. 15–23.

81. Морін О. Л. Результати дослідження змісту і педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання / О. Л. Морін // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. аук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2013. – Вип. 17, кн. 2. – С. 6–15.

82. Морін О. Л. Формування професійних намірів старшокласників до професій сфери інформаційно-комунікативних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 / Морін Олег Леонідович ; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2009. – 21 с.

83. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів “Основи підприємницької діяльності 8-11 клас”, “Основи фермерської діяльності 8-9 клас”. – К. : Перун, 1998. – 76 с.

84. Навчальні програми загальноосвітніх навчальних закладів “Технології” [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.stepanivka.narod.ru/

85. Найденова А. В. Подготовка школьников к выбору профиля обучения: [использование профориентац. карт клас. руководителем в работе с учениками 5−9 кл.] / А. В. Найденова // Школа и пр-во. − 2007. − № 3. − С. 14–17.

86. Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2005. Прийнято та надано чинності наказ Держспоживстандарту України 26.12.2005 № 375 (v0375609-05) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/

87. Організація та науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби і ПМПК / за наук. ред. В. Г. Панка та І. І. Цушка. – Електрон. дані. – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM), 12 см.

88. Осадчий І. Г. Освітній округ: теоретико-технологічні засади ефективного управління / І. Г. Осадчий // Народна освіта. – 2012. – Вип. 3 (18). – Режим доступу : www.narodnaosvita.kiev.ua. – Назва з екрана.

89. Осадчий І. Г. Основні засади функціонування територіальних освітніх округів в сільській місцевості / І. Г. Осадчий // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2001. – № 5/6. – С. 118–131.

90. Осадчий І. Г. Проектно-модульний підхід до моделювання та організації функціонування системи загальної середньої освіти сільського адміністративного району / І. Г. Осадчий // Директор школи. – 1999. – № 18 (67). – С. 12–15.

91. Осницкий А. К. Саморегуляция деятельности школьника и формирование активной личности / А. К. Осницкий // Педагогика и психихология. – М., 1986. – № 6.– С. 21–25.

92. Основи професіографії : навч. пос. / С. Я. Карпіловська, Р. И. Мітельман, В. В. Синявський та ін. – К. : МАУП, 1997. – 148 с.

93. Ососова М. В. Психолого-педагогическое сопровождение профессионального самоопределения подростков в системе образовательного процесса / М. В. Ососова // Успехи современного естествознания. – 2010. – № 1 – С. 74–78.

94. Охріменко З. В. Зміст та педагогічні засоби формування у

старшокласників самовимогливості у процесі професійної орієнтації / З. В. Охріменко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2013. – Вип. 17, кн. 2. – С. 91–100.

95. Охріменко З. В. Професійне консультування в системі підготовки старшокласників до професійного самовизначення / З. В. Охріменко // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік / [за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – Вип. 3. – С. 427 – 431.

96. Павелків О. Форми профорієнтаційної роботи зі старшокласниками в процесі вивчення курсів математичного напряму / Ольга Павелків // Нова пед. думка. − 2004. − № 4. − С. 60–63. − Бібліогр.: 7 назв.

97. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості : монографія / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 280 с.

98. Пархоменко О. М. Сутність та структура готовності старшокласників до вибору професій сфери підприємництва та сільського господарства / О. М. Пархоменко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2013. – Вип. 17, кн. 2. – С. 117–127.

99. Побудова кар’єри : комплекс навчальних програм (9, 17, 35, 70 год.) / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук, О. М. Пархоменко, З. В. Охріменко, М. В. Лузан]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 88 с.

100. Побудова кар’єри : навч.-метод. посіб. / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук, О. М. Пархоменко, З. В. Охріменко, Т. С. Попова, М. В. Лузан ; за ред. О. В. Мельника]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 172 с.

101. Положення про кабінет професійної орієнтації учнів у загальноосвітній школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://te.zavantag.com/docs/350/index-38239.html.

102. Положення про освітній округ : затв. постановою Кабінету Міністрів

України від 27 серпня 2010 р. №777 // Урядовий кур'єр. – 2010. – №170.

103. Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається : затверджено наказом Міносвіти, Мінпраці і Мін-ва у справах молоді і спорту України 02.06.95 р. № 159 (30) 1526. // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995. – № 15. – С. 2–7.

104. Полоцький М. Я. Настільна книга сільського господаря (фермера) / М. Я. Полоцький, О. Г. Денисенко. – К. : Вид. газети "Наш час", 1995. – С. 45.

105. Полякова В. А. Школа и выбор профессии / В. А. Полякова, С. Н. Чистякова, Г. Г. Агапова. – М. : Педагогика, 1987. – 176 с.

106. Попова Т. С. Реалізація профорієнтаційної діяльності шляхом застосування сучасних засобів інтернет-технологій / Т. С. Попова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2013. – Вип. 17, кн. 2. – С. 181–191.

107. Портер М. Конкуренция : пер. с англ. / М. Портер ; [под ред. Я. В. Заблоцкого]. – М. : Вильямс, 2001. – 495 с. 107.

108. Практикум по психологии профессиональной школы / под ред. Э. Ф. Зеера. – Свердловск, 1990. – С. 26–33.

109. Проскунін В. М. Організаційно-педагогічні умови діяльності освітніх округів на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 / Проскурін Володимир Миколайович ; Слов'янський державний педагогічний університет. – Луганськ, 2008. – 22 с.

110. Проскунін В. М. Освітній округ як ключовий елемент реформування національної системи освіти / В. М. Проскунін // Рідна школа. – 2006. – № 12. – С. 43–45.

111. Проскунін В. М. Організаційно-педагогічні умови діяльності освітніх округів на регіональному рівні : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / В. М. Проскунін. – Луганськ, 2008. – 255 с.

112. Професійна орієнтація : підручник / [Єгорова Є. В. [та ін.] ; за ред. О. М. Ігнатович. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 240 с.

113. Профорієнтаційна робота зі школярами : метод. посіб. для вчителів / [за ред. М.П. Тименка]. – Рівне, 1992. – 130 с.

114. Профорієнтаційна робота класного керівника : метод. рекомендації / авт.-уклад. В. В. Синявський. – Чернігів : РВК Деснянська правда, 2005. – 24 с.

115. Пряжников Н. С. Основы организации и планирования профориентационной работы в школе / Н. С. Пряжников // Психологическая наука и образование. – 2004. – №4. – С. 85–94.

116. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М. : Ин-т практической психологии, 1996. – 256 с. 115.

117. Пряжников Н. С. Теория и практика профессионального самоопределения : учеб. пособ. / Н. С. Пряжников. – М. : МГППИ, 1999. – 97 с.

118. Пряжникова Е. Ю. Профориентация : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Е. Ю. Пряжникова, Н. С. Пряжников. – 3-е изд.,стер. – М. : Академия, 2007. – 496 с.

119. Пряжникова Е. Ю. Психологические ориентиры в профессиональном самоопределении / Е. Ю. Пряжникова // Профессиональный потенциал. – 2001. – № 5 – С. 12–16.

120. Пряжникова Е. Ю. Размышления о профессиональном самоопределении молодёжи / Е. Ю. Пряжникова, Н. С. Пряжников // Вестник практической психологии образования. – 2007. – № 3. – С. 42–45. 118.

121. Психологія : підручник для педагогічних вузів / [за ред. Г. С. Костюка]. – К. : Радянська школа, 1968. – 571 с.

122. Робочий зошит для педагогічних працівників (до програми “Побудова кар’єри” 10-11 класи) / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Т. С. Попова, Л. І. Гриценок та ін. ; за редакцією О. В. Мельника]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 172 с.

123. Робочий зошит для учнів старших класів загальноосвітніх шкіл (до програми “Побудова кар’єри” 10-11 класи) / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, І. І. Ткачук, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Т. С. Попова, Л. І. Гриценок та ін. ; за редакцією О. Л. Мельника]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 124 с.

124. Робочий зошит. Людина і світ професій (35 годин) / О. В. Мельник,

О. Л. Морін. – Івано-Франківськ : НАІР, 2015. – 60 с.

125. Робочий зошит. Людина і світ професій (70 годин) [8 клас] / О. В. Мельник, М. В. Петренко. – Івано-Франківськ : НАІР, 2015. – 60 с. 125.

126. Робочий зошит. Людина і світ професій (70 годин) [9 клас] / О. В. Мельник, З. В. Охріменко. – Івано-Франківськ : НАІР, 2015. – 48 с. 126.

127. Робочий зошит. Людина і світ професій (9 годин) / О. В. Мельник, І. І. Ткачук. – Івано-Франківськ : НАІР, 2015. – 46 с.

128. Розвиток професійної орієнтації в Україні : наук.-допом. бібліогр. покажч. / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [та ін.] ; [упоряд.: Пономаренко Л. О., Стельмах Н. А., Ніколюк Л. І. ; наук. ред.: Рогова П. І., Чепурна Н. М. ; наук. консультант Мельник О. В. ; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.]. – К. ; Черкаси : [б. в.], 2009. – 196 с.

129. Романенко М. І. Не школа, а округ / М. І. Романенко // Сільська школа України. – 2003. – № 26 (62), вересень. – 3 с.

130. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание: о месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / С. Л. Рубинштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 330 с.

131. Сафин В. Ф. Методологический аспект исследования самоопределения личности / В. М. Сафин // Вопросы самоопределения личности и ее активности : межвузовский сборник научных трудов / [отв. ред. Г. П. Никонов, В. В. Гонеева]. – Уфа : Башкирский педагогический институт, 1985. – С. 3–30.

132. Сахаров В. Ф. Система профессиональной ориентации учащихся средних школ / В. Ф. Сахаров, 1977. – 176 с.

133. Семикіна М. В. Якість знань вітчизняних кадрів в контексті взаємодії навчальних закладів і бізнесу / М. В. Семикіна // Ринок праці та освіта: пошук взаємодії. – К. : Таксон, 2007. – С. 146.

134. Синявський В. Кабінет професійної орієнтації в школі : метод. рек. / В. В. Синявський. – К. : Київський міський центр зайнятості, 2004. – 32 с. 134.

135. Синявський В. В. Професійна орієнтація у реформуванні загальноосвітньої та професійної школи / В. В. Синявський // Педагогіка і

психологія професійної освіти. – 2000. – № 2. – С. 142–150.

136. Синявський В. В. Професіограми і психограми професій педагогічного спрямування : метод. посібник / В. В. Синявський ; за ред. Е. О. Помиткіна. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 84 с.

137. Синявський В. В. Психологічні основи профорієнтаційної професіографії : навчальний посібник / В. В. Синявський. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 89 с.

138. Сироватко О. Психологічне забезпечення профільної освіти / О. Сироватко // Психолог. – 2006. – № 40 (232). – С. 3–11.

139. Система профорієнтаційної роботи в школі / [М. Ф. Панченко, Л. Г. Козетова, І. М. Скрипкін, М. П. Козленко, П. А. Корнієнко, З. В. Сичевська, Б. О. Федоришин, за ред. Д. А. Сметаніна]. – К. : Радянська школа, 1975. – 161 с.

140. Сурма Н. Державно-громадське управління освітою в регіоні / Н. Сурма // Рідна школа. – 2002. – № 11. – 32 с.

141. Сучасний тлумачний словник української мови / [уклад.: Л. П. Олексієнко, О. Л. Шумейко]. – К. : Кобза, 2004. – 544 с.

142. Технологія професійної орієнтації в умовах ринку праці : монографія / [Н. А. Побірченко, Н. І. Литвинова, В. В. Синявський, та ін.]. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 256 с.

143. Ткачук І. І. Спрямованість учнів старшої школи на майбутній професійний успіх / І. І. Ткачук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 14, кн. 2. – Кам’янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2010. – С. 293–301.

144. Улина Н. П. Педагогические условия формирования готовности старшеклассников к профессиональному самоопределению : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01 / Надежда ПавловнаУлина. – Магнитогорск, 2005. – 166 с.

145. Учебно-методический кабинет профессиональной ориентации : кн. для учителя / Л. В. Ботякова, А. Е. Голомшток, С. С. Гриншпун и др. – М. : Просвещение, 1986. – 112 с.

146. Федоришин Б. О. Психолого-педагогічні основи професійної

орієнтації : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Борис Олексійович Федоришин. – К., 1996. – 383 с.

147. Фукуяма С. Теоретические основы профессиональной ориентации / С. Фукуяма ; [под. ред. Е. Н. Жильцова, Н. Н. Нечаева]. – М. : Из-во МГУ, 1989. –108 с.

148. Чистякова С. Н. Кабинет профессиональной ориентации в общеобразовательной школе: цели, задачи, основные направления, ресурсное обеспечение / С. Н. Чистякова, Н. Ф. Родичев // Педагогическое сопровождение самоопределения школьников : методическое пособие для учителей 1–11-х классов. – М. : Образовательно-издательский центр "Академия", ОАО "Московские ученики", 2010. – С. 203–210.

149. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. – М. : Педагогика, 1981. – 96 с.

150. Шапкина С. А. Система работы по организации сопровождения профессионального самоопределения обучающихся в образовательной среде МОУ СОШ № 54 – Ресурсного центра / С. А. Шапкина // Актуальные вопросы современной педагогики : материалы IV междунар. науч. конф. (г. Уфа, ноябрь 2013 г.). – Уфа : Лето, 2013. – С. 101–105.

151. Яценко А. А. Уроки сільськогосподарської праці в малокомплектних школах / А. А. Яценко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2005. – № 2. – С. 16–19.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Гуцан Леся Андріївна, завідувач лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник.

Морін Олег Леонідович, старший науковий співробітник лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник.

Ткачук Ірина Іванівна, старший науковий співробітник лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Пархоменко Олександр Миколайович, науковий співробітник лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України, заслужений учитель України.

Охрименко Зарина Володимирівна, науковий співробітник лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Гриценок Людмила Іванівна, молодший науковий співробітник лабораторії трудового виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Наукове видання

Гуцан Леся Андріївна

Морін Олег Леонідович

Охрименко Зарина Володимирівна та ін.

Літературний редактор *Білоцерківець І. П.*

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО ОКРУГУ

Монографія

Підписано до друку 10.08.2016 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 13,75.
Наклад 300 прим. Зам. № 0717

Видавець і виготовлювач:
ТОВ «ДРУКАРНЯ МАДРИД»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11
Тел.: (057) 756-53-25
www.madrid.in.ua info@madrid.in.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК №4399 від 27.08.2012 року